

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ІВАНА ФРАНКА**

На правах рукопису

ГОРИНЬ ЯРИНА ОРЕСТІВНА

УДК 378.09:005.332.4

**УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ
У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ**

08.00.03 – економіка та управління національним господарством

**Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук**

Науковий керівник
Сенишин Оксана Степанівна
кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту

Львів – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ	13
1.1. Освітні послуги з позиції економічного підходу: аналіз понятійного апарату	13
1.2. Методологічні основи дослідження конкурентоспроможності освітніх послуг у сфері вищої освіти	35
1.3. Організаційно-методичні засади управління конкурентоспроможністю освітніх послуг у сфері вищої освіти	53
Висновки до розділу 1	59
РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІКО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АНАЛІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ	62
2.1. Аналіз системи управління сферою вищої освіти України	62
2.2. Фінансове забезпечення сфери вищої освіти України	84
2.3. Регіональний аналіз розподілу пропозиції освітніх послуг у сфері вищої освіти України	100
Висновки до розділу 2	115
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ	118
3.1. Застосування методики кореляційно-регресійного аналізу для вирішення управлінських задач у сфері вітчизняної вищої освіти ...	118
3.2. Застосування методики кластерного аналізу як інструменту оптимізації процесу ухвалення рішень в освітній сфері України	135
Висновки до розділу 3	152

ВИСНОВКИ	155
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	159
ДОДАТКИ	180

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КТ – конкурентоздатний товар

ВНЗ – вищий навчальний заклад

ВО – вища освіта

ОКР – освітньо-кваліфікаційний рівень

ОП – освітні послуги

ПВС – професорсько-викладацький склад

СРС – самостійна робота студента

EDA – Exploratory Data Analysis

ІКе – індекс конкурентоспроможності економіки

ІКо – індекс конкурентоспроможності освіти

ВСТУП

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку людства одним із провідних факторів виробництва виступає людський капітал. Вища школа постає одним із стратегічних ресурсів України. Дана теза окреслює фундаментальні моменти впливу освітньої системи на економіку країни, ефективне функціонування якої необхідно забезпечити передусім. Проте протягом останніх років наявні фактори, що не сприяють розвитку вищої освіти. Нестабільність економіки не стимулюють її розвиток. Саме це є причиною незадовільного фінансового стану системи освіти і науки загалом, а також низький рівень заробітної плати працівників. Потреби суспільства та євроінтеграційні процеси стимулюють до реформ у галузі освіти. Головна увага держави на розвиток освіти України та вищої, зокрема, це один із довгоочікуваних кроків. Оскільки життя супроводжується прийняттям рішень та виконанням нових поставлених цілей, які кидають виклик науково-освітній галузі України, що викарбовує власне бажання бути у числі розвинених та демократичних країн Європи. Проте над країною досі висить загроза залишитися серед країн з низьким рівнем прогресу. Причинами такого розвитку подій є неспроможність дати лад із негативним впливом глобалізації.

Зважаючи на це, Україна повинна ставити собі за мету якнайповніше забезпечення своїх громадян якісними і конкурентоспроможними доступними освітніми послугами, а також розкрити можливості підвищення темпів економічного зростання за рахунок випуску висококваліфікованих фахівців з вищих навчальних закладів.

Важливою проблемою суспільства є реформації та модернізування освіти, адже сфера освіти постає зв'язковою ланкою між особистістю, суспільством, державою та бізнесом та здійснює вплив на збалансування їхніх відносин. Освітня сфера найповніше здійснює задоволення не лише потреб, але й інтересів особистості, підготовлює її до дорослого життя, адаптує до суспільства, виховує свідомого громадянина, вміння до аналізу та сприйняття

різноманітних змін у суспільстві, їх наслідків та активізовує власні позиції стосовно ряду питань та проблем суспільних процесів.

Найбільшою проблемою вищої освіти України на сьогодні є невідповідність потреб країни та самої сфери. Це має стати основним рушієм та метою змін у реформуванні освіти України.

Проблеми маркетингу і менеджменту освіти постають предметом в економічній літературі та рушієм покращення ефективності діяльності ВНЗ з надання освітніх послуг, зокрема в наукових працях таких дослідників, як В. Алферов, А.В. Балашов, П. В. Бармін, Ю. Г. Васін, Л. І. Ванчухіна, Ю. С. Васильєв, О. В. Вишневський, Н. М. Виноградов, В. Владимиров, А. А. Сшаньков, А. В. Федотов, С. А. Філатов, Т. В. Юр'єва та ін.

Вагомий внесок у дослідження проблематики освітнього маркетингу здійснили зарубіжні автори: Т. Блер, С. Грімблат, М. Доленсе, Д. Норріс, Дж. Стігліц, Д. Левіс, Д. Хендел, Т. Шульга. Окремі аспекти маркетингу освіти набули розгляду в роботах В. П. Андрущенко, В. А. Балихіна, С. А. Беякова, А. І. Галагана, О. А. Грішної, С. Жарої, У. Г. Зіннурова, І. І. Кичко, С. В. Ківалова, О. А. Кратта, В. Г. Кременя, Н. П. Литвинова, Є. Є. Масалітіної, Т. Є. Смоленської, А. П. Панкрухіна, Ю. Є. Петруні, Г. В. Семєко, Т. О. Соломанідіна, А. І. Субетто, В. В. Чекмарьова та ін.

Значущість і актуальність наведених проблем та недостатнє їх вивчення і аналіз зумовило вибір тематики дослідження, а також визначили його мету і завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою частиною науково-дослідної роботи кафедри менеджменту Львівського національного університету імені Івана Франка в межах реалізації прикладної держбюджетної теми «Управління структурно-інноваційними процесами в регіоні» (номер державної реєстрації 0112U005141), у рамках якої автором проведено дослідження теоретико-методологічних та прикладних основ управління конкурентоспроможністю освітніх послуг.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретико-методологічного інструментарію управління конкурентоспроможністю освітніх послуг та розроблення практичних рекомендацій щодо підвищення їх ефективності.

Реалізація поставленої мети зумовила постановку та вирішення таких **завдань**:

1. провести дослідження економічної категорії «послуги» та здійснити найповнішу класифікацію за різними ознаками;
2. дослідити й систематизувати теоретичні положення щодо з'ясування сутності освітні послуги з економічної точки зору;
3. проаналізувати конкурентоспроможність освітніх послуг у сфері вищої освіти;
4. охарактеризувати конкурентоспроможність освітніх послуг через призму конкурентних переваг;
5. розглянути управління конкурентоспроможністю освітніх послуг за системним, функціональним, процесним та комплексним підходами;
6. окреслити механізм управління конкурентоспроможністю освітніх послуг у сфері вищої освіти;
7. провести оцінку системи управління сферою вищої освіти України;
8. дослідити тенденції попиту та пропозиції на ринку освітніх послуг України;
9. здійснити аналіз фінансового забезпечення сфери вітчизняної вищої освіти;
10. дати кількісну оцінку регіонального розподілу пропозиції освітніх послуг у сфері вищої освіти протягом 2009-2014 років;
11. ознайомитися із зарубіжним досвідом управління конкурентоспроможністю освітніх послуг з метою адаптації цього досвіду до реалій вітчизняного ринку освітніх послуг;
12. застосувати методики кластерного аналізу як інструменту підвищення конкурентоспроможності вітчизняної системи вищої освіти;

13. розробити конкретні пропозиції щодо підвищення конкурентоспроможності освітніх послуг на вітчизняного ринку освітніх послуг;

14. запропонувати реформи у фінансовому забезпечення сфери вищої освіти України на основі позитивного зарубіжного досвіду.

Об'єктом дослідження є ринок освітніх послуг та його конкурентоспроможність у національній економіці та світовому господарстві загалом.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та прикладні аспекти проблеми управління конкурентоспроможністю освітніми послугами у сфері вищої освіти України.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених у роботі мети та завдань використовувались такі методи досліджень: *діалектичний метод пізнання* економічних явищ, який дав можливість з'ясувати сутність ключових понять цього дослідження; *порівняльний метод* використано для зіставлення показників, які визначають рівень конкурентоспроможності ВНЗ України; *економіко-статистичний метод* дав змогу дослідити тенденції розвитку вітчизняного ринку освітніх послуг; *метод графічної інтерпретації* дав можливість відобразити статистичні дані, що характеризують тенденції розвитку сфери вищої освіти у вигляді рисунків, графіків, стовпчикових, кругових та точкових діаграм тощо; *метод кластерного аналізу*, що дав можливість проаналізувати рівні конкурентоспроможності освіти та економіки країн та згрупувати їх у кластери; *метод індексного аналізу* застосовано для аналізу конкурентоспроможностей економік та освіт країн світу; *метод кореляційно-регресійного аналізу* – використано для визначення впливу обраних головних чинників на рівень конкурентоспроможності освітніх послуг у сфері вищої освіти.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у системності проведеного дослідження та обґрунтуванні шляхів вдосконалення управління

конкурентоспроможністю освітніх послуг у сфері вищої освіти в Україні та побудові її механізму в динамічному конкурентному середовищі.

Основні положення, що становлять наукову новизну полягають у наступному:

вперше:

– розроблено структурно-логічну схему організаційно-економічного механізму управління конкурентоспроможністю освітніх послуг як відображення сукупності методів, важелів, чинників, взаємодія між якими з урахуванням потреб споживачів сприяє підвищенню ефективності надання освітніх послуг та впливу державного регулювання на розвиток сфери вищої освіти України.

удосконалено:

– теоретичний зміст таких понять як: «послуга», «освітня послуга», «конкурентоспроможність», «конкурентоспроможність освітньої послуги», «управління конкурентоспроможністю освітньої послуги», що дозволило поглибити наукові знання про стан та тенденції розвитку вітчизняного ринку освітніх послуг;

– теоретико-методологічний підхід щодо освітніх послуг через призму дослідження маркетингових інструментів, що дав змогу виявити та проаналізувати взаємозв'язки між державою, підприємствами та споживачами і вищими навчальними закладами безпосередньо;

– організаційно-функціональну модель оцінки рівня конкурентоспроможності освітньої діяльності навчальних закладів, що дало можливість здійснити кількісну їхню оцінку, яка спрощує аналіз відповідності освітніх послуг потребам ринку та порівняння альтернативних освітніх продуктів, що запропоновані різними освітніми закладами;

– обґрунтовано модель взаємозалежності між факторами конкурентоспроможності, конкурентними перевагами й рівнем конкурентоспроможності, що привело до висновку стосовно визначення рівня конкурентоспроможності через взаємозв'язок зовнішнього оточення, наявних

ресурсів, ефективності управлінських впливів та вміння створювати на їхній основі конкурентні переваги.

набули подальшого розвитку:

– підходи до комплексного системного вивчення і оцінки впливу вагомого чинника – потреб в освітніх послугах, що дозволило кількісно оцінити дію потреби в освітніх послугах на попит таких послуг у сфері вищої освіти України;

– концепція управління конкурентоспроможності освітніх послуг у сфері національної вищої освіти як система взаємодії системного, функціонального, процесного та комплексного підходів, що дає можливість розглянути даний процес найбільш повно та широко;

– практичний інструментарій застосування індексного аналізу, що дозволив виявити пряму залежність між конкурентоспроможністю освіти країни та конкурентоспроможністю економіки країни у довгостроковому періоді.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що сформульовані пропозиції і висновки у дисертаційній роботі можна використати у сфері регулювання та планування розвитку сфери вищої освіти України.

Дисертаційна робота безпосередньо пов'язана з тематикою наукових досліджень кафедри менеджменту економічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Понятійно-категоріальний апарат, методичний інструментарій, окремі теоретичні положення, а також практичні рекомендації щодо використання зарубіжного досвіду розвитку освітньої сфери в Україні, що містяться в дисертаційній роботі використовуються в навчальному процесі при підготовці бакалаврів та магістрів галузі знань 0306 «Менеджмент і адміністрування» при викладанні таких навчальних дисциплін: «Державне регулювання економіки», «Державне і регіональне управління», «Маркетинг», «Стратегічне управління».

Авторські розробки знайшли практичне застосування у проекті Концепції розвитку освіти на період 2015-2025 років (довідка № 928 від 28.10.2015 р.) та Стратегії розвитку Львова 2020: освіта (довідка № 01-256 від 04.11.2015 р.).

Деякі пропозиції щодо підвищення ефективності функціонування освітнього ринку регіону, а саме положення щодо підвищення конкурентоспроможності освітніх послуг та організаційна модель управління конкурентоспроможністю освітніх послуг в Україні, запропоновані дисертантом, використовуються спеціалістами департаменту освіти і науки Львівської облдержадміністрації при складанні планової документації та розробці важливих стратегічно-орієнтованих планів та програм, спрямованих на забезпечення сталого розвитку регіонального ринку освітніх послуг у сфері вищої освіти України (довідка № 1-44-1480 від 12.10.2015 р.).

Особистий внесок здобувача полягає в обґрунтуванні теоретичних засад і практичних рекомендацій щодо функціонування та розвитку ринку освітніх послуг України та управління їхньою конкурентоспроможністю. Усі наукові результати, що викладені в дисертації і винесені на захист, одержані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використані лише ті ідеї і положення, які є результатом особистої роботи здобувача.

Апробація одержаних результатів дослідження. Основні результати роботи обговорено на науково-методичних семінарах кафедри менеджменту Львівського національного університету імені Івана Франка; результати дослідження апробовані на міжнародних науково-практичних конференціях «Детермінанти сучасного розвитку соціально-економічних систем в умовах глобальної нестабільності» (Чернівці, 2013), «Розвиток бухгалтерського обліку. аналізу і контролю в умовах інтеграційних процесів» (Київ, 2014), «Економіка, управління, право: сучасний стан і перспективи розвитку» (Мельбурн, 2015 р.), на науково-технічній конференції «Проблеми та перспективи розвитку економіки і підприємництва та комп'ютерних технологій в Україні»

(Львів, 2014 р.), міжнародній науковій інтернет-конференції «Стратегічні орієнтири розвитку економіки України» (Львів, 2014 р.), на міжнародній науковій конференції «Теоретичні та прикладні аспекти аналізу фінансових систем» (Львів, 2015 р), науково-практичній інтернет-конференції «Інтеграційні фінансово-економічні напрями розвитку України» (Львів, 2014 р.), XII Miedzynarodowej Studenckiej Konferencji Naukowej «Konsument, Przedsiębiorstwo, Gospodarka Swiatowa: 25/10 zmian systemowyczlonkostwa w Unii Europejskiej» (Wroclaw, 2014).

Публікації. За тематикою дисертаційного дослідження опубліковано 17 наукових праць загальним обсягом 3,1 друк. арк., з них – 7 статей загальним обсягом 2 друк. арк., з яких 5 – в українських наукових фахових виданнях і 2 – в іноземному, а також 11 тез доповідей загальним обсягом 1,1 друк. арк.

Обсяг і структура дисертаційної роботи. Дисертація складається із переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 221 сторінки, обсяг основного тексту становить 158 сторінки. Список використаних джерел налічує 215 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

1.1. Освітні послуги з позиції економічного підходу: аналіз понятійного апарату

У процесі економічного розвитку Україна проводить ряд реформацій. Вони дотичні до різних аспектів життя суспільства: політична спрямованість держави, гуманітарна політика, промисловість, медицина, освіта та інші. Тема дисертаційного дослідження стосується останньої галузі, а саме – сфери вищої освіти. Останніми роками, у країні спостерігається «відплив розумів» за кордон. Молодь обирає навчання за теренами України, керуючись різноманітними факторами, наприклад, кращою якістю навчання, умовами для здобуття вищої освіти, перспективами працевлаштування та дипломом міжнародного зразка тощо.

У даній роботі ми здійснимо аналіз конкурентоспроможності освітніх послуг, а також побудуємо механізм управління нею, що надасть змогу Україні отримати твердіші позиції на ринку освіти.

Даній проблематиці присвячено роботи таких іноземних науковців: Ж. Б. Сей, Р. Малері, К. Гренроос, К. Маркс, Ф. Котлер, Т. Хідл, О. Ланге, Е. М. Агабаб'ян та інші. Також не оминуло увагу й таких українських науковців: Л. П. Хмелевська, І. В. Калачова, Л. І. Тикоцький, Л. В. Ткаченко, Гаркавенко С. С. та інші.

Для означення поняття «освітніх послуг» спершу необхідно зрозуміти суть категорії «послуги».

Вперше термін «послуга» було вжито у роботі «Graite d'Economic Politique» Ж. Б. Сеєм у 1803 році [163, с. 19].

Малері Р. вважає, що «послуги – це нематеріальні активи, що виробляються з метою збуту. Нематеріальні активи (або невідчутна цінність) – це цінність, яка не є фізичним об'єктом, але має вартість – грошову оцінку» [23].

Вперше категорія послуга визначено як процес відомим вченим у галузі економічної науки Гренроосом К. Ним запропоновано таке визначення: «послуга – процес, що складається з серії невідчутних дій, які за необхідності виникають між споживачем і обслуговуючим персоналом, фізичними ресурсами, системою підприємства – постачальником послуг» [205].

Наведемо інше визначення цієї категорії через призму споживчої вартості. Так, Маркс К. під послугою розумів «особливу споживчу вартість, отриману певною працею, так, як і будь-який інший товар; але особливість споживчої вартості послуги полягає в тому, що праця визначає послуги не як річ, а як діяльність» [123].

Цікавим та неоднозначним трактуванням поняття «послуга» є його розуміння Хідлом Т. Учений пропонує таке визначення: «послуги – це зміна стану особи або товару, що належать певній економічній одиниці, яка виникає в результаті діяльності іншої економічної одиниці з попередньої згоди першої. Іншими словами, це сукупність робіт, що виконуються для задоволення потреб клієнта і мають певну вартість» [164, с. 11]. Отже, у даному випадку спостерігаємо також вартісний підхід до категорії «послуга».

Ланге О. вважає, що послугами являються «будь-які функції, які пов'язані... із задоволенням людських потреб, але які безпосередньо направлені на виробництво будь-яких предметів» [158, с. 7]. Основою для такого визначення є марксистська теорія, яка стверджувала, що надання послуг являється особливим виявом «споживчої вартості», яка створюється працею.

З позиції теорії корисності розглядає поняття «послуга» Агабаб'ян Е. М. Учений-економіст описує, що: «під послугою необхідно розуміти корисний ефект, який виникає в процесі продуктивної праці як цілеспрямованої

діяльності. Корисний ефект є не що інше як сукупність корисних властивостей, які направлені на задоволення певної потреби людини» [1, с. 24].

З точки зору економічних відносин Солодков М. В. характеризує послугу: «як специфічну форму економічних відносин з приводу конкретної трудової діяльності» [158, с. 8]. Беррі Л. розумів під послугою «справу, виконання, зусилля» [33, с. 195].

Котлер Ф. пропонує таке визначення: «послуги – це об'єкти продажу у вигляді дій, вигод або задоволення». Воно дає зрозуміти, що послуги є нематеріальними і їх неможливо зберегти [106, с. 638].

Під послугою Горанін А. І. розуміє «важливу економічну категорію, яка є ключовим пунктом для правильного розуміння сутності процесів обслуговування...» [36, с. 31].

З огляду на споживчу вартість Решетнікова Е. Г. вважає, що послуга є «формою економічних відносин з приводу конкретної трудової діяльності, в процесі якої створюється спеціальна споживча вартість» [153, с. 64].

Росинський М. Б. описує: «послуга – це специфічна політико-економічна категорія, яка виражає відносини праці, яка реалізується безпосередньо як корисний ефект діяльності і яка функціонує в базі споживання» [158, с. 10].

У своєму дослідженні Комаров В. Е. розглядає послугу: «як самостійний об'єкт застосування праці і додаткових джерел споживаючих населенням благ» [99, с. 12].

Грунтовною є пропозиція Хмелевської Л. П. власного означення категорії: «послуга – це діяльність, яка виконана для задоволення чийось потреб, господарчих або інших зручностей, що надаються будь-кому» [181, с. 32]. Вона також визначає послугу товаром, специфіка якого виявляється у фізичній неосяжності, невіддільності від свого джерела, у неможливості накопичення та зберігання, в індивідуальності та плинності якісних характеристик, у відсутності речового змісту (це лише діяльність, а не продукт) [181, с. 57].

У характеристиці послуги Калачова І. В. вказує і форму, а саме: «як результати економічної діяльності, які не набувають матеріально-речової

форми і задовольняють певні потреби – особисті, колективні, суспільні» [86, с. 24].

У своїй науковій роботі Стаханов В. Н. описує послугу як: «продукт праці, корисний ефект якого виступає не у формі предмету, а у формі діяльності, яка направлена на предмет або на людину» [168, с. 9].

Тикоцький Л. І. вважає, що: «послуги є продуктом суспільної праці і які подібні за своєю економічною природою до матеріальних благ» [63, с. 11].

Неординарним є тлумачення Турецького Ш. Я., який відносить до послуг те виробництво, яке: «пов'язане із забезпеченням нормального користування населенням раніше придбаних промислових товарів» [28, с. 17].

Цікавим є визначення Ткаченко Л. В., який вводить поняття згоди, а саме, що послуги: «це результат корисної діяльності, яка змінює стан обличчя або товару, які представляють економічні суб'єкти один одному за попередньою згодою» [174, с.8].

Широке трактування нам пропонує Панкратьева Н.: «послуги – це економічна діяльність, яка безпосередньо задовольняє потреби членів суспільства, домашніх господарств, потреби різного роду підприємств різних форм власності, об'єднань, організацій і суспільні потреби або потреби суспільства в цілому, не втілені в матеріально-речовій формі» [58, с. 56].

У своєму дослідженні Глязер Л. С. описує, що: «послуга – це діяльність, результат якої, як правило, не фіксується у речовій формі» [61].

Дещо юридичний характер має визначення Невадзе Ч., який під послугами розумів «будь-яку діяльність у вигляді обслуговування одних фізичних чи юридичних осіб іншими, яка задовольняє людські потреби, але не пов'язана безпосередньо з виготовленням продукції» [3, с. 157].

З позиції продуктивної праці Полярчик К. вважає, що «послуги – це продуктивна праця, результатом якої є споживча вартість, відтворена внаслідок надання йому послуги» [58, с. 56].

З результативного підходу Калачова І. В. та ряд інших науковців вважають, що результатами діяльності являються товари і послуги [86, с. 24].

Співак Л. С. стверджує, що «послуга – це результати економічної діяльності, які набувають матеріально-речової форми і задовольняють певні потреби» [57].

Ряд науковці, а саме Хаксвор Д., Рендер Б., Расселі Р. і Мердін Р. трактують послуги як «економічний вид діяльності, це дії, поділ або виконання роботи, вони невідчутні» [95].

Унікальним є трактування Векчиотті Р. І., який розглядає послугу з позиції допомоги. Під послугою розуміють «надання допомоги окремим особам або компаніям у вирішенні необхідної для них проблеми, якщо вони не можуть вирішити цю проблему самі через відсутність потрібних умови, знань, досвіду або часу» [95].

З ціннісного підходу Лавлок К. пропонує таке визначення: «послуга – це вид економічної діяльності, яка створює цінність і забезпечує визначення переваг для споживача в конкретний час і в конкретному місці в результаті відчутних або невідчутних дій, направлених на отримання послуги чи товару» [110].

Через призму організації Норманн Р. стверджує, що «послуга – це користь, запропонована клієнту організацією сфери послуг» [210].

Іванов М. М. розглядає послуги як «діяльність, направлену на задоволення потреби через надання (виробництво) відповідно до цієї потреби благ» [83].

У своєму дослідженні Мягков П. А. під послугами розуміє «діяльність, результати якої не мають матеріального вираження, реалізуються і споживаються в процесі здійснення цієї діяльності» [127].

Узагальнюючи вище перелічені твердження категорії послуг, ми можемо запропонувати власне трактування, а саме, що *послуги* – це результат економічної діяльності фізичної особи або юридичної особи, який має на меті задоволення потреб фізичної та/або юридичної особи.

Загалом, можна визначити окремі характеристики послуги, які є спільними для всіх визначень:

1. є результатом економічної діяльності;
2. задовольняє потреби;
3. нематеріальність, тобто відсутність речової форми;
4. невідчутність, а саме неможливо відчутти за допомогою органів чуттів.

Розглянемо класифікацію послуг за різними ознаками:

I: у рамках ГАТТ /СОТ:

1. комерційні (ділові) послуги;
2. послуги зв'язку (комунікаційні);
3. послуги з будівництва та суміжні інженерні послуги;
4. послуги дистриб'юторів (пов'язані з розподілом);
5. послуги у сфері освіти;
6. послуги з охорони довкілля;
7. фінансові послуги;
8. послуги у сфері охорони здоров'я та в соціальній сфері;
9. послуги, пов'язані з туризмом;
10. послуги з організації відпочинку, культурних та спортивних заходів;
11. транспортні заходи;
12. інші послуги, не зазначені вище [207].

II: за галузевою ознакою (В. Маркова):

1. готелі;
2. соціальні;
3. інформаційні;
4. сфери відпочинку;
5. побутові;
6. сфера харчування;
7. автосервіс;
8. медичні послуги;
9. авіаперевезення;

10. фінансові;
11. юридичні;
12. освіта;
13. ремонт;
14. кіно та театри;
15. транспортні [123, с. 22].

III: за спрямованістю та ступенем відчутності:

1. відчутні дії, спрямовані на тіло людини;
2. відчутні дії, спрямовані на товари та інші фізичні об'єкти;
3. невідчутні дії, спрямовані на свідомість людини;
4. невідчутні дії з невідчутними активами [110, с. 78-81].

IV: за економічним змістом у макроекономічному управлінні послуги:

1. послуги матеріального характеру (матеріальні послуги – зберігання, доставка, підготовка продукції до споживання тощо);
2. послуги нематеріального характеру (нематеріальні послуги – консультування, реклама, надання інформації, проведення маркетингових досліджень тощо) [126, с. 25].

V: за обов'язковістю надання:

1. основні (обов'язкові, базові);
2. додаткові (добровільні, периферійні) [177].

VI: за періодом надання послуги:

1. короткострокові;
2. середньострокові;
3. довгострокові [107].

VII: за джерелом послуги:

1. послуги, джерелом яких є люди;
2. послуги, джерелом яких є машини [105, с. 602].

VIII: за присутністю клієнта у момент надання послуги:

1. присутність обов'язкова;
2. присутність необов'язкова [105, с. 603; 126, с. 25]

IX: за мотивами постачальниками послуг:

1. комерційна діяльність;
2. некомерційна діяльність [105, с. 604]

X: за оперативністю надання:

1. термінові;
2. стандартні [126, с. 25].

XI: за ступенем законодавчого регулювання:

1. ліцензовані;
2. неліцензовані [126, с. 25].

XII: за рівнем кваліфікації персоналу:

1. низький;
2. високий [203, с. 27].

XIII: за трудомісткістю виробництва:

1. низька;
2. висока [20, с. 50].

XIII: за ступенем взаємодії з клієнтами:

1. низький;
2. високий [203, с. 27].

XIV: за мотивами придбання послуги:

1. для задоволення власних нужд;
2. для задоволення ділових нужд [105, с. 603-604]

XV: за формою надання послуги:

1. індивідуальне обслуговування;
2. масове обслуговування [105, с. 604].

XVI: за призначенням послуг:

1. виробничі;
2. професійні;
3. розподільчі;
4. суспільні (соціальні);
5. споживчі (приватні) [175, с. 18; 136, с. 29].

Здійснивши ґрунтовний аналіз поняття «послуги» ми зупинимося детальніше на одному із різновидів – «освітні послуги».

Категорію «освітні послуги» розглянуто у багатьох працях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців.

У своєму дослідженні Александровим В. дає таке визначення: «освітня послуга – це організований процес навчання для одержання необхідних знань, навичок і вмінь» [3].

Освітні послуги, на думку Багдік'яна С. В., можна охарактеризувати як цілеспрямований систематичний процес передачі та отримання знань, інформації, вмінь і навичок та результат інтелектуального, культурного, духовного, соціально-економічного розвитку суспільства та держави [7].

З позиції процесного підходу Беккер Г. визначає освітні послуги як знання, отримані в процесі навчання, що представляють собою капітал, який використовується його власником протягом усього працездатного життя [10].

Як відзначають Богиня Д. П. і Грішнова О. А., послуга професійної освіти є товаром особливого роду та зберігає риси суспільного блага. Тому потреба у послугах освіти як суспільного блага виражається через механізм суспільного вибору у вигляді прийняття рішення щодо вступу до конкретного навчального закладу, на той чи інший факультет, взагалі обрання відповідного престижного і привабливого рівня освіти [12]. Попит населення на послуги освіти може стримуватися правилами прийому до навчальних закладів, рівнем вимог до якості знань абітурієнтів, а також деформуватися ажіотажним попитом населення на окремі професії та спеціальності чи політикою держави стосовно підтримки осіб, які навчаються.

Цікавим та неоднозначним є визначення Валієва Ш. З., який розглядає освітні послуги як цілеспрямований, організований навчальним закладом творчий процес передачі та накопичення певної суми знань, вмінь і компетенцій в рамках окремої освітньої програми (спеціальності) споживачеві, що перетворює самого споживача [17].

Через призму виховного процесу Ванькіна І. В. [18] вважає, що освітні послуги – це цілеспрямований процес виховання і навчання в інтересах людини, суспільства, держави, що супроводжується констатацією досягнення громадянином встановлених державою освітніх рівнів

Дане поняття зустрічається у працях Гаріфуліна Н. Ю. та Гуртова В. О., які трактують його як вид послуги, котра забезпечує реалізацію конституційних гарантій у галузі освіти, що надається згідно рівня освіти у відповідності до вимог державних стандартів [27].

Згадує про об'єкти і суб'єкти ринку Головчанська Є. Є. [34], яка характеризує освітні послуги як сукупність об'єктів і суб'єктів ринку, діяльність яких націлена на формування інтелектуального капіталу.

З позиції результатів Данилова Т. В. [56] пропонує наступне визначення: освітні послуги – це сукупність результатів освітнього процесу і супутніх йому допоміжних процесів, представлена вищим освітнім закладом на ринку освітніх послуг і безпосередньо спрямована на задоволення встановлених і передбачуваних освітніх потреб конкретного споживача

Автори Девіс Б. і Елісон Л. так визначають продукт освітньої установи: «Продуктом є освітня послуга, надана учням» [204, с. 27].

Про практичний аспект освітніх послуг згадує Джапарова Р. [58]. Він вважає, що освітні послуги є передачею системних знань і прищеплення перевірених досвідом практичних навичок до певного виду заняття шляхом безпосередньої комунікації з учнем.

Дмитрів А. Я. характеризує освітню послугу як сукупність корисних властивостей, які повинні задовольнити пов'язані з одержанням кваліфікації потреби споживачів. Освітні послуги задовольняють особистісні (кінцевий споживач), колективні (підприємства-роботодавці) та суспільні (державна, суспільство) потреби. Зважаючи на тривимірну сутність освітньої послуги, можна дати визначення послуги вищої освіти з кожного аспекту:

1. З погляду особистості – це процес передачі кінцевому споживачеві сукупності знань, вмінь та навичок професійного змісту, які необхідні для

задоволення його особистих потреб в отриманні професії, а також самовдосконаленні та самоствердженні; цей процес здійснюється за тісної взаємодії зі споживачем відповідно до встановленої програми та за певною формою (стаціонарна, заочна, вечірня або дистанційна);

2. З погляду підприємства – це процес фахової підготовки, підвищення кваліфікації або перепідготовки персоналу, яка необхідна для забезпечення його подальшої працездатності, підтримки конкурентоздатності людського капіталу і розвитку у змінному ринковому середовищі;

3. З погляду держави – це процес, який забезпечує розширене відтворення сукупного особистісного та інтелектуального потенціалу суспільства [61].

Про кваліфікації як результат освітніх послуг йдеться у визначення Євменькова К. М. Автор вважає, що «освітня послуга – це специфічний товар у вигляді сукупності навчальної та наукової інформації, що передається студенту у вигляді системи знань та практичних вмінь і навичок, за умови успішного засвоєння якої студент отримує відповідну кваліфікацію» [66].

З позиції системного підходу Зайчикова С. А. [72] трактує освітні послуги як система знань, умінь і навичок, які використовуються з метою задоволення потреб індивіда, суспільства і держави і спрямовані на прирощення людського капіталу.

Через призму викладача пише Запесоцький А. С. [79], який розглядає освітні послуги як демонстрацію здібностей викладача протягом певного часу. Послуга може бути представлена як дія, здійснювана певним фізичним або юридичним суб'єктом щодо іншого суб'єкта – фізичної та (або) юридичної особи.

У своїй науковій роботі Зіннуров У. Г. [81] стверджує, що освітні послуги – це обсяг навчальної та наукової інформації як сума знань загальноосвітнього та спеціального характеру та практичні навички, що передаються особистості за певною програмою.

Зотов В. під освітніми послугами розуміє комплекс навчальної й наукової інформації, що надають громадянину у формі сукупності знань освітнього й спеціального характеру, а також практичних навичок для їхнього подальшого застосування [82, с.18].

Дещо широким є визначення Карчевського К. А. Він описує освітню послугу як «діяльність виконавця, яка не має майнового, а тим більше упредметненого, втілення і є результатом, невіддільним від самої діяльності, таким, що не може гарантуватися виконавцем та споживається замовником безпосередньо у момент здійснення діяльності шляхом як осмислення факту її корисності, так і шляхом певної поведінки, при наявності фактичних та юридичних можливостей для споживання результату» [92, с. 8].

У навчальному посібнику Колюжної Н. Я. та Якобсона А. Я. ми ознайомилися з наступним твердженням, що освітня послуга – це:

1. навчально-педагогічна діяльність;
2. надання освітнім закладом можливості отримання освіти, підвищувального вартість робочої сили споживача і поліпшує його конкурентоспроможність на ринку праці;
3. система знань, інформації, умінь і навичок, які використовуються в цілях задоволення різноманітних освітніх потреб особистості, суспільства, держави;
4. в окремому випадку підготовка фахівця певної кваліфікації для організації-споживача [98, с. 342].

Про проміжні освітні продукти згадує Лукашенко М. А. [117] і характеризує освітні послуги як сукупність доцільної діяльності, що задовольняє потреби суб'єкта в освіті, і проміжних освітніх продуктів у формі речей, що супроводжують таку діяльність.

У твердженні Малєїна М. Н. відбувається поділ на групи. Науковець зазначає, що послуги, які надаються за відповідним договором, будуть не однорідними. У першу групу входять послуги з навчання, тобто ті, що спрямовані на організацію навчального процесу, передання інформації,

перевірку засвоєння знань. Другу групу являють супутні послуги, тобто ті, що матимуть відносно освітніх послуг обслуговуючий характер та будуть забезпечувати засвоєння знань або поліпшуватимуть побут студента, його культурне дозвілля. На думку Малєїної М. Н. здійснення замовником активних дій (маються на увазі обов'язки студента відвідувати заняття та добре навчатись), говорить тільки про специфічність такої послуги. Аналізуючи теоретичні розробки, Малєїна М. Н. вказує на те, що сьогодні вчені визнають такий різновид договорів про надання послуг, де послуга може бути надана винятково через взаємне здійснення активних дій і виконавцем, і замовником. При цьому дії замовника пов'язані не з оплатою наданої послуги (цей обов'язок є само собою зрозумілим), а з іншими діями, без здійснення яких отримання послуги буде недосяжним [120, с. 57-66].

На думку Оболенської Т.Є., «освітня послуга – це специфічний товар, який задовольняє прагнення людини в придбанні певних знань, звичок і умінь для їх подальшого використання в професійній діяльності» [128, с. 167].

Більш широко аналізує освітні послуги Панкрухін А. Учений вважає, що це комплекс таких послуг, які безпосередньо пов'язані з реалізацією головних цілей освіти та здійснення її місії, тому головною метою освіти як педагогічного процесу є зростання цінності людини як особистості, фахівця, громадянина [133].

У своєму дослідженні Петрова А. Л. [137] пропонує нашій увазі таке визначення: освітні послуги – це пропонований на певних умовах вид освітньої діяльності, у процесі якої задовольняється потреба в отриманні студентом вищої професійної освіти і кваліфікації за обраною спеціальністю.

Про роль викладача згадує Попов О. Н. [140] і розглядає освітні послуги як сукупність продуктів праці викладача.

Згідно з підходом Попова Л. М. [141, с. 70] освітні послуги в процесі вжитку трансформуються в робочу силу, якість якої залежить не лише від сукупності спожитих освітніх послуг, але і від кількості і якості особистої

праці, витрачених в процесі споживання цих послуг, особистих здібностей, міри їх реалізації і інших суб'єктивних чинників.

З позиції споживчої вартості Решетнікова Е. Г. і Смирнова В. М. вважають, що освітні послуги – це досить специфічний «товар». Вони володіють високою споживчою вартістю, оскільки збільшують інтелектуальний потенціал особистості, майбутніх робітників чи фахівців [143]. На розвинутих ринках зазначене знаходить своє відображення у високій вартості послуг кваліфікованої робочої сили, правомірності високих цін на освітні послуги. Для освітніх послуг характерна тривалість періоду їх надання, відстроченість виявлення результативності освітніх послуг і залежність ефективності роботи випускників навчальних закладів від умов їх праці та життя.

Романова І. Б. [157] стверджує, що освітні послуги – це трудова діяльність економічної одиниці, спрямована на задоволення потреби певного суб'єкта в освіті.

Системний підхід застосовано Сенашенком В. С. та Ткач Г. Ф., які пропонують таке визначення: «освітня послуга – це система знань, умінь і навичок, які набуваються в процесі навчання, а згодом використовуються для задоволення потреб людини, суспільства і держави» [164].

Як результат навчальної, управлінської, фінансово-господарської діяльності навчального закладу розглядає освітні послуги Сон Т. [167].

Про взаємодію згадує Стрижов А. М. [172], який пропонує таке твердження: освітні послуги – це цілеспрямована діяльність, яка характеризується взаємодією учасників освітнього процесу та спрямована на задоволення освітніх потреб особистості.

З точки зору факторів Фоміна С. Ю. [180] характеризує освітні послуги як фактор економічного зростання в результаті її позитивного зовнішнього ефекту, який виникає опосередковано через особистість її споживача, тобто в результаті формування людського капіталу і включення його в систему економічних і суспільних зв'язків.

У своєму дослідженні Ченцов А. О. [185] вважає, що освітні послуги створюються в процесі науково-педагогічної праці, що є у свою чергу різновидом наукової праці. Результат науково-педагогічної праці може бути названий освітнім продуктом.

З позиції конкурентоспроможності Шаріхманьян І. К. [187] пропонує до нашої уваги таке визначення: освітні послуги – це надання можливості отримання освіти, що підвищує вартість робочої сили споживача цієї послуги і поліпшує його конкурентоспроможність на ринку праці.

Як приклад, наведемо варіант Шевченко Л. С., який визначає освітню послугу як «системно агрегований, комплексний єдиний продукт ВНЗ [190]. Процес здобуття певного набору знань, практичних способів їх застосування, здатних задовольняти прагнення особи у своєму професійному статусі й зростанні».

Глобальні масштаби прослідковуються у визначенні Щетиніна В., який під освітніми послугами розуміє «систему знань, інформації, умінь і звичок, які використовуються з метою задоволення різноманітних потреб людини, суспільства і держави» [195, с. 29].

На думку Ящук Т. А., під освітньою послугою слід розуміти цілеспрямований процес збору, отримання, передачі та засвоєння системи навичок, знань, інформації та результат безперервного духовного, культурного, соціально-економічного розвитку й вдосконалення держави і суспільства в цілому [202, с. 247].

На основі вище розглянутих тверджень, ми можемо виділити 4 основних підходи до визначення поняття «освітні послуги»:

1. процесний;
2. системний;
3. комплексний;
4. товарний.

За результатами проведеного вище аналізу підходів пропонуємо власне визначення. Освітня послуга – це діяльність навчального закладу з формування

у споживача певного обсягу знань, умінь і навичок, внаслідок взаємодії з персоналом закладу і при певних умовах взаємодії, що приводить до зростання вартості та конкурентоспроможності його для роботодавця.

Освітня послуга як товар має особливості, а саме містить в собі ознаки приватного та громадського блага. Послуги освіти часто відносять до категорії змішано-суспільних благ, тому що їх використання окремим споживачем обумовлено низкою обставин: рівнем здібностей і знань, рівнем освіти тощо. Як відомо, у ринковій економіці існують товари і послуги загального користування, оплату за надання яких здійснюється однією групою населення (платниками податків), а інші використовують їх (наприклад, споживачі освітніх послуг). Також ці блага характеризуються тим, що їх споживання має колективний характер.

Процес створення освітніх послуг має ряд особливостей: невідчутність (нематеріальність), невіддільність, мінливість та незбереженість. Також виробництво освітніх послуг має низку додаткових властивостей: неможливість безпосереднього кількісного підрахунку освітніх послуг; конкурсний характер освіти; освітні послуги належать до дорогих послуг, оскільки головним чинником їх виробництва є висококваліфікована праця педагогів [139].

Для більш детального дослідження освітніх послуг розглянемо їхню класифікацію. Так Штуль В. П. пропонує класифікувати освітні послуги за такими критеріями:

1. за суб'єктами надання (форма власності; рейтинг; джерело фінансування; підпорядкування; освітні, наукові рівні; назва, статус; органи акредитації; форма навчання; рівень забезпеченості; місце надання послуги; інтеграція з навчальними закладами; ступінь інтеграції з іноземними ВНЗ; місце розташування ВНЗ; акредитаційний рівень);

2. за суб'єктами споживання (мета і мотиви освіти; вид суб'єкта; географічно-демографічні ознаки; характеристика сім'ї; поведінка на ринку) [200, с. 34].

У свою чергу, Воронько О. освітні послуги пропонує поділити на послуги теоретичного і практичного характеру. Послуги теоретичного характеру покликані ознайомлювати студентів із базовими науково-теоретичними положеннями та прикладними аспектами теоретичних питань, розвивати здатність до систематичної творчої роботи та стимулювати зацікавленість студента у поглибленні своїх знань, прищеплювати потяг до творчості та розуміння того, що не існує «істини в останній інстанції». Послуги ж практичного характеру дають можливість студентам закріпити, розширити, поглибити та деталізувати набуті теоретичні аспекти, одержати практичні навички прийняття й обґрунтування управлінських рішень, оволодіти методикою та технікою здійснення техніко-економічного й організаційно-управлінського аналізу, а також акцентувати увагу на розвитку творчої активності й самостійної особистості [6, с. 87].

Внаслідок відсутності у вітчизняних літературних джерелах загальновизнаної класифікації освітніх послуг, виділимо їх основні класифікаційні ознаки, скориставшись Законом України «Про вищу освіту» [73].

За структурою освіта містить: дошкільну, загальну середню, позашкільну, професійно-технічну, вищу, післядипломну освіту, аспірантуру, докторантуру, самоосвіту.

Беручи до уваги критеріальну характеристику – освітній рівень, освіта є початковою загальною, базовою загальною середньою, повною загальною середньою, професійно-технічною, базовою вищою, повною вищою.

За освітньо-кваліфікаційним рівнем в освіті виділяють кваліфікованого робітника, молодшого спеціаліста, бакалавра, спеціаліста, магістра.

В залежності від наукового ступеня виділяють кандидата наук, доктора наук.

Відповідно до вченого звання виділяють старшого наукового співробітника, доцента, професора.

Згідно із тривалістю надання послуги (навчання) освіта є довгостроковою, середньостроковою, короткостроковою.

За використовуваними методами навчання виділяють освіту за традиційними програмами; програмами проблемного навчання; програмами, які базуються на аналізі ділових ситуацій та інші.

За критеріальною ознакою – формами надання основних освітніх послуг, освіта поділяється на денну, вечірню, заочну, дистанційну, екстернатну.

Розглядаючи за освітніми програмами додаткової професійної освіти виділяють підвищення кваліфікації, стажування, професійну перепідготовку, перепідготовку.

Згідно з організаційно-правовими формами заклади освіти можуть бути державними, муніципальними, недержавними: приватними, установами громадських і релігійних організацій (об'єднань).

Відповідно до способів оплати послуг виділяють платні, частково платні, безкоштовні освітні послуги.

Дослідження освітньої діяльності ВНЗ показує, що вона ґрунтується на процесі надання освітніх послуг споживачам. Насамперед, серед них виділяються за змістом освітньо-професійні та культурно-виховні послуги.

Перші є основними в структурі освітніх послуг ВНЗ і в залежності від мети споживача розподіляються на вищу освіту (в т.ч. і другу) за освітньо-кваліфікаційними рівнями (ОКР); післядипломну освіту; підготовку і атестацію наукових і науково-педагогічних кадрів; підготовку до вступу та до зовнішнього незалежного оцінювання; послуги консультування [6, 33].

З огляду на структуру вищої освіти виділяють ОКР «молодший бакалавр», «бакалавр», «магістр». Післядипломна освіта включає перепідготовку, спеціалізацію, підвищення кваліфікації, стажування, а її формами можуть бути асистентура, інтернатура, лікарська резидентура, клінічна ординатура тощо. Головними формами підготовки науково-педагогічних працівників (НПП) вищої кваліфікації у ВНЗ є аспірантура (ад'юнктура) і докторантура, де забезпечуються умови для безперервної освіти,

здобуття відповідного наукового ступеня, утому числі прийому кандидатських іспитів. Основною ланкою в системі атестації кадрів вищої кваліфікації у ВНЗ є спеціалізовані вчені ради. При цьому також присутніми є послуги консультування: наукові, методичні, перекладацькі тощо.

До культурно-виховних послуг ВНЗ відносяться лекції та консультації з питань науки і техніки, культури і мистецтв, спорту і фізичної культури тощо; екскурсії; послуги курсів, гуртків, факультативів, мистецьких колективів, спортивних секцій, семінарів, практикумів а також наукова, культурна, духовна, фізична самоосвіта і підготовка громадян, допомогу у якій надають бібліотеки, видавництва, спортивні і оздоровчі комплекси, концертно-видовищні заходи ВНЗ тощо [88].

Структуру освітніх послуг ВНЗ та послідовність їх отримання (освітні «траєкторії») можна проілюструвати схемою (рис. 1.1).

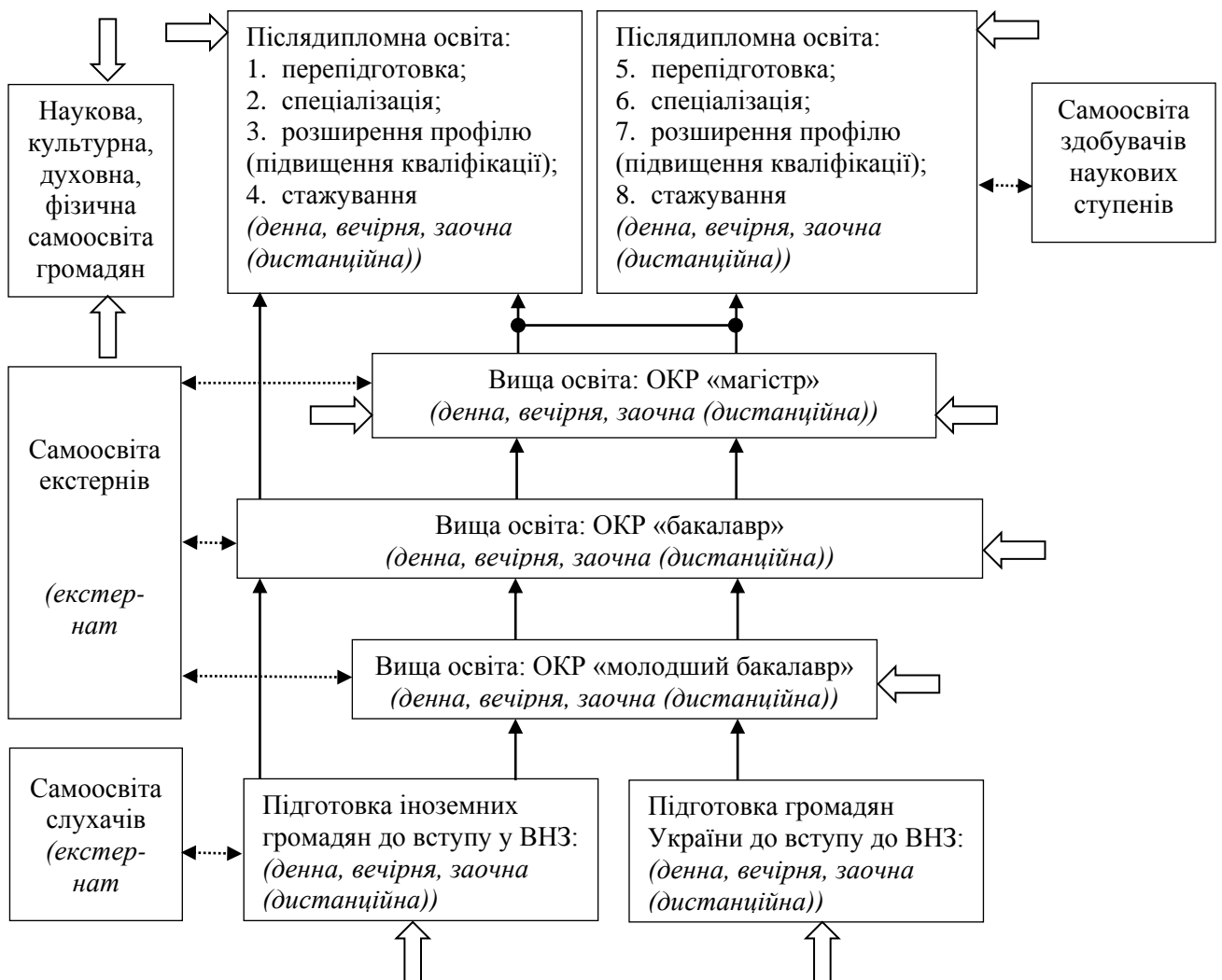

Рис. 1.1. Структура освітніх послуг ВНЗ та освітні «траєкторії» їх споживачів [131, с. 52]

Звичайними стрілками позначено варіанти освітніх «траєкторій», які споживач обирає особисто, а фігурними стрілками – додаткова можливість скористатись обраною послугою (за умови виконання відповідних нормативних, юридичних та фінансових умов) на будь-якому етапі його власної «траєкторії» [131, с. 52].

Аналізуючи сутність освітньої послуги ВНЗ, виділяємо в ній чотири взаємопов'язані процеси: навчальний (або навчання), виховний (виховання), культурно-освітній (просвіта) та самостійна робота споживача (СРС або самоосвіта) [73; 76], які одночасно є і категоріями цієї послуги.

Основним у ВНЗ є навчальний процес (навчання) для здобуття ОКР від молодшого бакалавра до магістра, післядипломної освіти, підготовки кадрів вищої кваліфікації. Він здійснюється у формах навчальних занять (лекцій; лабораторних, практичних, семінарських, індивідуальних занять; консультацій); СРС; практичної підготовки; контрольних заходів.

Важливою складовою освітньої послуги є виховна робота, яка спрямована на розвиток людської особистості, формування системи її ціннісних орієнтацій у всіх сферах життєдіяльності (соціальної, культурної, політичної, духовної тощо), усвідомлення та дотримання норм і правил соціальних відносин та загальнолюдської моралі, успішної соціалізації особистості, вміння досягати особистих та колективних цілей, тобто на виховання сучасної еліти суспільства [76]. Справедливо відмічають Долятовский В. та Мазур О., що «особливості освітньої послуги проявляються у тому, що вона надається ... в комплексі із створенням духовних цінностей, перетворенням особистості того, що навчається» [171]. Таким чином процес виховання формує соціальний, культурний, адміністративний, політичний і символічний капітали людини [80, 145], які в сукупності якісно підвищують рівень її потенціалів соціальних відносин та самоуправління [80]. Робимо висновок, що одним із соціальних аспектів сутності освітньої послуги виступає виховання.

Культурно-освітня робота (просвіта) у ВНЗ спрямована на задоволення інших освітніх, культурних, естетичних, духовних, фізичних потреб споживача, формування його культурних і духовних цінностей, фізичного здоров'я, тобто на збагачення його людського, соціального і культурного капіталів, а відповідно і розвитку його особистих потенціалів соціальних відносин, людського та самоуправління [80]. Така діяльність організована та реалізована педагогами, вихователями, керівниками творчих колективів, бібліотекарами, тренерами тощо. Загалом вона має свій позитивний вплив не лише на працівників університету, але й на члени їхніх родин. Не зважаючи на те, що просвіту зазвичай розглядають як культурне явище, вважаємо за потрібне також звернути увагу й на соціальний аспект у контексті освітньої послуги, адже у культурі людини загалом відсутня суспільна цінність без її успішної соціалізації, довіри до неї і визнання.

Загалом при аналізі сутності освітньої послуги ВНЗ дослідники обмежуються тільки вищевказаними трьома її категоріями (наприклад, [64]). Але в сутності цієї послуги присутня ще одна важлива її категорія – самоосвіта. Для реалізації концепції «LLL» необхідно сформулювати нову стратегію університетів, орієнтованої на всебічне ресурсне забезпечення самоосвіти споживачів. Дані послуги все більше популяризуються на ринкового попиту [131].

Самоосвіта займає важливе і невід'ємне місце у процесі навчання, виховання та просвіти і є реалізованою через самостійну роботу споживача (СРС). У даному аспекті самоосвіта набуває вагоме (заочна, дистанційна) або майже абсолютне (екстернат) значення. Самостійна робота є обов'язковою у процесі отримання освітніх послуг і задекларовано у нормативних актах (програмах та навчальних планах). Внаслідок цього у ВНЗ «створюються відкриті та народні університети, лекторії, бібліотеки, центри, клуби ...» [77] задля стимулювання самоосвіти у громадян.

Самоосвіта у вихованні (самовиховання) та просвіті приносить споживачеві важливі для нього соціальні та економічні результати. ВНЗ надає

їй все необхідне ресурсне забезпечення: кадрове, навчально-методичне, інформаційне. Самоосвіта поєднує процеси навчання, виховання і просвіти у формі СРС, тому її можна розглядати одночасно як економічну, культурну та соціальну категорії сутності освітньої послуги. Цей процес формує відповідні потенціали людської діяльності споживача: людський, майновий, самоуправління, соціальних відносин [80].

На основі вищеописаних досліджень Дмитренко О. М. представляє соціально-економічну сутність освітніх послуг у ВНЗ і процес їх надання на Рис. 1.2. З її допомогою можна найбільш повно розглянути та осмислити складну економічну категорію «освітні послуги».

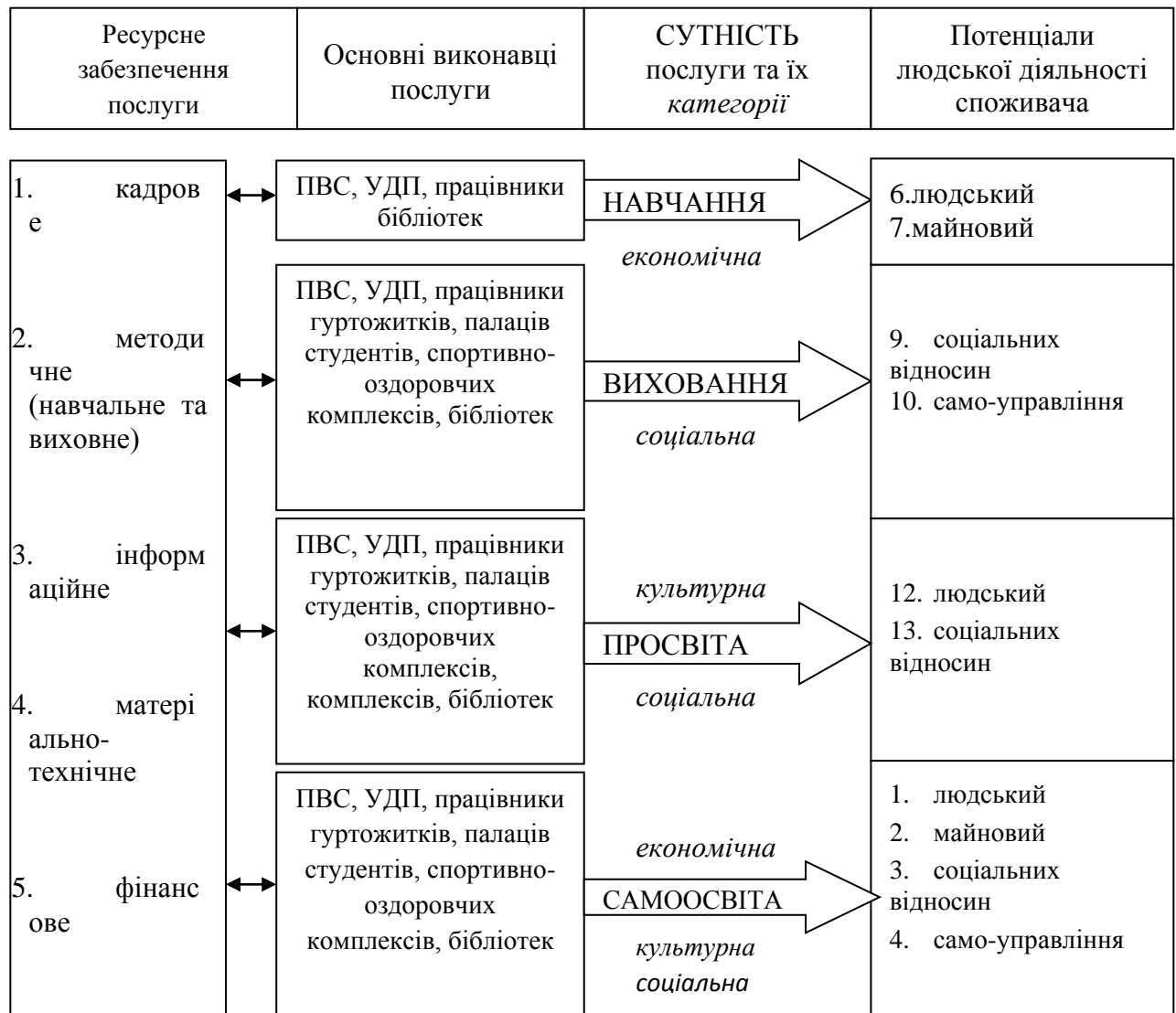

Рис. 1.2. Сутність освітніх послуг ВНЗ та процес їх надання [131]

Як спостерігаємо, освітня послуга ВНЗ виступає сукупністю процесів навчання, виховання, просвіти та самоосвіти, спрямованих на розвиток особистих потенціалів її споживачів та людського потенціалу суспільства.

З точки зору економічної сутності поділяємо думку, що «освітні послуги – це специфічні економічні блага, що надаються особистості для задоволення її різноманітних освітніх потреб і які становлять взаємну зацікавленість суспільства і кожного індивіда зокрема в їх подальшому використанні в професійній діяльності» [169]. Тому, як зазначає Єкшикеєв Т., «можна говорити про існування економічної, соціальної і культурної природи (сутності) освітньої послуги» [64].

Таким чином, ми можемо дійти до висновку, що освітні послуги виступають економічним, соціальним та культурним феноменом зі суспільно-виховною метою, а саме розвиток потенціалу споживача та суспільства загалом через навчання, виховання, просвіти та самоосвіти її споживачів.

1.2. Методологічні основи дослідження конкурентоспроможності освітніх послуг у сфері вищої освіти

У стані ринкової економіки перебувають не лише ринок товарів, але й послуг. Зокрема це торкається сфери освітніх послуг, де конкурують між собою всі учасники освітнього процесу на різних рівнях. Як і на кожному ринку, характерним елементом є стан конкуренції, який виокремлює більш чи менш конкурентоспроможні пропозиції для споживача. Пропонуємо перейти до більш детального вивчення даних економічних категорій.

Дослідженню поняття «конкурентоспроможність освітніх послуг» передують характеристики таких наукових категорій як «конкуренція», «конкурентоспроможність», «конкурентоспроможність послуг» та інші. Пропонуємо перейти до глибшого теоретичного аналізу вище перелічених понять.

На даному етапі розвитку економічної теорії є безліч визначень поняття «конкуренція». Перейдемо до огляду найбільш поширених тверджень.

У Законі України «Про захист економічної конкуренції» наведено визначення поняття «економічна конкуренція (конкуренція) – це змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку» [75].

У своєму підручнику Шершньова З. Є. пропонує розглядати конкуренцію (від лат. *concurrentia* – стикатися, змагатися) як суперництво між товаровиробниками за найбільш сприятливі, економічно вигідні умови виробництва та реалізації продукції [192, с.114]. Конкуренція мотивує суб'єктів підприємницької діяльності ставити нові цілі перед собою, а постійно працювати над самовдосконаленням, зменшувати виробничі витрати, покращувати якість товарів (послуг), які запропоновані на ринку, покращувати власну конкурентоспроможність.

При аналізі даної категорії Азоев Г. Л., Зав'ялов П. С., Райзберг Б. А. стверджують, що конкуренція – це економічний процес взаємодії, взаємозв'язку й боротьби між виступаючими на ринку підприємствами з метою забезпечення кращих можливостей збуту своєї продукції, задоволення різноманітних потреб покупців [2].

За процесним підходом Кіперман Г. Я. вважає, що конкуренція – це процес взаємодії, взаємозв'язку й боротьби виробників і постачальників при реалізації продукції, економічне суперництво між відособленими товаровиробниками або постачальниками товарів (послуг) за найбільш вигідні умови збуту [159, с. 15].

З точки зору Макконнела К. Р., Брю С. Л. трактують конкуренцію як наявність на ринку більшої кількості незалежних покупців і продавців та можливість для них вільно входити на ринок і залишати його [119].

Звертає уваги не лише на аспект продажу, але й купівлі Маршалл А. Автор пропонує нам таке визначення: «Конкуренція – це змагання однієї людини з іншими, особливо при продажу або купівлі чого-небудь» [124].

Широке трактування подає Перцовський Н. І., який розуміє під поняттям «конкуренція – процес управління суб'єктом власними конкурентними перевагами для досягнення своїх цілей у боротьбі з конкурентами за задоволення об'єктивних або суб'єктивних потреб у межах законодавства або в природних умовах» [125].

З позиції об'єктивних відносин Єлець О. П., Богдан Є. В. визначають конкуренцію як сукупність об'єктивних відносин, перш за все, економічних, між суб'єктами господарювання в умовах ринку, що мають динамічний характер постійного суперництва товаровиробників за прихильність споживачів на основі певних переваг своєї продукції (послуг) [68].

На думку Решетникової Т. П., конкуренція – це тонкий і гнучкий механізм управління виробництвом, що проявляється у його миттєвій реакції на будь-які зміни ринку. У кращому становищі виявляються ті підприємства, які найбільш пристосовані до них, тобто мають більш високу конкурентоспроможність порівняно з конкурентами [154, с.166].

У своєму дослідженні Юданов А. Ю. стверджує, що ринкова конкуренція – це боротьба фірм за обмежений обсяг платоспроможного попиту споживачів, що ведеться ними на недоступних сегментах ринку [197].

Зважаючи на вище наведені визначення, ми зробили висновок, що *конкуренція* – це процес взаємодії суб'єктів господарювання в умовах цивілізованого ринку з метою задоволення власних потреб, а також споживача на основі конкурентних переваг згідно з чинним законодавством.

Для кращого розуміння сутності категорії «конкуренція» Єлець О. П. та Богдан Є. В. пропонують розглянути її через призму функціонування (див рис. 1.3).

Підприємець повинен розуміти потреби споживачів і пропонувати такі товари та/або, які зможуть задовольнити ці потреби. Таким чином, за

допомогою функції регулювання фактори виробництва під впливом ціни спрямовуються в ті галузі, де є їхня найбільша нестача.

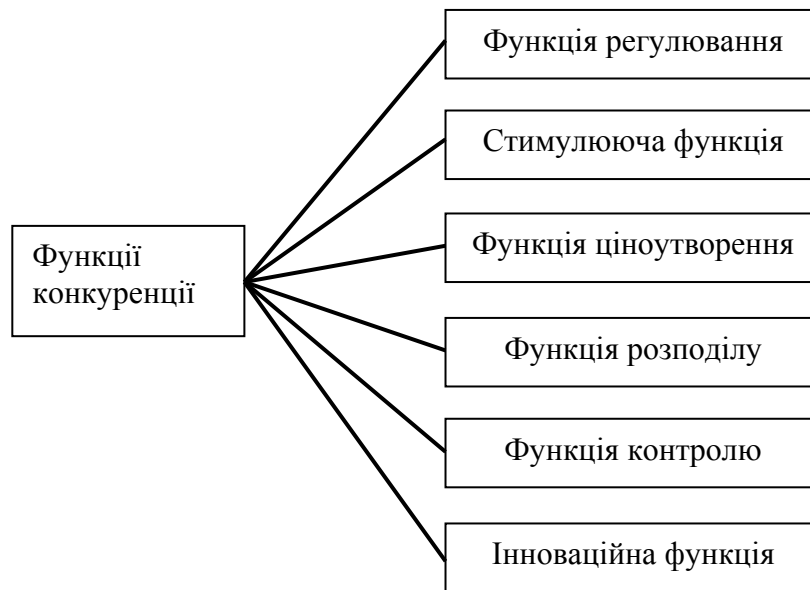

Рис. 1.3. Функції конкуренції як економічної категорії [68]

Стимулююча функція (або функція мотивації) змушує підприємства прагнути до вищої продуктивності. Для підприємця конкуренція – це, водночас, шанс і ризик, тобто підприємства, які пропонують більш якісну продукцію або виробляють її з меншими витратами отримують прибуток і, навпаки, отримують покарання у вигляді збитків, якщо не беруть до уваги побажання споживачів або порушення правил конкуренції своїми суперниками на ринку.

Завдяки функції ціноутворення конкуренція впливає на рівень індивідуальних витрат на виробництво будь-якого товару, зводячи їх до суспільно необхідних, які, в свою чергу, і визначають виважену ринкову ціну товару.

Завдяки функції розподілу конкуренція розподіляє дохід серед суб'єктів господарювання відповідно до їх ефективного внеску, що відповідає головному принципу конкурентної боротьби – винагороди за результатами.

За допомогою функції контролю конкуренція виступає силою, що протидіє виникненню стійкої економічної влади окремих суб'єктів ринку.

Тобто, конкуренція обмежує та контролює економічну потужність кожного підприємства. Наприклад, якщо монополіст може призначити єдино можливу ціну, то конкуренція надає покупцеві можливість вибору серед декількох продавців.

Ще одна важлива функція конкуренції – інноваційна. Задля можливості отримання додаткового доходу, не збільшуючи при цьому ціну продукції, необхідно постійно удосконалювати технологічну базу виробництва, впроваджувати новітні технології та прогресивні форми організації виробничого процесу тим самим зменшуючи витрати виробництва. Ті, хто здійснює такі заходи, отримують додаткові доходи. У той самий час ті підприємці, які не зможуть впроваджувати такі заходи, будуть витіснені з ринку. Отже, конкуренція виступає силою, що забезпечує науково-технічний і економічний прогрес.

У підсумку можна зазначити, що основним завданням і головною функцією конкуренції – є завоювання ринку, в боротьбі за споживача перемога своїх конкурентів, забезпечення одержання сталого прибутку. Окрім того, суть конкуренції виражається певними силами, які спонукають її до розвитку незалежно від того, діє вона лише на внутрішньому ринку чи на зовнішньому теж [68].

Зауважимо, що Портер М. у своїй теорії конкуренції виділив 5 основних рушійних сил до ринкової боротьби:

1. Загроза появи нових конкурентів на галузевий ринок;
2. Загроза появи товару-замінника, виготовленого за новішою технологією;
3. Обмежена платоспроможність споживача;
4. Необмежена можливість виробників;
5. Постійна боротьба між старими та новими учасниками ринку [208].

Дію перелічених вище конкурентних сил важко передбачити. Саме тому спроможність підприємства конкурувати на ринку, тим самим створюючи

якісно новий показник породжує наштовхує нас на детальний аналіз економічної категорії «конкурентоспроможності».

Багатогранність категорії «конкурентоспроможність» пояснюється різноманітністю підходів до її вивчення. Розглянемо детальніше твердження вчених.

У своєму визначенні Алексєєв С. Б. вказує на зовнішній та внутрішній ринки. Автор характеризує конкурентоспроможність як економічну категорію, яка дозволяє в умовах конкуренції представити на внутрішній і зовнішній ринок продукцію, яка з точки зору конкурентних переваг сприймається споживачем як краща за аналогічну продукцію конкурентів та дозволяє підприємству отримувати плановий дохід, реалізовувати стратегії конкурентної боротьби й забезпечувати виживання і бажане положення на ринку у довгостроковій перспективі [4].

Про суспільну потребу згадує Андрєєва О. Д. і вважає, що конкурентоспроможність – це характеристика, що відображає відмінність його від товару-конкурента за ступенем відповідності конкурентної суспільної потреби і за витратами на її задоволення [5, с. 105].

У своїй роботі Балабанова Л. В. пише: «Конкурентоспроможність – це перевага на ринку, сприяюча успішному його збуту в умовах конкуренції» [9, с. 322].

Василенко В. О. має ряд визначень поняття «конкурентоспроможність», а саме:

1. здатність організації домагатися своїх цілей в умовах ринку, на якому з аналогічними цілями діють інші підприємства;
2. здатність комерційної організації робити і продавати конкурентоспроможний продукт, перевага даної конкретної організації стосовно інших організацій конкурентів у даній галузі бізнесу;
3. можливість ефективної господарської діяльності підприємства та її практичної реалізації в умовах конкурентного ринку [19].

Багатогранним є визначення Вороніна Г., який вважає, що конкурентоспроможність включає в себе не тільки якісні та цінові параметри промислової продукції, але й залежить від рівня менеджменту, управління фінансовими потоками, інвестиційної та інноваційної складової в діяльності підприємства [24].

Досліджуючи дану проблему маркетингу, Воронкова А. Е. стверджує, що конкурентоспроможність є специфічною ознакою суб'єкта ринкових відносин, що виявляється в процесі конкуренції та що дозволяє зайняти свою нішу в ринковому господарстві для забезпечення розширеного відтворювання, яке передбачає покриття всіх витрат виробництва й отримання прибутку від господарської діяльності. Таким чином, конкурентоспроможність підприємства становить узагальнюючий підсумковий показник його стійкої роботи, який вбирає в себе результати діяльності самих різних виробничих, допоміжних і управлінських підрозділів, підсистем і залучених ресурсів [25].

З точки зору Голубко Є. В. конкурентоспроможність є відбиттям наявності у підприємства відносних переваг над іншими учасниками ринку (конкурентами) у сферах, які пов'язані з ключовими факторами конкуренції або які обумовлюють об'єктивні можливості цього підприємства та його конкурентів щодо досягнення певних однорідних цілей [35, с. 30].

Гельвановський М. розглядає конкурентоспроможність як володіння властивостями, які створюють конкурентні переваги для підприємства [3].

Під конкурентоспроможністю Градов А. П. розуміє порівняльні переваги підприємства по відношенню до інших підприємств даної галузі як національної економіки, так і світового ринку [53].

У розумінні Гринько Т. В. конкурентоспроможність – здатність підприємства господарювати ефективніше, ніж інші підприємства-конкуренти [54].

З позиції споживчих властивостей говорить Грошев В. П. і пропонує таке трактування: «конкурентоспроможність – це комплекс споживчих властивостей товару, що визначає його відмінність від інших аналогічних товарів по ступені

й рівню задоволення потреб покупців і витратам на його купівлю й експлуатацію [55]».

Неординарним є визначення Дикань В. Л. Автор вважає, що конкурентоспроможність – це особливе поєднання характеристик об'єкта, які визначають його місце в ієрархії системи оцінок об'єктів що до нього подібні [59].

З точки зору Єрмолова М. О. «конкурентоспроможність – це відносна характеристика, яка відображає відмінності у процесі розвитку певного виробника від виробника конкурента як по ступеню задоволення власними товарами, так й по ефективності виробничої діяльності» [65].

У розрізі прибутку Забелін П. В., Моїсеева Н. К. розглядають дане поняття як здатність приносити прибуток у короткостроковому періоді не нижче заданого, або перевищення над середнім прибутком [70].

Через призму характеристик Зав'ялов П. С. трактує таким чином: «конкурентоспроможність продукції – це сукупність якісних і вартісних (цінових) характеристик товару, що забезпечує задоволення конкретної потреби споживача» [71, с.211].

Іванов Ю. Б. визначає конкурентоспроможність як специфічну властивість виробничо-економічних систем (таких як підприємство), що відбиває їхню спроможність до зміни напрямку розвитку (руху) або наміченого режиму функціонування у процесі адаптації до впливу зовнішнього середовища з метою збереження, трансформації або створення нових конкурентних переваг. Конкурентоспроможність підприємства є окремою системною категорією, яка відбиває ступінь реалізації цілей підприємства в процесі його взаємодії з факторами зовнішнього оточення [73, с. 28-29].

На думку Карлоф Б. конкурентоспроможність – це здатність забезпечити кращу пропозицію порівняно з конкуруючим підприємством [90].

З погляду Качалини Л. Н., конкурентоспроможність – властивість об'єкта, яка характеризує ступінь відповідності техніко-функціональних, економічних, організаційних та інших характеристик об'єкта вимог споживачів,

визначає частку ринку, яка належить даному об'єкту, і перешкоджає перерозподілу цього ринку на користь інших об'єктів [93].

З позиції привабливості Книш М. І. під «конкурентоспроможністю» розуміє ступінь привабливості даного продукту, для здійснюючого реальну покупку споживача [96, с. 10].

Кредісов А. І. вважає, що конкурентоспроможність – це характеристика товару, що відображає його відмінність від аналогічного конкурентного товару як по ступені відповідності конкретної потреби, так і по витратах на її задоволення [96].

У своєму дослідженні Левицька А. О. дає таке визначення: «конкурентоспроможність підприємства – це здатність підприємства до реалізації конкурентних переваг, які дозволяють йому ефективно розвиватися порівняно з іншими підприємствами на внутрішньому та зовнішньому ринках» [112, с. 204].

У «Довіднику економіста підприємця» авторства Ліщишин О. І. та Мятолич В. пропонують таке визначення: «можливості підприємств запропонувати товар, який відповідає певним вимогам покупця, тобто визначеної якості, у необхідній кількості, у необхідні терміни та за більш сприятливих умов постачання, ніж конкуренти [116].

У науковій роботі Міщенко В. Я. під конкурентоспроможністю технічної продукції розуміє її спроможність знаходити збут за наявності на ринку виробів-аналогів [118, с. 115].

У своїх дослідженнях Ожегов С. І. визначає конкурентоспроможність як здатність витримувати конкуренцію, протистояти конкурентам [130].

Печінкин А. та Фомін В. описують конкурентоспроможність як складне багатоаспектне поняття, яке визначає здатність товару зайняти та вдержати позицію на конкурентному ринку в певний період за конкуренції з іншими аналогічними товарами [138].

Складне трактування подано до уваги Піддубним І. О., Піддубною А. І. Вони вважають, що конкурентоспроможність – це потенціальна або реалізована

здатність економічного суб'єкта до функціонування у релевантному зовнішньому середовищі, яка ґрунтується на конкурентних перевагах і відображає його позицію відносно конкурентів [177].

У своїй книзі Портер М. характеризує конкурентоспроможність як «властивість товару виступати на ринку з присутніми там аналогічними товарами» [196, с.480].

Райзберг Б. А. під конкурентоспроможністю розуміє «властивість товарів відповідати вимогам конкурентного ринку, запитам покупців порівняно з іншими аналогічними товарами, які присутні на ринку» [50, с.162].

Більш глобальне стверджує Рибаківа О. В., що конкурентоспроможність (тобто здатність (спроможність) підприємства вести суперництво у базовій галузі, на міжгалузевому та світових ринках) – це комплексна категорія, її переваги остаточно реалізуються через торгівлю, але базис конкурентних переваг створюється на всіх ланках суспільного виробництва, у тому числі значною мірою за рахунок структурної перебудови та дійової економічної політики [50].

Російські вчені Гельвановський М., Жуковська В., Трофімова І. трактують категорію більш широко: «Конкурентоспроможність у загальному вигляді – володіння властивостями, що створюють переваги для суб'єкта економічного змагання» [31].

Для кращого розуміння Савінов Ю. А. та Чепурін М. Н. пропонують таке визначення: «конкурентоспроможність – це характеристика товару, у якій відображається його відмінність від товару-конкурента за ступенем відповідності конкретній суспільній потребі і за затратами на її задоволення» [160].

Наступним до розгляду пропонуємо трактування Савчук О. Автор конкретизує поняття «конкурентоспроможність» наступним чином: «здатність процесів суперництва досягати кращих результатів в деякій діяльності, сфері функціонування. Конкурентоспроможність підприємства повинна визначатися конкурентоспроможністю окремих видів продукції, яку воно випускає» [161].

З позиції порівняльних переваг Синько В. вважає, що конкурентоспроможність підприємства є відображенням його порівняльних переваг відносно до інших підприємств даної галузі всередині країни і за її межами [165].

Широким вважаємо визначення Спірідонов А. І. Науковець під конкурентоспроможністю розуміє сукупність якісних і вартісних характеристик товару, що забезпечує задоволення конкретної потреби покупця. Конкурентоздатним є той товар, комплекс споживчих і вартісних характеристик якого визначає його успіх на ринку, тобто здатність даного товару бути обміняним на гроші в умовах широкої пропозиції до обміну інших конкуруючих товарів-аналогів. Конкурентоздатний товар (КТ) – синтетичний показник, що відображає в собі підсумки багатьох доданків: ефективності роботи конструкторських бюро; виробничої діяльності підприємств, їх суміжників; роботи зовнішньоекономічних організацій по реалізації експортних товарів на зовнішніх ринках [166].

Стівенсон В. конкурентоспроможність характеризує те, «наскільки ефективно компанія задовольняє потреби клієнта порівняно з іншими компаніями, що пропонують подібний товар або послугу» [170, с. 68].

Тихонов Р. М. вважає, що «конкурентоспроможність товару є можливістю його продажу на даному ринку у певний момент часу» [173, с.11].

«Великий економічний словник» (під ред. Азріліяна А. Н.) пропонує таке тлумачення: «Конкурентоспроможність – це властивість товару нарівні з присутніми там аналогічними товарами, послугами або конкуруючими суб'єктами ринкових відносин» [121, с. 375].

У своєму дослідженні Хруцький В. Є. та Корнеєва І. В. пропонують таке визначення категорії «конкурентоспроможність – це стабільна можливість задовольняти певні потреби покупців краще, ніж конкуренти, та завдяки цьому вдало продавати продукцію з прийнятними фінансовими результатами для виробника [182, с. 32]

Про оцінку послуг йдеться у визначенні Фасхієва Х. А. Автор стверджує, що конкурентоспроможність – це оцінена споживачем властивість об'єкта перевершувати в певний момент часу без шкоди виробнику за якісними і ціновими характеристиками аналогів в конкретному сегменті ринку [178].

На думку відомого вченого Фатхутдінова Р. А., конкурентоспроможність – це властивість об'єкта, яка характеризується ступенем реального або потенційного задоволення ним конкретної потреби у порівнянні з аналогічними об'єктами на даному ринку [179, с. 10].

У своїх дослідженнях Чернега О. Б. дає таке означення: «Конкурентоспроможність – це суб'єктивна і відносна категорія, яка фіксує результати порівнювання, тобто оцінює здатність задовольнити потреби на підставі встановлення ринкової привабливості продукції. Конкурентоспроможність підприємства – це сукупність характеристик діяльності, завдяки яким є ринок збуту і задовольняються потреби певних груп покупців» [186].

Швець В. Є. розглядає конкурентоспроможність як «не що інше, як прояв якості продукції в умовах ринкових відносин і визначається здатністю продукції бути проданою на конкретному ринку, в максимально можливому обсязі і без збитків для виробника» [188].

Про розвиток йдеться у визначенні Шниркова О. І., який характеризує конкурентоспроможність як спроможність відповідати будь-яким вимогам зовнішнього або внутрішнього середовища, розвиткові об'єкта, явища, тенденції [193, с. 108].

У своїй праці Юданов А. Ю. пропонує таке визначення: «конкурентоспроможність продукції – це ступінь привабливості даного продукту для споживача, який здійснює реальну покупку» [198, с. 133].

Ярошенко С. П. вважає, що конкурентоспроможність – здатність підприємства діяти в умовах ринкових відносин, отримуючи прибуток, достатній для науково-технічного вдосконалення виробництва, стимулювання працівників і підтримки якості продукції на високому рівні. Мається на увазі,

що конкурентоспроможність виробництва в основному зводиться до конкурентоспроможності продукції [201].

У наведених вище означеннях категорії «конкурентоспроможність» спостерігаємо спільні риси, а саме:

1. реалізація в умовах конкуренції;
2. отримання достатній дохід;
3. задоволення потреб споживачів;
4. досягнення поставлених цілей.

Також вважаємо за необхідне виділити складність визначення категорії «конкурентоспроможність» – суб'єкт, до якого здійснюється прив'язка: продукція, суб'єкт господарської діяльності, що у свою чергу розглядає конкурентоспроможність на різних рівнях.

Ознайомившись з вищенаведеними трактуваннями науковців, ми дійшли до висновку, що *конкурентоспроможність* – це складна економічна категорія, що характеризує можливість досягати власних цілей, в тому числі отримання доходу, через задоволення потреб споживача в умовах конкурентного ринку у певний проміжок часу.

Вважаємо за необхідне виділити часову характеристику, оскільки на даному етапі розвитку економіки та науково-технічного прогресу, певна конкурентна перевага може бути актуальною сьогодні, та застарілою вже протягом року.

Тепер пропонуємо перейти до огляду економічної категорії «конкурентоспроможність освітніх послуг». Дане поняття немає належного наукового обґрунтування у зв'язку з малим його вивченням. Саме це стало однією із причин вибору даної теми для нашого дослідження.

Український дослідник Карпюк О. А. стверджує, що конкурентоспроможність освітніх послуг є порівняльною характеристикою її споживчих та вартісних параметрів у порівнянні з послугами освітніх закладів-конкурентів [91].

Науковець пропонує розглядати конкурентоспроможність освітніх послуг через призму конкурентоспроможності вищого навчального закладу, який її надає та пропонує на ринку вищої освіти (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Оцінка рівня конкурентоспроможності освітньої діяльності навчальних закладів[91]

Ми пропонуємо розглядати конкурентоспроможність освітніх послуг з позиції конкурентних переваг, до яких ми можемо віднести наступне (рис. 1.5.):

1. Наявність додаткових освітніх послуг.
2. Можливість бути учасником студентського обміну у країні та закордоном.
3. Практична значущість.
4. Допомога з працевлаштуванням.
5. Належна матеріально-технічна база.

6. Інше.

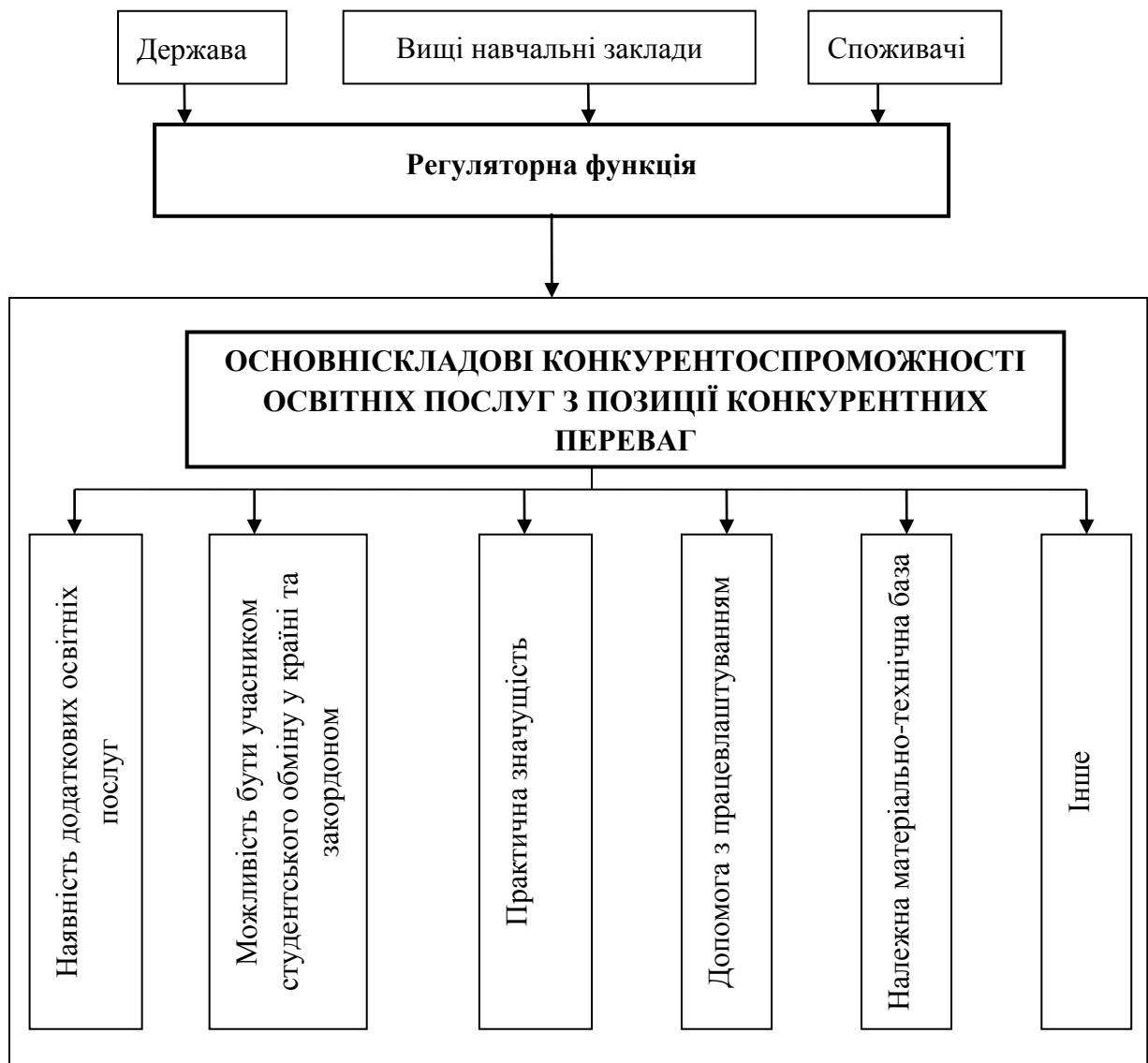

Рис. 1.5. Конкуреноспроможність освітніх послуг з позиції конкурентних переваг [власна розробка автора]

Вважаємо за доцільне охарактеризувати кожен конкурентну перевагу як на макрорівні, так і на мікрорівні. Під макрорівнем ми розуміємо освітні послуги, які пропонує Україна на світовому освітньому ринку вищих шкіл. Мікрорівень – це різноманітність освітніх послуг, які зосереджені всередині в країні, тим самим породжуючи конкуренцію між вищими навчальними закладами, які їх пропонують.

До додаткових освітніх послуг відносять:

1. Навчання студентів, курсантів для здобуття другої вищої освіти;

2. Викладання здобувачам вищої освіти однієї чи кількох дисциплін (предметів) англійською та/або іншими іноземними мовами поряд з викладанням відповідно до навчального плану зазначеної дисципліни (предмету) державною мовою, крім випадків, коли таке викладання передбачене навчальними планами;

3. Підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації кадрів, навчання для здобуття громадянами післядипломної освіти понад державне замовлення в межах ліцензійного обсягу;

4. Підготовка до вступу до вищих навчальних закладів та до зовнішнього незалежного оцінювання;

5. Прийом кандидатських іспитів, видання та розповсюдження авторефератів, дисертацій, стенографування під час захисту дисертацій, організація, підготовка до захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії (кандидата наук) та його проведення для осіб, які навчаються (навчалися) відповідно до договорів, укладених з фізичними або юридичними особами, у тому числі для осіб, які не навчаються (не навчалися) у відповідному навчальному закладі або науковій установі (крім оплати часу проведення засідання членам спеціалізованої вченої ради та оплати часу участі в таких засіданнях офіційних опонентів);

6. Проведення понад обсяги, встановлені навчальними планами, з видачею або без видачі відповідних документів про освіту тренінгів, курсів, занять у гуртках, факультативів, семінарів, практикумів та інші [144].

Даний перелік подано на основі Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися навчальними закладами, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності» [144], проте він не вичерпний. Звісно, не всі з вище названих послуг надаються на платній основі і перелік у законодавстві містить ще додаткові пропозиції.

Деякі з послуг мають своєму окрему значущість на макрорівні, наприклад, надання послуг англійською мовою або іншою іноземною мовою,

якщо це передбачено у процесі навчання. Ця перевага, безсумнівно, оскільки у свою чергу притягує студентів закордону, що у свою чергу популяризує Україну на світовому ринку освітніх послуг. Також не можна оминати роботу зі здобувачами наукового ступеня. Особливо важливу роль це відіграє, коли тематика стосується інноваційних досліджень. Звернемо увагу на проведення тренінгів, семінарів та лекцій за участю доповідачів зі світовим іменем.

Щодо мікрорівня, то сюди ми можемо зарахувати всі вище викладені позиції. Для прикладу, отримання другої вищої світи чи перекваліфікації позитивно сприяє на попит освітніх послуг. Викладання іноземною мовою розширює професійні та мовні знання студента, що підвищує його як результат освітніх послуг після закінчення навчання на ринку праці. Підготовка до вступних іспитів та зовнішнього незалежного тестування позитивно сприяє притоку споживачів, особливо, коли це стосується творчих конкурсів та іспитів з фізичної підготовки, оскільки зразу орієнтує на ті вимоги при здачі, які вважаються основними. Проведення відкритих та закритих лекторіумів за участю відомих діячів, бізнесменів та науковців притягує відвідувачів та позитивно відображається на іміджі вищого закладу, який їх проводить і на загальних освітніх послугах зокрема.

Наступним до розгляду ми пропонуємо можливість споживача освітніх послуг бути учасником міжнародних студентських обмінів та стажувань. За допомогою таких заходів студенти обмінюються досвідом, який, у свою чергу, згодом можна адаптувати та реалізувати у своїй країні та регіоні. Також такого роду заходи сприяють розвитку міжнародної співпраці та спільним науковим дослідженням.

Практична значущість чи не найголовніша конкурентна перевага, котра впливає на рішення абітурієнта при виборі освітньої послуги та закладу, який буде її надавати. Адже саме вона є результируючою після завершення навчального процесу. На жаль, на нашу думку, у багатьох освітніх послугах України практичність отриманих знань не співвідноситься з часом та актуальністю їх отримання. Часто протягом навчання пропонують до уваги

методики і методології, програмне забезпечення, котрі застаріли в часі та вже не часто використовуваними у сучасному світі.

Одна із проблем, з якою стикається випускник – проблема працевлаштування. Це пов'язано з рядом причин, серед яких відсутність досвіду з однієї сторони та небажанням навчати – зі сторони працедавця. Ще однією, ми вважаємо, є перенасиченість ринку тими чи іншими фахівцями. До таких відносять представників економічного, юридичного факультетів та міжнародних відносин [199]. Внаслідок цього багато молодих фахівців обирають працювати не за спеціальністю, оскільки попит на ринку менший за пропозицію. Натомість, підсилюючим ефектом може виступати ряд заходів, які полегшують процес пошуку роботи для студента та випускника, а саме: проведення днів кар'єри, де компанії можуть представляти себе та закривати відкриті вакансії молодими спеціалістами; проведення змагань та конкурсів суб'єктами господарювання з можливим подальшим працевлаштуванням; проведення днів відкритих дверей у рамках навчального процесу, де споживач освітньої послуги має можливість ознайомитися безпосередньо з реальним процесом роботи. Не можна оминути також роботу відділів працевлаштування, які можуть вести тісну співпрацю з підприємствами та установами, полегшуючи процес пошуку роботи. Також такі служби можуть надавати ряд додаткових послуг: персональне консультування з метою визначення особистих навичок та вмінь студента, підбір вакантних пропозицій та складення привабливих для роботодавця резюме та проведення підготовки до співбесіди.

Ще однією вагомою конкурентною перевагою виступає матеріально-технічна база. В Законі України «Про освіту» у п. 1 ст. 63 написано: «Матеріально-технічна база навчальних закладів та установ, організацій, підприємств системи освіти включає будівлі, споруди, землю, комунікації, обладнання, транспортні засоби, службове житло та інші цінності» [78]. Проте це визначення подано з позиції навчального закладу. Якщо ж розглядати з точки зору освітньої послуги, то ми можемо виокремити: новітні навчальні плани, повне забезпечення підручниками та посібниками, достатня кількість

комп'ютерних класів з відповідним сучасним комп'ютерним забезпеченням, необхідним для отримання відповідних знань та відпрацювання навичок, високошвидкісний доступ до мережі Інтернет, оснащення лабораторій для можливості проведення дослідів, а також забезпечення реактивами та хімікатами.

На нашу думку, *конкурентоспроможність освітньої послуги* – це здатність задовольняти потреби суб'єктів освітньої послуги, а також її адаптація до результатів науково-технічного прогресу та спроможність брати участь у конкурентній боротьбі на зовнішньому та внутрішньому ринку освітніх послуг у певний період часу.

Опираючись на вище проведений аналіз, ми бачимо, що питання конкурентоспроможності є широко вивченим українськими та зарубіжними вченими впродовж останнього століття. Її характеризують з основними спільними рисами: реалізація в умовах конкуренції; отримання достатній дохід; задоволення потреб споживачів; досягнення поставлених цілей.

Проте, не зважаючи на достатню увагу науковців на питання конкурентоспроможності, більш вузька проблема конкурентоспроможності освітніх послуг є недостатньо вивченою і цим, у свою чергу, спонукає нас до подальшого дослідження. Не менш важливим постає питання яким чином можна управляти конкурентоспроможністю освітніх послуг на світовому та українському ринку освітніх послуг вищої освіти.

1.3. Організаційно-методичні засади управління конкурентоспроможністю освітніх послуг у сфері вищої освіти

У параграфі 1.2 «Методологічні основи дослідження конкурентоспроможності освітніх послуг у сфері вищої освіти» нами було розглянуто ряд думок вітчизняних та зарубіжних авторів щодо проблеми конкурентоспроможності. Також було здійснено висновок, що поняття

конкурентоспроможності є недостатньо вивченим і потребує подальшого дослідження.

У даному параграфі ставимо за мету охарактеризувати управління конкурентоспроможністю освітніх послуг у сфері вищої освіти України.

Першочергово, ми пропонуємо розглянути його за різними підходами:

1. системний підхід;
2. функціональний підхід;
3. процесний підхід;
4. комплексний підхід, який поєднає у собі вищеописані.

Отже, розпочнемо наше дослідження управління конкурентоспроможністю освітніх послуг за системним підходом.

Системний підхід – один із головних напрямків методології спеціального наукового пізнання та соціальної практики, мета і завдання якого полягає у дослідженнях певних об'єктів як складних систем. Системний підхід сприяє формуванню відповідного адекватного формулювання суті досліджуваних проблем у конкретних науках і вибору ефективних шляхів їх вирішення.

Методологічна специфіка системного підходу полягає в тому, що метою дослідження є вивчення закономірностей і механізмів утворення складного об'єкта з певних складових. При цьому особлива увага звертається на різноманіття внутрішніх і зовнішніх зв'язків системи, на процес (процедуру) об'єднання основних понять у єдину теоретичну картину, що дає змогу виявити сутність цілісності системи [113].

Розглянемо безпосередньо системний підхід до конкурентоспроможності освітніх послуг (рис. 1.6.).

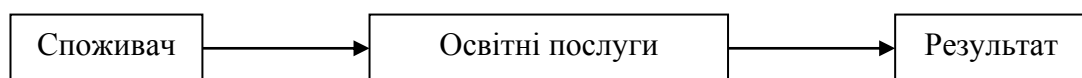

Рис. 1.6. Системний підхід до конкурентоспроможності освітніх послуг у сфері вищої освіти [власна авторська розробка]

У потенційного споживача виникає потреба в отриманні певних знань та навичок для роботи на ті чи іншій посаді. Таку потребу можна задовольнити, навчаючись у вищому навчальному закладі, попередньо пройшовши конкурсний відбір. Протягом навчання споживач отримує знання у матеріальній та нематеріальній формах. В результаті, після закінчення вищого навчального закладу, споживач отримує диплом, що підтверджує проходження певної навчальної програми, отримання необхідних професійних знань.

Далі пропонуємо перейти до характеристики функціонального підходу.

Функціональний підхід довгий час вважався єдиним для організації операційної та управлінської діяльності як для виробничих підприємств, такі для підприємств сфери послуг. Функція – це сукупність процесів у знятому вигляді. Роль функціонального підходу, що розглядається як безперервна серія взаємопов'язаних управлінських функцій, які становлять основу організації процесу управління, полягає в тому, що забезпечуючи високу продуктивність праці, він стимулював здобуття професійної спеціалізації, спрощував процеси управління, зменшував споживання матеріальних ресурсів, покращував координацію робіт, надавав повноту влади функціонерам-керівникам підрозділів. Особливість функціонального підходу полягає в його комплексності. Дійсно, розглядаючи систему збоку функцій і відволікаючись від її внутрішнього змісту, який, як правило, виключно різнорідний щодо складу і природи процесів, що відбуваються, ми ніби-то в цілому охоплюємо цю різноманітність в її підсумковому вияві – поводженні системи [102].

Схематично функціональний підхід до управління конкурентоспроможністю освітніх послуг ми зобразили на рис. 1.7.

За функціональним підходом ми бачимо управління конкурентоспроможністю освітніх послуг у сфері вищої освіти як процес, який здійснює основні чотири функції:

1. планування досягнення певного рівня показників;
2. окреслення мотивації досягнення даної цілі для суб'єктів освітніх послуг;

3. організація процесу підвищення конкурентоспроможності освітніх послуг;
4. здійснення контролю за процесом підвищення конкурентоспроможності освітніх послуг під час досягнення цілей.

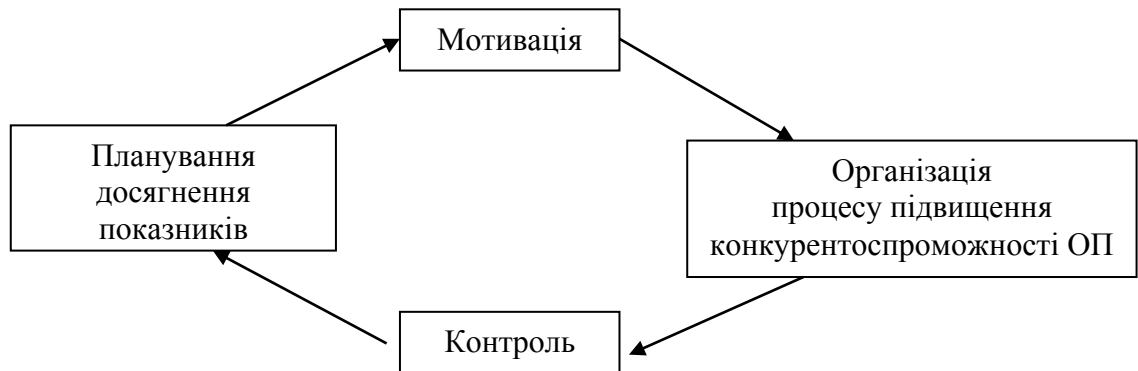

Рис. 1.7. Функціональний підхід до управління конкурентоспроможністю освітніх послуг у сфері вищої освіти [власна авторська розробка]

Пропонуємо ознайомитися з наступним підходом до управління конкурентоспроможності – процесним підходом. Управління також розглядається як процес, бо робота щодо досягнення цілей за допомогою інших – це не якась одноразова дія, а серія неперервних взаємопов'язаних дій. Процесний підхід в управлінні знаходить все більшу популярність, головною перевагою якого є пряма орієнтація на замовника продукції або послуг. Поштовхом для впровадження процесного підходу стало певне вичерпання можливостей конкуренції за рахунок зниження виробничих витрат, застосування нових технологій виробництва, а отже необхідності зменшення ціни продукту за рахунок зменшення адміністративних витрат [26].

У контексті процесного підходу, ми розглядаємо управління конкурентоспроможністю освітніх послуг з трьох етапів (див. рис. 1.8):

1. виявлення конкурентних переваг освітньої послуги, що передбачає встановлення повного переліку таких переваг;

2. виокремлення конкурентних переваг освітніх послуг, тобто визначення декілька найкращих переваг, з якими будемо працювати в подальшому;

3. підкріплення та просування конкурентних переваг освітньої послуги, а саме акцентуємо увагу на цих перевагах.

Рис. 1.8. Процесний підхід до управління конкурентоспроможністю освітніх послуг у сфері вищої освіти [власна авторська розробка]

Пропонуємо перейти до комплексного підходу до управління конкурентоспроможністю освітніх послуг у сфері вищої освіти, який буде своєрідним міксом системного, функціонального та процесного підходів і зображений за допомогою рис. 1.9.

Механізм управління конкурентоспроможністю освітніх послуг складається з економічної та організаційної частин, які включають в себе:

1. інституційне забезпечення, тобто наявність державних та недержавних структур, які забезпечують ефективне управління освітніми послугами та їх конкурентоспроможністю, зокрема;

2. економічне забезпечення, а саме взаємопов'язані дії для досягнення поставлених цілей стосовно здобуття певного рівня конкурентоспроможності;

3. соціальне забезпечення, тобто наявність кадрів, які надають освітні послуги на конкурентоздатному рівні, а також працівників, які здійснюють таку діяльність опосередковано;

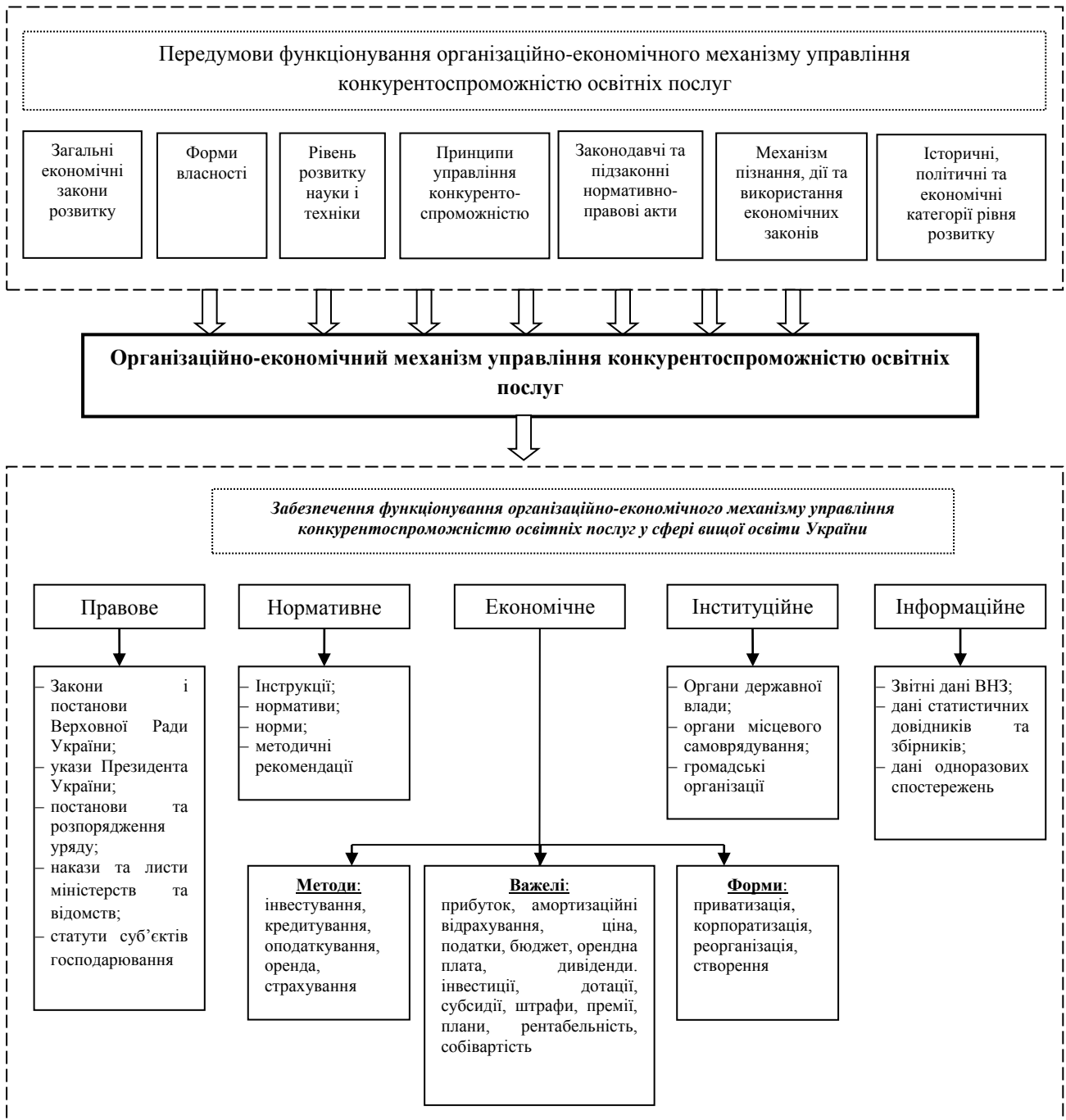

Рис. 1.9. Структурно-логічна схема організаційно-економічного механізму управління конкурентоспроможністю освітніх послуг у сфері вищої освіти [власна авторська розробка]

4. технічне забезпечення, а саме сукупність технологій, технічного та технологічного забезпечення, матеріалів і т.д.;

5. нормативно-правове забезпечення, тобто сукупність законів, законодавств, постанов та інших юридичних документів, які забезпечують конкурентоспроможність ринку освітніх послуг.

На основі вище окресленого механізму управління конкурентоспроможності освітніх послуг у сфері вищої освіти необхідно розробляти стратегію розвитку з визначенням мети та основних цілей. Дане завдання дає нам поштовх для подальших досліджень у даній проблематиці.

Висновки до розділу 1

1. У науці існує полеміка щодо трактування поняття «послуга». Є основні характеристики, на які звертають увагу науковці: нематеріальний товар, задоволення потреб людини, результат певної діяльності та невідчутність. Ми пропонуємо таке визначення: *послуга* – це результат економічної діяльності фізичної особи або юридичної особи, який має на меті задоволення потреб фізичної та/або юридичної особи.

2. Послуги мають доволі широку класифікацію за такими ознаками: у рамках ГАТТ /СОТ, галузь, спрямованість та ступінь відчутності, економічний зміст у макроекономічному управлінні послуги, обов'язковість надання, період надання послуги, джерело послуги, присутність клієнта у момент надання послуги, мотиви постачальників послуг, оперативність надання, за ступінь законодавчого регулювання, рівень кваліфікації персоналу, трудомісткість виробництва, ступінь взаємодії з клієнтами, мотиви придбання послуги, форма надання послуги, призначення послуг.

3. Багато трактувань знаходить також ще одна категорія у нашому дослідженні – «освітня послуга». Спільними рисами, якими окреслюють її дослідники: продукт освіти, задоволення потреби у знаннях та навичках, навчально-педагогічна діяльність. Ми, у свою чергу, запропонували таке визначення: «освітня послуга - це діяльність навчального закладу з формування

у споживача певного обсягу знань, умінь і навичок, внаслідок взаємодії з персоналом закладу і при певних умовах взаємодії, що приводить до зростання вартості та конкурентоспроможності його для роботодавця».

4. Під час аналізу сутності освітньої послуги можна виокремити 4 взаємопов'язані процеси: навчальний (або навчання), виховний (виховання), культурно-освітній (просвіта) та самостійна робота споживача (або самоосвіта).

5. У розділі розглянуто варіативність щодо трактування поняття «конкуренція»: від законодавчо затвердженого до титанів науки та вітчизняних вчених. Нами запропоновано таке визначення: *конкуренція* – це процес взаємодії суб'єктів господарювання в умовах цивілізованого ринку з метою задоволення власних потреб, а також споживача на основі конкурентних переваг згідно з чинним законодавством.

6. Виділено основні функції конкуренції: регулювання, стимулювання, ціноутворення, розподілу, контролю та інновацій. Розглянуто 5 основних рушійних сил за Портером: загроза появи нових конкурентів на галузевий ринок; загроза появи товару-замінника, виготовленого за новішою технологією; обмежена платоспроможність споживача; необмежена можливість виробників; постійна боротьба між старими та новими учасниками ринку.

Представлено більш ніж 30 поглядів на характеристику економічної категорії «конкурентоспроможність» та виявлено спільні риси, а саме:

- реалізація в умовах конкуренції;
- отримання достатній дохід;
- задоволення потреб споживачів;
- досягнення поставлених цілей.

Виокремлено основні конкурентні переваги освітніх послуг:

- наявність додаткових освітніх послуг;
- можливість бути учасником студентського обміну у країні та закордоном;
- практична значущість;
- допомога з працевлаштуванням;

- належна матеріально-технічна база;
- інше.

7. У параграфі 1.3. розглянуто управління конкурентоспроможності освітніх послуг за 4 підходами, а саме: системний, функціональний, процесний та комплексний.

У контексті системного підходу в абітурієнта виникає потреба у здобутті вищої освіти для подальшого працевлаштування. На основі конкурсного відбору, абітурієнт вступає у вищий навчальний заклад та отримує обрану ним освітню послугу, яка у свою чергу задовольняє потребу. Як результат наданої освітньої послуги ми отримуємо випускника з певним рівнем професійних знань, котрий отримує певну роботу та займає ту чи іншу посаду.

8. Згідно функціонального підходу управління конкурентоспроможністю освітніх здійснюється на основні чотирьох основних функцій: планування досягнення певного рівня конкурентоспроможності, мотивація суб'єктів освітньої послуги для досягнення поставленої цілі, безпосередньо організація процесу підвищення конкурентоспроможності освітньої послуги та постійний контроль за ним.

9. Процесний підхід до управління конкурентоспроможністю освітніх послуг складається з трьох етапів: складання переліку конкурентних переваг освітньої послуги, їх аналіз та вибір найвагоміших, робота з ними, тобто підкріплення та просування освітньої послуги на їх основі.

10. У розрізі комплексного підходу нами було окреслено організаційно-економічний механізм управління конкурентоспроможністю освітніх послуг, який складається з організаційної та економічної складових, які у свою чергу містять: інституційне забезпечення, економічне забезпечення, соціальне забезпечення, технічне забезпечення та нормативно-правове забезпечення.

Результати дослідження цього розділу дисертаційної роботи опубліковані у роботах автора [38; 40-42; 45-49; 51].

Розділ 2.

ЕКОНОМІКО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АНАЛІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

2.1. Аналіз системи управління сферою вищої освіти України

У сучасних умовах переходу вищої освіти України від адміністративно-командної системи до Болонського процесу є актуальним аналіз ринку освітніх послуг, вивчення об'єкту та суб'єктів цього ринку. Актуальність теми зумовлено тим, що у 2014 р. було прийнято новий Закон України «Про вищу освіту», де одним із ключових принципів є отримання вищим навчальним закладом автономії від органів центральної влади.

Для ефективного управління конкурентоспроможністю освітніх послуг необхідно здійснити аналіз системи управління сферою вищої освіти України, виділити об'єкт та суб'єкти, охарактеризувати кожен з елементів та виокремити роль у цьому процесі.

Першочергово нам необхідно визначити об'єкт та суб'єкти ринку освітніх послуг у сфері вищої освіти (див. Рис. 2.1).

Об'єктом ринку освітніх послуг виступають безпосередньо самі освітні послуги.

На думку одних, це виробники, споживачі, посередники, держава [60; 109; 135]. Інші дослідники вважають, що це виробники, споживачі, посередники, а також суспільні інститути і структури, причетні до представлення і продажу освітніх послуг на ринку [129; 133-134].

Ми притримуємося думки, що суб'єктами сфери вищої освіти є:

1. Споживачі (окремі особи або групи осіб);
2. Виробники (вищі навчальні заклади, юридичні або фізичні особи);
3. Держава (Міністерство освіти і науки, Кабінет міністрів України);

4. Контролюючі органи (Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, громадські об'єднання).

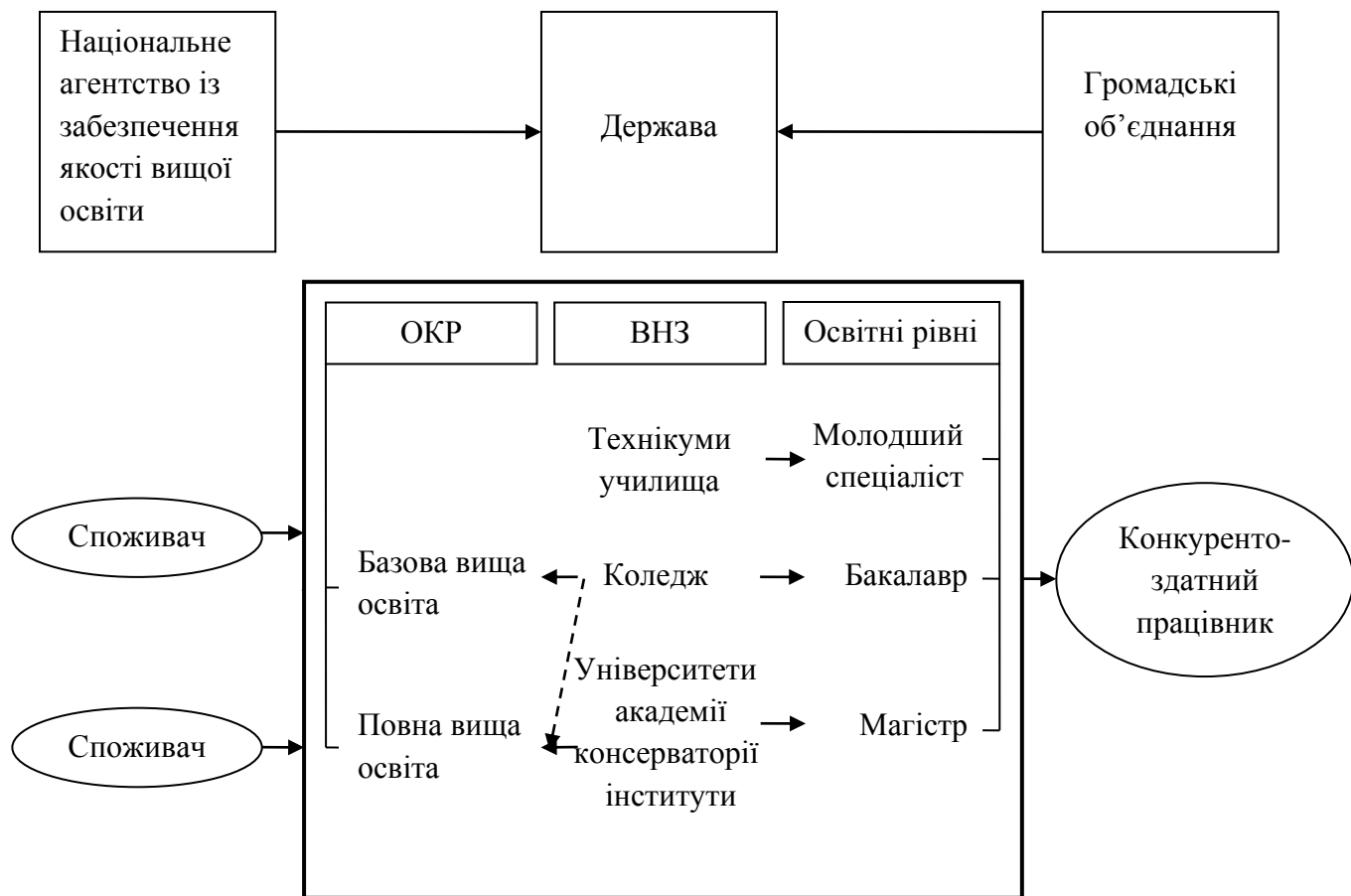

Рис. 2.1. Система управління сферою вищої освіти України
(власна авторська розробка)

Як зазначено вище, споживачами виступають окремі особи або групи осіб. Найчастіше вони представлені випускниками шкіл, технікумів, ліцеїв, а також особи, котрі здобувають другу вищу освіту та перекваліфікацію, і безпосередньо студенти. Також до цієї категорії варто зарахувати батьків, які найчастіше виступають платниками за навчання (у разі платної форми навчання), а також підприємства, котрі оплачують навчання своїм працівникам.

Вищий навчальний заклад – окремий вид установи, який є юридичною особою приватного або публічного права, діє згідно з виданою ліцензією на

провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, проводить наукову, науково-технічну, інноваційну та/або методичну діяльність, забезпечує організацію освітнього процесу і здобуття особами вищої освіти, після дипломної освіти з урахуванням їхніх покликань, інтересів і здібностей [74]. ВНЗ України можуть бути у державній, приватній та комунальній формах власності.

Цікавим з наукової точки зору є поділ вищих навчальних закладів за типами на:

1. університет – багатогалузевий (класичний, технічний) або галузевий (профільний, технологічний, педагогічний, фізичного виховання і спорту, гуманітарний, богословський/теологічний, медичний, економічний, юридичний, фармацевтичний, аграрний, мистецький, культурологічний тощо) вищий навчальний заклад, що провадить інноваційну освітню діяльність за різними ступенями вищої освіти (у тому числі доктора філософії), проводить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність [74];

2. академія, інститут – галузевий (профільний, технологічний, технічний, педагогічний, богословський/теологічний, медичний, економічний, юридичний, фармацевтичний, аграрний, мистецький, культурологічний тощо) вищий навчальний заклад, що провадить інноваційну освітню діяльність, пов'язану з наданням вищої освіти на першому і другому рівнях за однією чи кількома галузями знань, може здійснювати підготовку на третьому і вищому науковому рівнях вищої освіти за певними спеціальностями, проводить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність [74];

3. коледж–галузовий вищий навчальний заклад або структурний підрозділ університету, академії чи інституту, що провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям ступенів молодшого бакалавра та/або бакалавра, проводить прикладні наукові дослідження. Коледж також має право здійснювати підготовку фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста [74].

Тепер розглянемо детальніше державні структури у сфері вищої освіти України.

Міністерство освіти і науки (МОН України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Тому, МОН України входить до системи органів виконавчої влади і є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення формування та реалізації державної політики у сферах освіти і науки, інтелектуальної власності, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, інформатизації, формування і використання національних електронних інформаційних ресурсів, створення умов для розвитку інформаційного суспільства, а також у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю навчальних закладів незалежно від їх підпорядкування і форми власності [74].

Кабінет Міністрів є вищим органом у системі органів виконавчої влади, який здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим і місцеві держадміністрації, спрямовує, координує та контролює діяльність зазначених органів.

На своїх засіданнях Кабінет Міністрів розглядає [143]:

1. концептуальні засади реалізації державної політики;
2. питання, що потребують нормативно-правового врегулювання актами Кабінету Міністрів;

3. питання організаційно-розпорядчого характеру, в тому числі кадрові питання, питання присудження премій та призначення стипендій Кабінету Міністрів;

4. законодавчі ініціативи Кабінету Міністрів;

5. питання, що потребують врегулювання актами Президента України;

6. проекти урядових заяв, декларацій, директив, листів, звернень і меморандумів;

7. питання від значення державними нагородами міністрів, керівників інших центральних органів виконавчої влади, Голови Ради міністрів Автономної Республіки Крим, голів обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій;

8. питання нагородження Почесною грамотою Кабінету Міністрів;

9. питання погодження списків кандидатур, зарахованих до кадрового резерву на посади державних службовців першої – третьої категорії, призначення на які здійснюється в установленому порядку Президентом України за поданням Кабінету Міністрів та Кабінетом Міністрів;

10. інші питання згідно з Регламентом Кабінету Міністрів України.

Кабінет Міністрів заслуховує звіти (інформацію) керівників органів виконавчої влади про здійснення ними своїх повноважень та з окремих питань діяльності відповідних органів [143].

Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти – це постійно діючий колегіальний орган, уповноважений на реалізацію державної політики у сфері забезпечення якості вищої освіти; є юридичною особою, яка діє згідно з цим Законом і статутом, що затверджується Кабінетом Міністрів України [74].

Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти:

1. формує вимоги до системи забезпечення якості вищої освіти, розробляє положення про акредитацію освітніх програм і подає його на затвердження центральному органу виконавчої влади у сфері освіти і науки;
2. аналізує якість освітньої діяльності вищих навчальних закладів;
3. проводить ліцензійну експертизу, готує експертний висновок щодо можливості видачі ліцензії на провадження освітньої діяльності;
4. формує за поданням вищих навчальних закладів (наукових установ) пропозиції, у тому числі з метою запровадження міждисциплінарної підготовки, щодо переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти на відповідних рівнях вищої освіти, і подає його центральному органу виконавчої влади у сфері освіти і науки;
5. формує єдину базу даних запроваджених вищими навчальними закладами спеціалізацій, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти на кожному рівні вищої освіти;
6. проводить акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти;
7. формує критерії оцінки якості освітньої діяльності, у тому числі наукових здобутків, вищих навчальних закладів України, за якими можуть визначатися рейтинги вищих навчальних закладів України;
8. розробляє вимоги до рівня наукової кваліфікації осіб, які здобувають наукові ступені, розробляє порядок їх присудження спеціалізованими вченими радами вищих навчальних закладів (наукових установ) та подає його на затвердження центральному органу виконавчої влади у сфері освіти і науки;
9. розробляє положення про акредитацію спеціалізованих вчених рад та подає його на затвердження центральному органу виконавчої влади у сфері освіти і науки, акредитує спеціалізовані вчені ради та контролює їх діяльність;
10. акредитує незалежні установи оцінювання та забезпечення якості вищої освіти;

11. здійснює інші повноваження, передбачені законом [74].

Агентство складається з 25 осіб: 2 члени від НАН України по 1 члену – від кожної національної галузевої академії наук, 13 членів від ВНЗ (9 від державних ВНЗ, 3 від приватних ВНЗ, 1 від комунальних ВНЗ), 3 члени від громадських об'єднань, 2 члени від студентського самоврядування. Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти формує галузеві експертні ради та незалежну установу оцінювання та забезпечення якості вищої освіти [74].

Державна інспекція навчальних закладів України (ДІНЗ) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра освіти і науки та який реалізує державну політику у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю навчальних закладів, підприємств, установ та організацій, які надають послуги у сфері освіти або провадять іншу діяльність, пов'язану з наданням таких послуг, на підставі ліцензій, виданих у визначеному законодавством порядку, та видають документи про освіту державного зразка, незалежно від їх підпорядкування і форми власності.

ДІНЗ реалізує державну політику у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю навчальних закладів, підприємств, установ та організацій, які надають послуги у сфері освіти або провадять іншу діяльність, пов'язану з наданням таких послуг, на підставі ліцензій, виданих у визначеному законодавством порядку, та видають документи про освіту державного зразка, незалежно від їх підпорядкування і форми власності, а також вносить на розгляд Міністра освіти і науки пропозиції щодо забезпечення формування державної політики у зазначеній сфері [74].

Громадські об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів.

Громадські об'єднання проводять свій незалежний контроль та моніторинг діяльності вищих навчальних закладів, їх представники можуть входити у склад комітетів та рад виконавчих органів влади, приєднуються до розробки нормативно-правових документів.

На сьогодні для української вищої освіти характерними є такі негативні тенденції:

1. зростання кількості вищих навчальних закладів, яке часто не призводить до підвищення якості навчання;
2. дисбаланс між попитом і пропозицією на ринку освітніх послуг, що супроводжується зростанням чисельності випускників незатребуваних професій;
3. зниження якісних чинників роботи вищих навчальних закладів, зокрема кваліфікації випускників;
4. існування кризи ресурсів, що проявляється не тільки у скороченні фінансування із державного бюджету, але й у комерціалізації освітньої діяльності;
5. стійка тенденція до масовості освіти поряд з погіршенням кваліфікаційної й вікової структури зайнятості;
6. низький рівень оплати праці у вузах, що спричинило відтік кадрів;
7. старіння матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів;
8. все зростаюча конкуренція вищих навчальних закладів за залучення потенційних студентів;
9. незабезпеченість студентів місцями у гуртожитках;
10. значне скорочення державних місць;
11. перевага приватних вищих навчальних закладів у порівнянні з державними у ціновій політиці [202].

На основі вищевикладених обов'язків суб'єктів сфери вищої освіти ми пропонуємо до розгляду рис. 2.2, на якому ми схематично зобразили вплив суб'єктів освітніх послуг на їх конкурентоспроможність.

Кожен із груп суб'єктів сфери вищої освіти здійснює вплив на конкурентоспроможність освітньої послуги в Україні. Пропонуємо більш детально зупинитися на даному аспекті функціонування сфери вищої освіти.

Перша група для нашого розгляду впливу на конкурентоспроможність освітніх послуг – споживачі. Вони прямо диктують її конкурентоспроможність, що реалізується через вибір освітньої послуги. Варто виокремити декілька факторів, які впливають на вибір освітньої послуги споживачем, а саме:

1. власні вподобання, які є суб'єктивним фактором. Одному абітурієнтові більше до вподоби гуманітарні науки, іншому ж – природничі. На даний фактор важко мати вплив, оскільки він є особистісним для кожної людини.

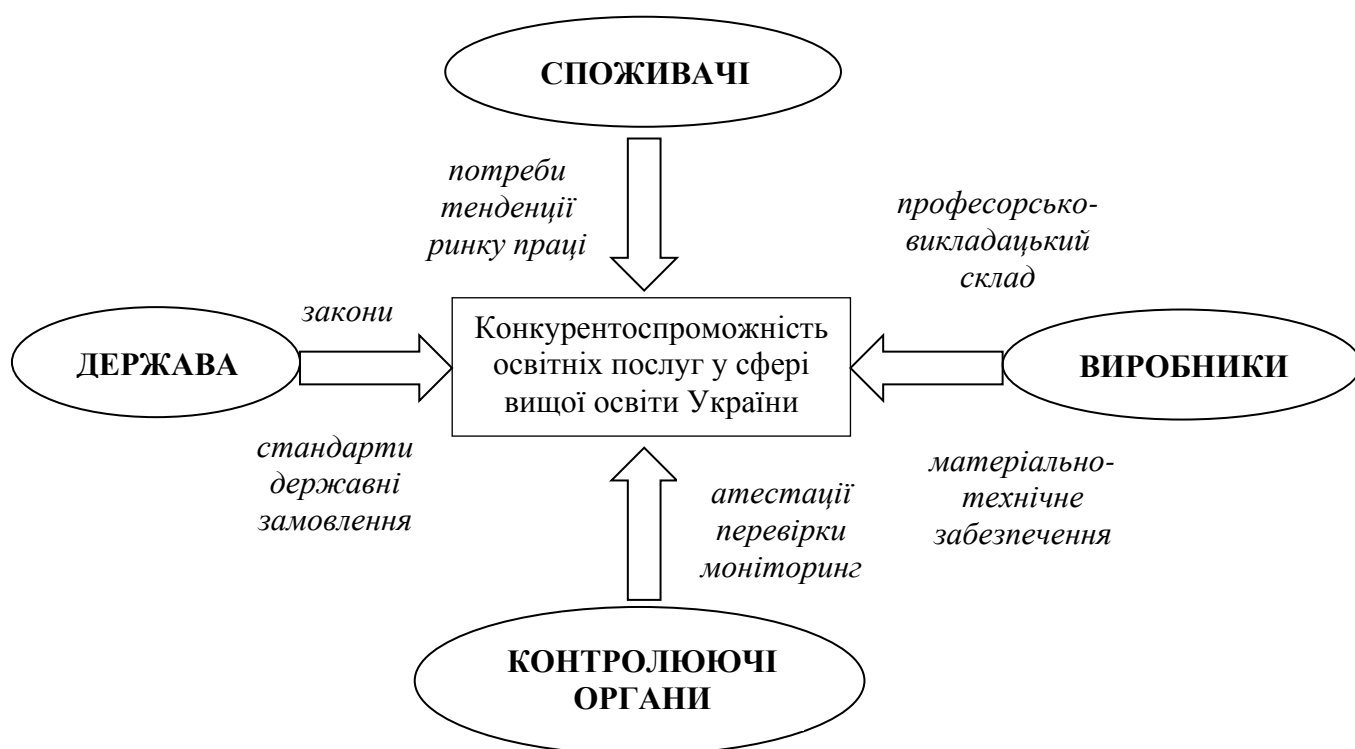

Рис. 2.2. Вплив суб'єктів сфери вищої освіти на конкурентоспроможність освітніх послуг у сфері вищої освіти України [власна авторська розробка]

2. можливість працевлаштування виступає чи не найголовнішим фактором у виборі освітньої послуги. Можна спрогнозувати, що через тенденції ринку праці і коливання курсу долара в Україні протягом останніх двох років спричинить підвищення попиту на спеціальності «Комп'ютерні науки». Внаслідок стрімкого розвитку аутсорсингових компаній з надання послуг щодо розробки та підтримки програмного забезпечення, також зростає попит на відповідних спеціалістів. Також зростає зацікавленість молоді у працевлаштуванні в даній сфері, оскільки заробітна плата є конкурентоспроможною та комфортною для життя молодій людині.

3. престижність обраної професії. Найпопулярнішими галузями освітніх послуг станом на 2012-2013 н. р. були «Економіка та підприємництво», «Гуманітарні науки», «Інформатика та обчислювальна техніка» та інші. Такі тенденції зберігаються протягом останніх років, оскільки побутує думка, що випускники даних спеціальностей є престижними та мають попит на ринку праці.

4. побажання батьків. Оскільки часто спонсорами платної форми навчання виступають батьки абітурієнта, відповідно вони можуть як прямо, так і опосередковано впливати на вибір майбутнього здобувача. Як наслідок, вибір батьків може виходити як з огляду на можливість працевлаштування, так і з огляду престижності обраної професії. Щодо можливості працевлаштування також слід звернути увагу на фактор можливості продовження сімейної справи, оскільки це спрощує процес пошуку роботи по закінченню вищого навчального закладу.

5. корупція. На жаль, не менш важливим чинником у виборі освітньої послуги є корупція, оскільки це дає можливість «полегшити» собі здобуття знань заради хорошої оцінки у додатку до диплому.

Наступна група, котра здійснює вплив на конкурентоспроможність освітніх послуг у сфері вищої освіти України – виробниками. Як ми зазначали вище, виробниками є вищі навчальні заклади, а також фізичні та юридичні

особи. Дана група впливає на конкурентоспроможність освітніх послуг наступними чинниками:

1. професорсько-викладацький склад. Безумовно, у випадку, коли у складі педагогів є відомі практики, визнані в академічних колах науковці, це підвищує саму конкурентоспроможність освітньої послуги саме даного виробника. Адже саме вони і є творцями, безпосередніми передавачами знань, які трансформуються в освітню послугу.

2. матеріально-технічне забезпечення. Вищий навчальний заклад, який вкладає фінансові засоби у матеріальне забезпечення значно впливає на конкурентоспроможність освітньої послуги. Особливо добре це можна споглядати на основі природничих наук, наприклад, хімії. При закупівлі різноманітних реактивів, а також обладнання для лабораторій, вищий навчальний заклад тим самим впливає на становище освітньої послуги на ринку, оскільки випускники, які отримували дані послуги мають більш практичний характер, аніж випускники тих вищих навчальних закладів, де матеріально-технічне забезпечення є на гіршому рівні. Проте загалом рівень конкурентоспроможності зростає.

3. допомога при працевлаштуванні. Якщо споживачі оцінюють можливість працевлаштування, то виробники можуть пришвидшувати цей процес власними налагодженими зв'язками з підприємствами та установами. Цим у вищих навчальних закладах займаються відділи (служби) працевлаштування, котрі отримують прямі запити від рекрутерів і допомагають випускникам знайти роботу за спеціальністю. Також така комунікація часто спрощує працевлаштування, оскільки між компанією і навчальним закладом може існувати домовленість про певні квоти під час набору персоналу.

4. випускники. Не менш важливим чинником є випускники, а також їх кар'єра. В даному контексті маємо на увазі випускники останніх 20-30 років, оскільки опираючись на більш старші випуски, не можна сформулювати однозначної думки, оскільки чим триваліший період, тим

більших змін могли зазначати як освітні програми, так і якісно професорсько-викладацький склад, та сам навчальний заклад загалом.

Ще однією групою впливу ми вважаємо державу. До неї ми відносимо: Міністерство освіти і науки України, Кабінет Міністрів України. Ці органи є виконавчими органами влади, які здійснюють свій вплив через:

1. впровадження нормативно-правових актів (законів, законодавств, положень, постанов, накази). Дані документи диктують організаційні, фінансові, правові та інші засади функціонування ринку освітніх послуг у сфері вищої освіти України. Проте дані нормативно-правові документи не лише закладають правові аспекти функціонування ринку, але й несуть більш радикальний характер. Міністерство освіти і науки України може видавати накази з ліквідації та/або реорганізації вищого навчального закладу, що прямо вплине на конкурентоспроможність освітньої послуги.

2. стандарти. Вони стосуються освітніх програм та навчальних планів, а також системи забезпечення якості освіти. У процесі реформ в Україні та її інтеграції у Болонський процес проводиться ряд заходів, які пришвидшують ці процеси та адаптуються під український ринок освітніх послуг. Наприклад, до них можемо віднести перехід національної системи оцінювання на єдину ECTS-шкалу, яка спрощує переведення оцінок між вищими навчальними закладами, тим самим сприяючи мобільності студентів не тільки в межах країни, але й Європи. На даний момент, цей процес ще не завершений, тому в Україні функціонує 2 шкали оцінювання: національна та ECTS-шкала.

3. державне замовлення. Також регуляторну функцію держава здійснює за допомогою створення штучного попиту на деякі освітні послуги, наприклад, зі спеціальностей природничих наук. Абітурієнти, які отримали нижчі бали за зовнішнє незалежне оцінювання, вибирають менш престижні спеціальності у зв'язку з наявністю державних місць. Часто можна спостерігати недобір на таких галузях як: «Мистецтво», «Фізико-математичні науки», «Геодезія та землеустрій» та ін.

Останньою групою, котра здійснює на конкурентоспроможність освітніх послуг – контролюючі органи. У їх склад включено: Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти та громадські об'єднання. Особливість, на даний момент, полягає у тому, що Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти не функціонує як таке і її функції тимчасово виконують певні структурні підрозділи Міністерства освіти і науки. Свій вплив вони реалізують через такі фактори:

1. атестації. Завдяки проведенню атестацій вищих навчальних закладів підвищується конкурентоспроможність освітніх послуг, оскільки це дає можливість вчасно зреагувати на негативні тенденції та сприяти їх покращенню та ліквідації недоліків.

2. перевірки. Вважаємо, що проведення планових перевірок має позитивний відбиток на конкурентоспроможність освітніх послуг. Їхнє проведення не дає виробникам послаблювати свою позицію як на ринку України, так і на світовому. Як результат перевірок – проведення трансформацій у вищих навчальних закладах або їх ліквідація як така.

3. моніторинги. Порівняно з попередніми заходами контролю, вони несуть довготривалий характер на здійснюються на більш постійній основі. Об'єктами дослідження часто виступають якість надання освітніх послуг, якість самої освітньої послуги, а також корупція у сфері вищої освіти. За рахунок свого довготривалого характеру, такий контроль має більш цінний результат у конкурентоспроможності освітніх послуг.

Проаналізувавши суб'єкти ринку освітніх послуг та їх вплив на конкурентоспроможність, пропонуємо перейти до аналізу розподілу пропозиції освітніх послуг в Україні.

Наведемо на Рис. 2.3 динаміку зміни кількості навчальних закладів за останні 6 років. На початок 2009-2010 навчального року було 367 закладів, а в останній рік – 296. Різка зміна кількості у більшій мірі зумовлена складною ситуацією, що склалася на території Донецької та Луганської областей, а також в окупованій АР Крим. Проте спостерігається тенденція до зменшення,

а саме: на 13 ВНЗ (порівняно з 2011-2012 н.р.), на 9 ВНЗ (порівняно з 2012-2013 н.р.).

Рис. 2.3. Кількість вищих навчальних закладів III-IV рівня акредитації в Україні [21]

Розподіл вищих навчальних закладів по областях України протягом 2009-2015 років представлено у **Додатку А**.

Міністерство освіти і науки України на чолі з міністром обрали політику до зменшення кількості вищих навчальних закладів [94]. Це відбуватиметься за рахунок підвищення поставлених вимог до надання освітніх послуг і тим самим матиме своє позитивне відображення на конкурентоспроможності освітніх послуг у середньостроковій перспективі. Таким чином, у разі ліквідації та реорганізації вищих навчальних закладів з'являються «вільні» кошти у бюджеті, які можна скерувати на покращення матеріально-технічного забезпечення іншого навчального закладу. Це можна здійснювати, наприклад, на конкурсній основі, що, у свою чергу, підсилуватиме конкуренцію у сфері вищої освіти та зацікавленість керівництва в інноваціях та перейнятті закордонного досвіду.

Далі ми пропонуємо здійснити огляд розподілу вищих навчальних закладів між областями у період 2009-2015 н.р. в Україні. На Рис. 2.4 представлено розподіл ВНЗ між областями у 2009-2010 н.р.

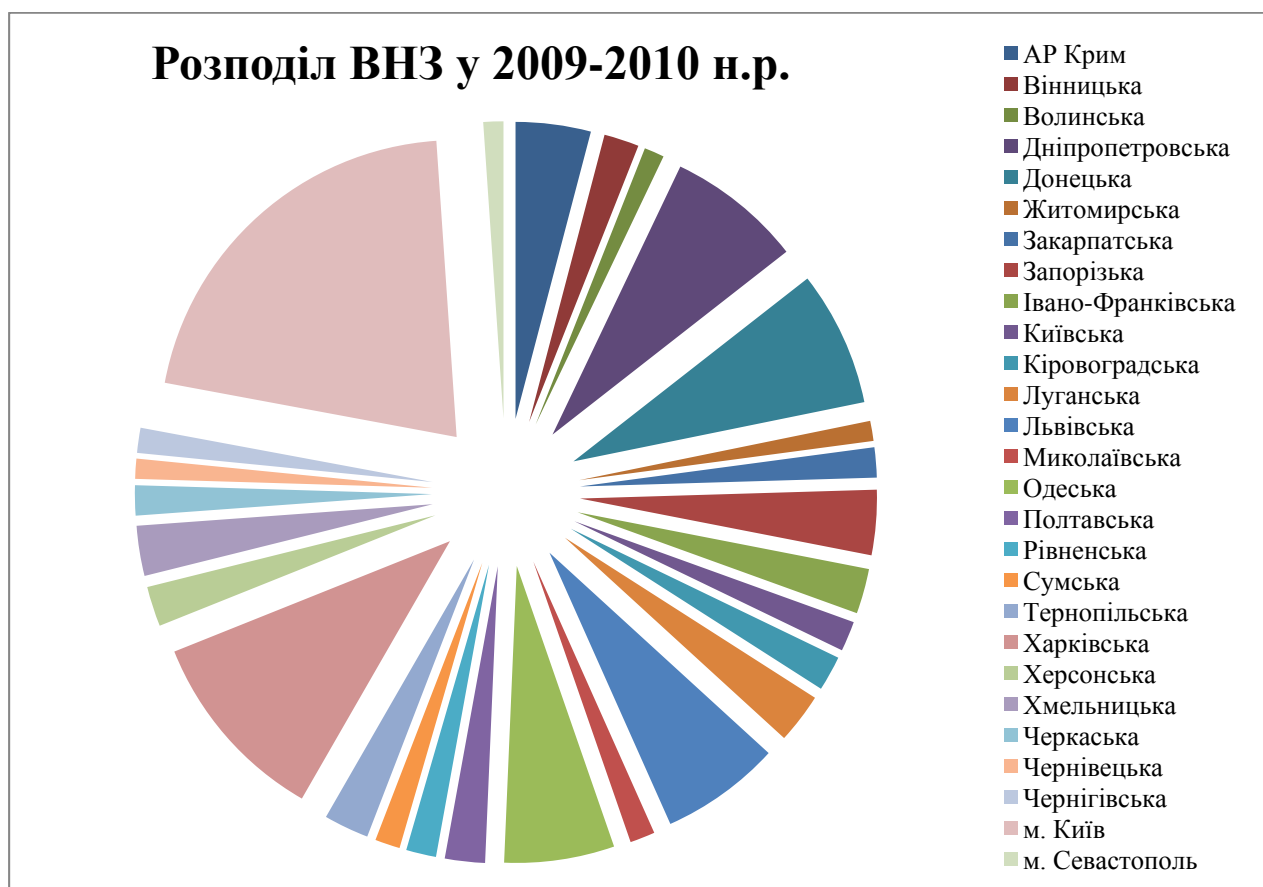

Рис. 2.4. Розподіл ВНЗ у 2009-2010 н.р.*

**Джерело: Міністерство освіти і науки України. Департамент вищої освіти: Відповідь на запит на публічну інформацію від 25.02.2015 №4/1-21-328-15*

Освітня п'ятірка розподілена наступним чином: м. Київ (77), Харківська обл. (39), Дніпропетровська та Донецька області (по 27), Львівська обл. (24). У м. Києві є 40 університетів, 14 академій, 23 інститути. Харківська область надає освітні послуги у 20 університетах, 10 академіях і 9 інститутах. У Дніпропетровській області представлено 12 університетів, 6 академій, 8 інститутів і єдина в Україні консерваторія. Донецька область містить 10 університетів, 4 академії та 13 інститутів. У Львівській області вищу освіту можна здобути у 12 університетах, 6 академіях і 6 інститутах.

Проаналізуємо розподіл вищих навчальних закладів у 2010-2011 навчальному році за допомогою Рис. 2.5.

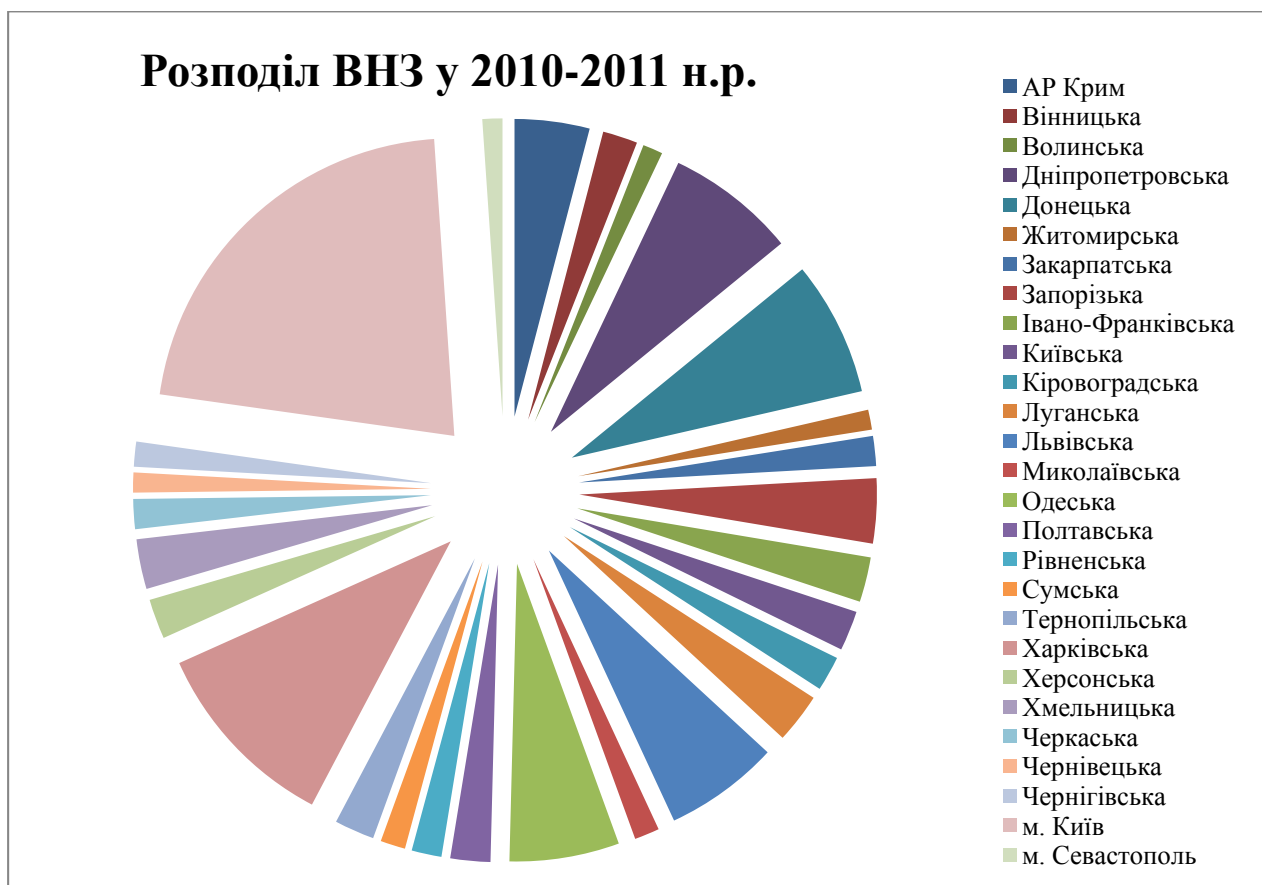

Рис. 2.5. Розподіл ВНЗ у 2010-2011 н.р.*

**Джерело: Міністерство освіти і науки України. Департамент вищої освіти: Відповідь на запит на публічну інформацію від 25.02.2015 №4/1-21-328-15*

Найбільша кількість ВНЗ розміщена у таких адміністративних одиницях України: м. Київ (80), Харківська обл. (39), Донецька області (27), Дніпропетровська обл. (26) , Львівська обл. (23). У м. Києві є 39 університетів, 15 академій, 26 інститути. Харківська область надає освітні послуги у 20 університетах, 10 академіях і 9 інститутах. У Дніпропетровській області представлено 12 університетів, 6 академій, 7 інститутів і єдина в Україні консерваторія. Донецька область містить 10 університетів, 4 академії та 13 інститутів. У Львівській області вищу освіту можна здобути у 12 університетах, 6 академіях і 5 інститутах.

Протягом 2011-2012 навчального років в Україні кількість вищих навчальних закладів знизилася до 366 (див. Рис. 2.6.).

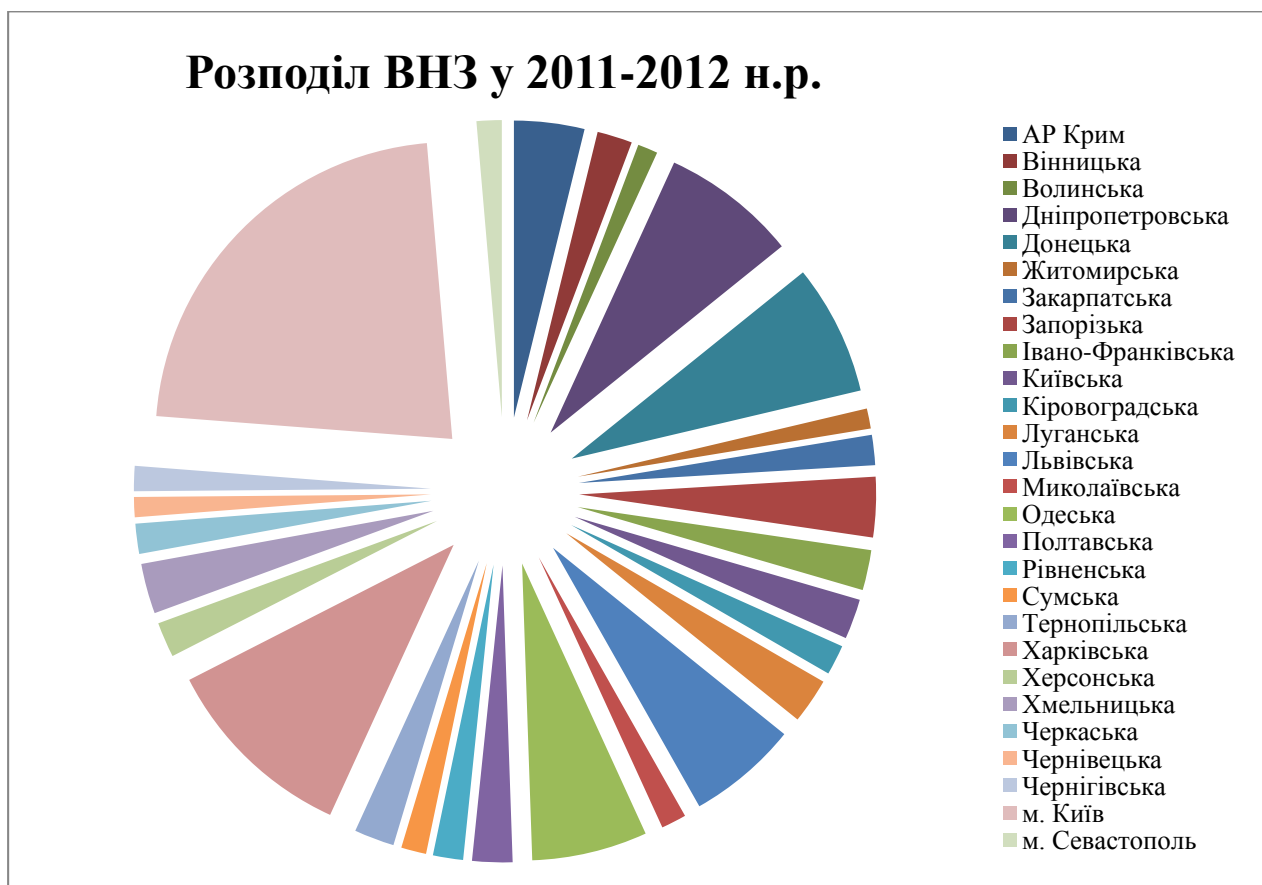

Рис. 2.6. Розподіл ВНЗ у 2011-2012 н.р.*

**Джерело: Міністерство освіти і науки України. Департамент вищої освіти: Відповідь на запит на публічну інформацію від 25.02.2015 №4/1-21-328-15*

Основна маса вищих навчальних закладів розміщена: у м. Києві (82), Харківській обл. (39), Дніпропетровській обл. (27), Донецькій обл. (26) та Одеській обл. (23). У м. Києві є 39 університетів, 16 академій, 27 інститути. Харківська область надає освітні послуги у 21 університетах, 10 академіях і 8 інститутах. У Дніпропетровській області представлено 12 університетів, 6 академій, 8 інститутів і єдина в Україні консерваторія. Донецька область містить 9 університетів, 4 академії та 13 інститутів. В Одеській області вищу освіту можна здобути у 11 університетах, 9 академіях і 3 інститутах.

Як розподілилися вищі навчальні заклади в Україні протягом 2012-2013 н. р. ми спостерігаємо на Рис. 2.7.

Найбільша кількість ВНЗ знаходиться у: м. Києві (81), Харківській обл. (39), Дніпропетровській обл. (25), Донецькій обл. (23), Львівській та Одеській

областях (по 22). У м. Києві є 41 університетів, 18 академій, 22 інститути. Харківська область надає освітні послуги у 21 університетах, 10 академіях і 8 інститутах. У Дніпропетровській області представлено 11 університетів, 6 академій, 7 інститутів і єдина в Україні консерваторія. Донецька область містить 9 університетів, 4 академії та 10 інститутів. У Львівській області вищу освіту можна здобути у 12 університетах, 6 академіях і 4 інститутах, натомість в Одеській області в 12 університетах, 7 академіях і 3 інститутах.

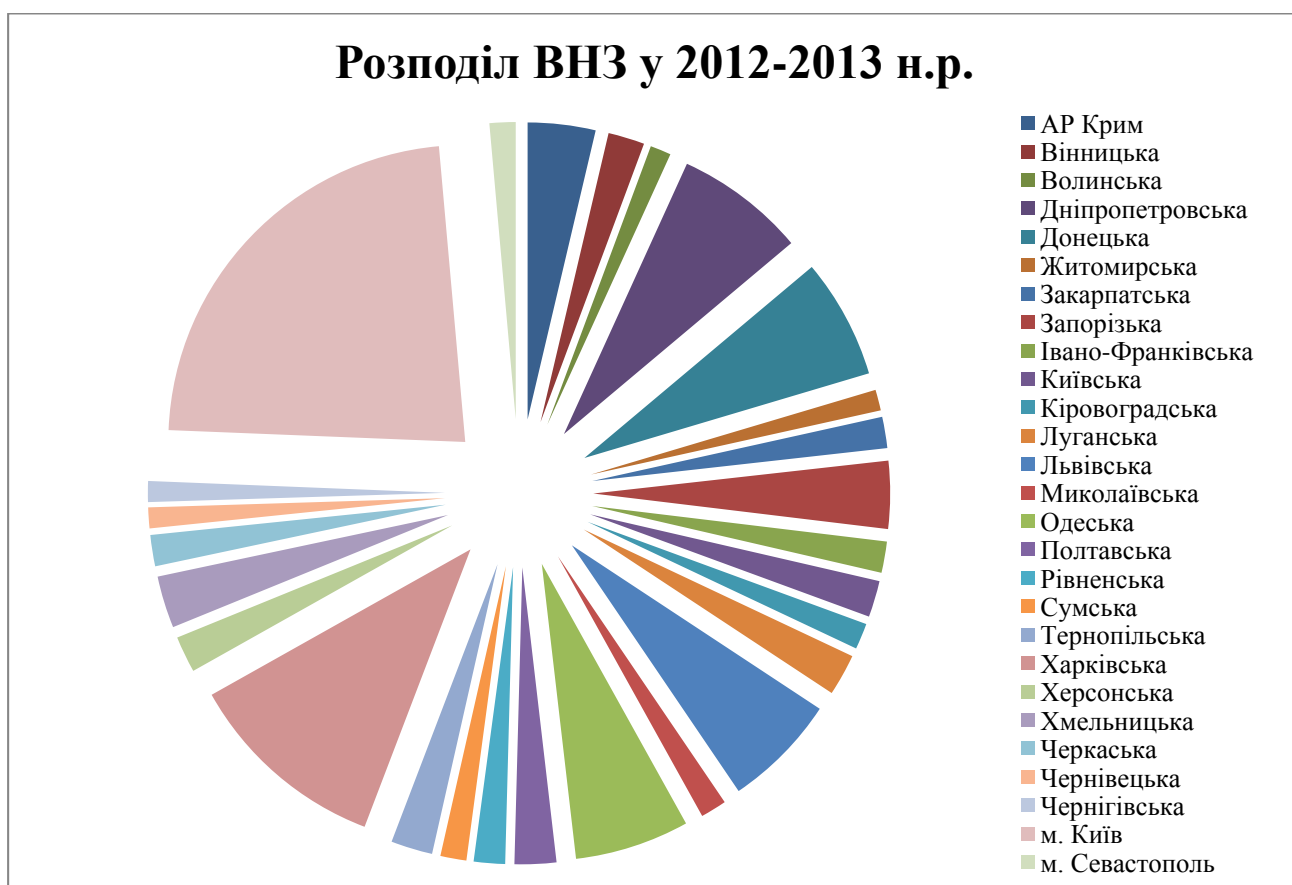

Рис. 2.7. Розподіл ВНЗ у 2012-2013 н.р.*

**Джерело: Міністерство освіти і науки України. Департамент вищої освіти: Відповідь на запит на публічну інформацію від 25.02.2015 №4/1-21-328-15*

На Рис. 2.8 представлено розподіл вищих навчальних закладів протягом 2013-2014 навчального року.

Основна маса вищих навчальних закладів розміщена: у м. Києві (80), Харківській обл. (39), Дніпропетровській обл. (25), Донецькій обл. (23) та Одеській обл. (23). У м. Києві є 40 університетів, 18 академій, 22 інститути.

Харківська область надає освітні послуги у 22 університетах, 9 академіях і 8 інститутах. У Дніпропетровській області представлено 11 університетів, 6 академій, 7 інститутів і єдина в Україні консерваторія. Донецька область містить 9 університетів, 4 академії та 10 інститутів. В Одеській області вищу освіту можна здобути у 12 університетах, 7 академіях і 3 інститутах, натомість у Львівській – 12 університетах, 6 академіях і 4 інститутах.

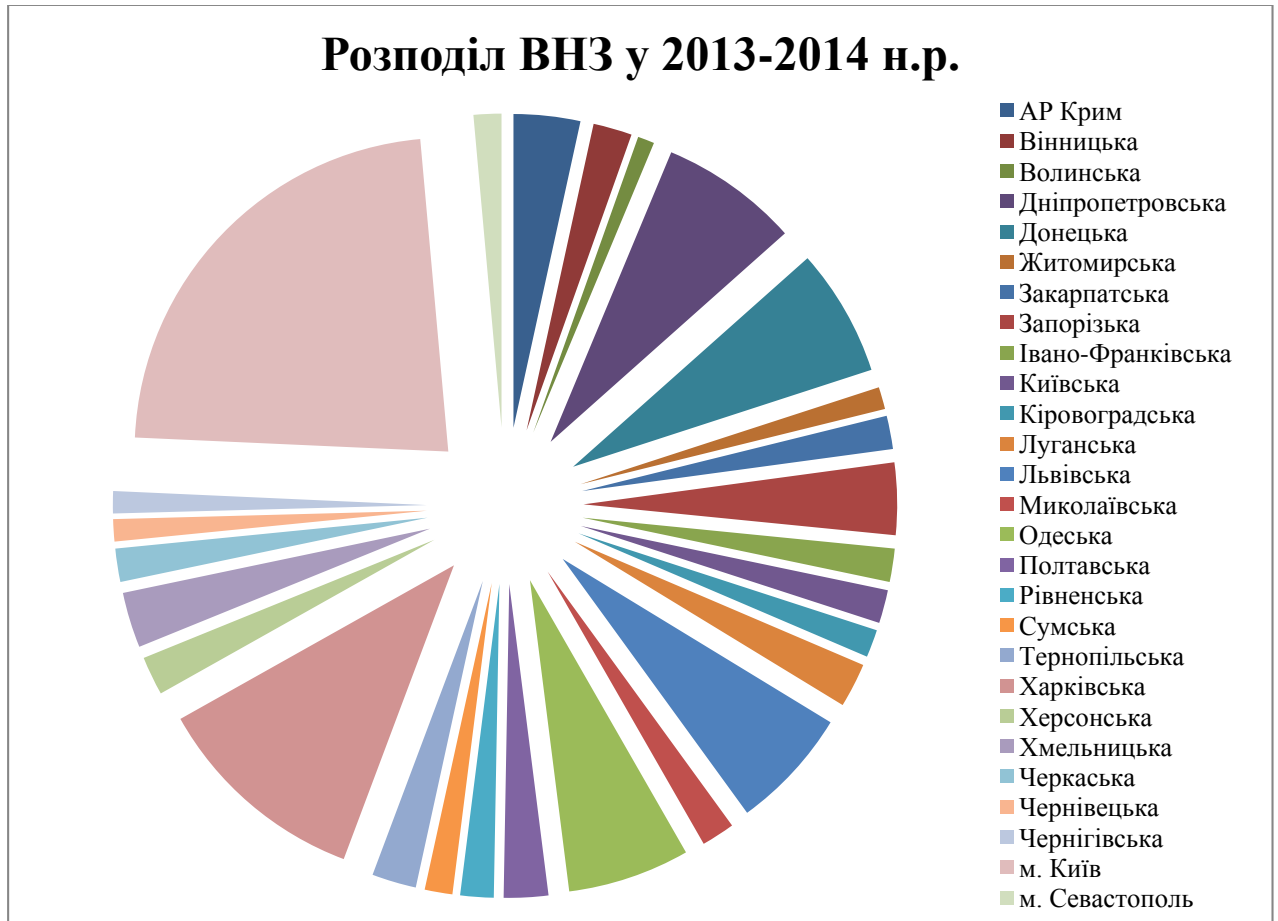

Рис. 2.8. Розподіл ВНЗ у 2013-2014 н.р.*

**Джерело: Міністерство освіти і науки України. Департамент вищої освіти: Відповідь на запит на публічну інформацію від 25.02.2015 №4/1-21-328-15*

Освітня п'ятірка у 2014-2015 н.р. (див. Рис. 2.9) розподілена наступним чином: м. Київ (78), Харківська обл. (38), Дніпропетровська обл. (24), Львівська обл. (22) та Одеська обл. (21). У м. Києві є 39 університетів, 18 академій, 21 інститут. Харківська область надає освітні послуги у 21 університеті, 9 академіях і 8 інститутах. У Дніпропетровській області представлено 11 університетів, 6 академій, 6 інститутів і єдина в Україні

консерваторія. Львівська область містить 12 університетів, 6 академій та 4 інститути. В Одеській області вищу освіту можна здобути у 12 університетах, 7 академіях і 2 інститутах.

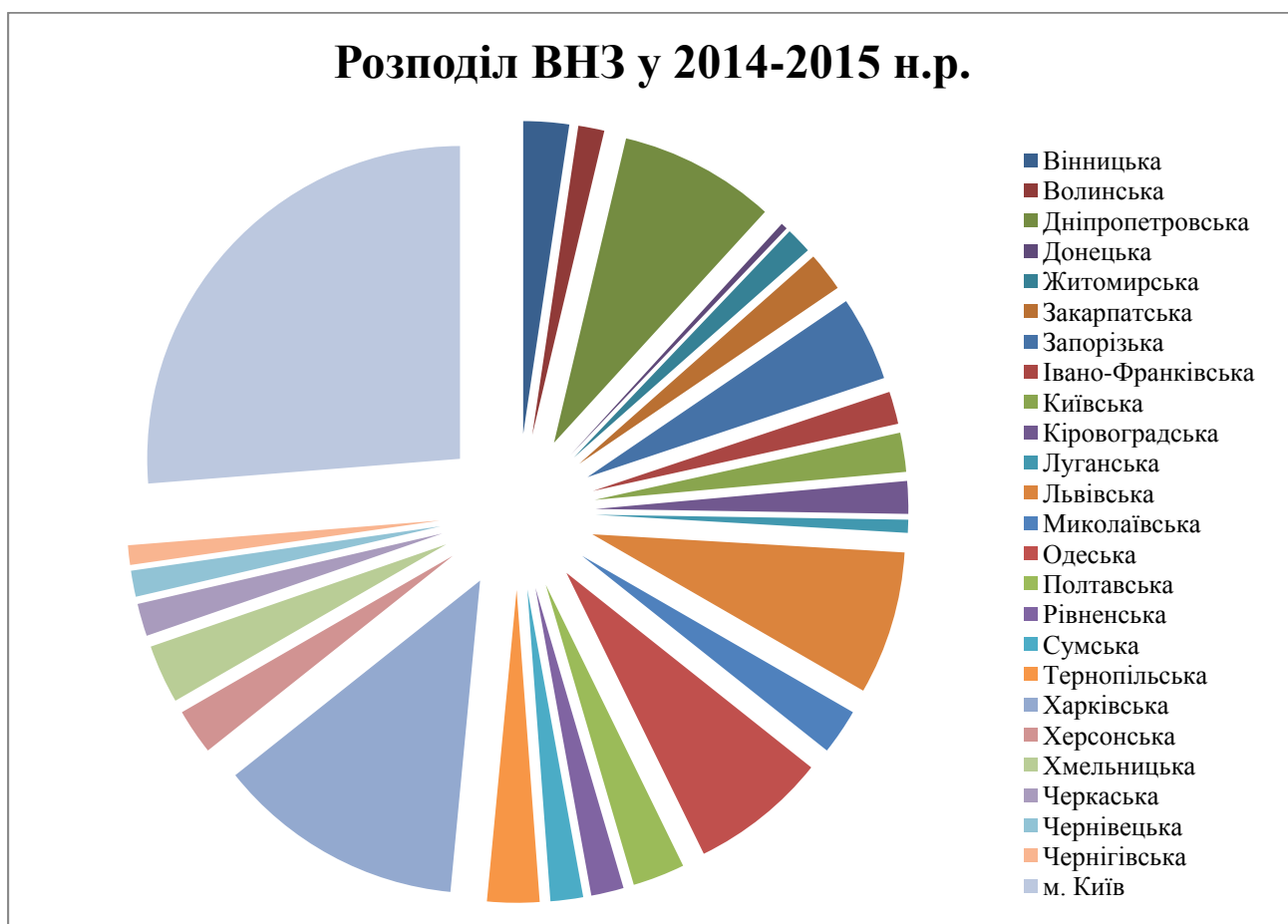

Рис. 2.9. Розподіл ВНЗ у 2014-2015 н.р.*

**Джерело: Міністерство освіти і науки України. Департамент вищої освіти: Відповідь на запит на публічну інформацію від 25.02.2015 №4/1-21-328-15*

Опираючись на Рис. 2.4-2.9 можемо стверджувати, що розподіл вищих навчальних закладів є рівномірним і в кожному регіоні є свій освітній центр, у якому зосереджено більше навчальних закладів. Звісно, найбільше вищих навчальних закладів знаходяться у м. Київ, у столиці, що є закономірним явищем у світі.

Для попиту такої великої кількості ВНЗ має бути, відповідно, значна кількість охочих скористатися освітніми послугами. У Табл. 2.1 наведено контингент студентів, а також аспірантів та докторантів протягом 2009-2014

рр. Дані, які використано при розробці, надані Міністерством освіти і науки України, проте дещо відмінні від показників у Держкомстаті.

Таблиця 2.1

Контингент студентів, аспірантів та докторантів [21]

	2009	2010	2011	2012	2013	2014
К-сть студентів у закладах, тис.	2245,2	2129,8	1954,8	1824,9	1723,7	1438,0
Прийнято студентів, тис.	370,5	392,0	314,5	341,3	348,0	291,6
Випущено фахівців, тис.	527,3	543,7	529,8	520,7	485,1	405,4
К-сть аспірантів*	34 115	34 653	34 192	33 640	31 482	27 622
К-сть докторантів*	1 463	1 561	1 631	1 814	1 831	1 759

*на кінець 2009, 2010, ..., 2014 року

Ми спостерігаємо тенденцію до зниження попиту на отримання освітніх послуг протягом 2009-2014 років. Дане твердження може бути не зовсім вірним, оскільки зі здобуттям незалежності України спостерігався демографічний спад. Вступники 2009 року є особи, народжені 1992 року і т.д. Наведемо відсоткове співвідношення кількості народжених і кількості вступників для достовірності результату дослідження (див. Табл. 2.2.).

Таблиця 2.2

Відсоткове співвідношення кількості народжених до кількості вступників*

	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Прийнято студентів, тис.	370,5	392,0	314,5	341,3	348,0	291,6
Кількість народжених, тис. (1992) (1993) (1994) (1995) (1996) (1997)	596,8	557,5	521,6	492,9	467,2	442,6
Кількість випускників, тис.	391	364	215	329	304	216
Відсоткове відношення «студенти-народжені», %	62	70	60	69	74	66
Відсоткове відношення «студенти-випускники», %	94,8	107,7	146,3	103,7	114,5	135

*Джерело: Міністерство освіти і науки України. Департамент вищої освіти: Відповідь на запит на публічну інформацію від 25.02.2015 №4/1-21-328-15

Отже, ми бачимо, що в середньому 67% від народжених стають споживачами освітніх послуг. Решта 36% можемо припустити, що не мають

потреби у здобуванні вищої освіти, а також фактор смерті і фізичних вад, бажання отримувати вищу освіту закордоном.

Наступним етапом нашого дослідження виступає огляд подачі заяв на вступ по галузях наук протягом 2012-2015 н.р. Це нам дасть можливість загалом зрозуміти тенденцію попиту на ринку освітніх послуг у сфері вищої освіти України (див. Рис. 2.10).

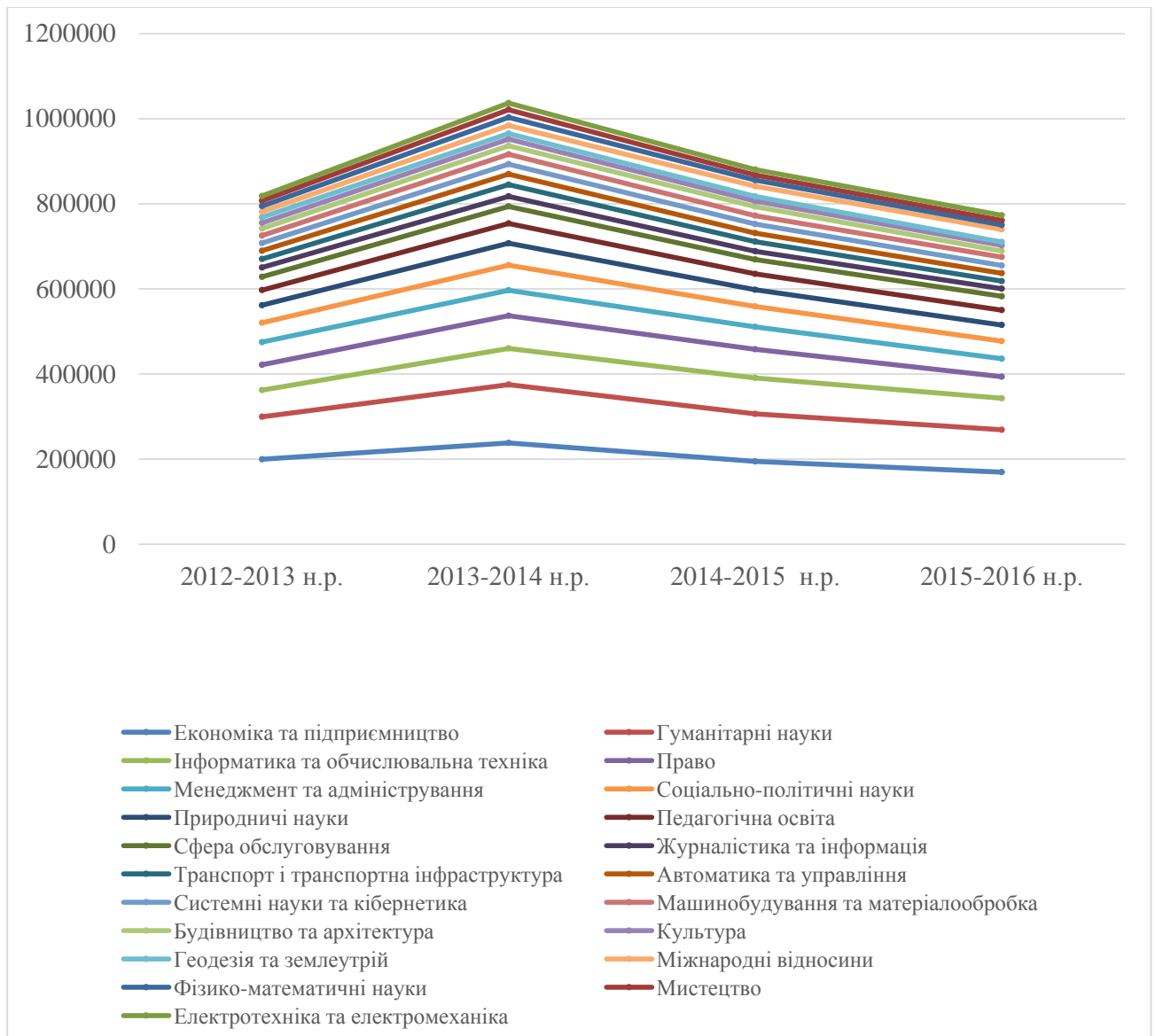

Рис. 2.10. Топ галузі за кількістю поданих заяв протягом 2012-2015 н.р.*

*Джерело: Сервіс пошуку абітурієнтів 2012-2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://abit-poisk.org.ua/stat/branches_summary/2/.

У Додатку Б можна більш детально ознайомитися із даними щодо поданих заяв у певні галузі для отримання освітніх послуг. Виходячи з Рис. 2.10 ми спостерігаємо, що немає різких перепадів у попиті на освітні послуги за галузями. Зростання та спадання поданих заяв є пропорційними відповідно до приросту населення. Можемо припустити, що за збереження попередніх умов ми не спостерігатимемо істотних коливань у популярності галузей серед абітурієнтів. Тобто можна стверджувати, що попит на ринку освітніх послуг України є стабільним з урахування нестабільної ситуації у Донецькій і Луганській областях, а також на території АР Крим.

Таким чином, проаналізувавши загальний ринок освітніх послуг у сфері вищої освіти України можна зробити висновки щодо споживачів, виробників.

У цьому параграфі ми проаналізували систему управління сферою вищої освіти України. Вона складається з таких суб'єктів: споживачі (окремі особи або групи осіб); виробники (вищі навчальні заклади, юридичні або фізичні особи); держава (Міністерство освіти і науки, Кабінет міністрів України); контролюючі органи (Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, громадські об'єднання).

Об'єктом ринку освітніх послуг виступають самі освітні послуги.

Нами проведено характеристику діяльності кожного з суб'єктів та проаналізовано стан ринку освітніх послуг України протягом 2009-2014 років. Здійснено огляд найпопулярніших галузей знань за кількістю поданих заяв за час вступних кампаній протягом 2012-2015 рр.

2.2. Фінансове забезпечення сфери вищої освіти України

На сучасному етапі розвитку світової економіки, вища освіта є рушійною силою змін та продукування інновацій. Тому вкладання фінансових засобів в освіту має свій позитивний вплив на розвиток економіки країни у перспективі.

Вкладання коштів у вищу освіту є основним чинником, за допомогою якого держава здійснює вплив не лише на якість освітніх послуг, стан вищих навчальних закладів, але й на розвиток економіки загалом.

Ми знаходимо зв'язок між незадовільним рівнем надаваних освітніх послуг і недостатнім фінансуванням. Також не слід пропускати такий фактор, як неефективне використання наявних ресурсів. Мається на увазі, що державний вищий навчальний заклад (ВНЗ) здійснює свою діяльність на основі кошторису, який дає йому право на отримання доходів та повноваження щодо здійснення видатків, визначає обсяг та напрямки використання коштів для виконання визначених функцій та досягнення поставлених цілей [11].

Боголіб Т.М. пропонує класифікувати джерела фінансування вищої освіти і науки за наступними ознаками:

1. за видом послуг: плата за навчання, надходження від наукової діяльності; надходження від господарської та виробничої діяльності; плата за оренду майна; надходження від реалізації майна;
2. за способом формування: кошти загального фонду державного та місцевих бюджетів; власні надходження бюджетних установ; благодійні внески; гранти та дарунки; кошти, що надходять для виконання конкретних доручень від юридичних і фізичних осіб; кредити; кошти іноземних компаній;
3. за видом діяльності: основні (плата за навчання, надходження від наукової діяльності ін.); допоміжні (надходження від господарської та виробничої діяльності, плата за оренду майна тощо);
4. за формою власності: державні (кошти державного бюджету); приватні (плата за навчання, благодійні внески, оплата послуг приватними юридичними особами тощо);
5. за постійністю надходжень: постійні (плата за навчання, плата за оренду майна тощо); тимчасові (надходження від реалізації майна, гранти та дарунки, благодійні внески тощо);

б. на належністю державі: вітчизняні (кошти державного бюджету, юридичних осіб, зареєстрованих в Україні, та фізичних осіб – громадян України); іноземні (кошти юридичних осіб інших держав) [13, с. 18-19].

Державні та недержавні джерела фінансування вищих навчальних закладів можна розглянути у Табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Джерела фінансування вищих навчальних закладів [11]

Державне фінансування вищої освіти	Недержавне фінансування вищої освіти
1. асигнування центрального уряду (державного бюджету), місцевого уряду (місцеві бюджети) виділені на основі бюджетних запитів, кошторисів та нормативів; 2. додаткові асигнування на специфічні програми, заходи (наприклад, програма підтримки кращих студентів, кредитування навчання); 3. фінансування центральними органами виконавчої влади.	1. кошти отримані за підготовку відповідно до освітньо-кваліфікаційних рівнів, підвищення кваліфікації згідно підписаних договорів; 1. підготовку до вступу у ВНЗ та ЗНО, прийом кандидатських іспитів, видавництво та реалізація навчальної літератури, надання послуг організаційного характеру тощо; 2. проведення науково-дослідних та проектно-пошукових робіт, різних видів експертиз, робіт з діагностики, стандартизації та сертифікації технологічних процесів, обладнання, розроблення науково-технічної документації тощо; 3. надання послуг у сфері охорони здоров'я, відпочинку, дозвілля, оздоровлення, туризму, фізичної культури і спорту; побутових на житлово-комунальних послуг; 4. кредити і позички банків, дивіденди від ЦП та доходи від розміщення тимчасово вільних коштів; 2. – добровільні грошові внески та матеріальні цінності від установ, організацій, підприємств і громадян.

На підґрунті основної діяльності вищих навчальних закладів, а саме надання освітніх послуг, головні надходження відбуваються на основі державного замовлення та угод з надання таких послуг фізичним та юридичним особам.

Відповідно до частини другої ст. 61 Закону України «Про освіту» держава забезпечує бюджетні асигнування на освіту у розмірі не менше 10% національного доходу. Проте, в Україні вартість національного доходу не визначається, а визначається вартість валового внутрішнього продукту

(ВВП). Таким чином, діючим законодавством не встановлено відсоток видатків на освіту від ВВП. Отже, положення вище зазначеної статті не можуть застосовуватись як розрахункова база у визначенні розмірів видатків на освіту при формуванні проекту Державного бюджету України [16, с. 180]

Все ж перевагу серед джерел у фінансуванні вищих навчальних закладів надається асигнуванням, які надходять з державних бюджетів. На Рис. 2.11 зображено, яким чином відбувається покриття витрат вищих навчальних закладів щодо надання освітніх послуг за різними джерелами фінансування. З детальнішими абсолютними показниками можна ознайомитися у Додатку В.

Рис. 2.11. Відносне співвідношення студентів, які навчаються за різними джерелами фінансування у ВНЗ III-IV рівня акредитації*

**Джерело: Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2014/15 навчального року. Статистичний бюлетень. – Київ. – 2015.*

Як ми можемо спостерігати, у 2009-2010 н.р. більшість витрат щодо отримання освітніх послуг на себе брали фізичні особи. Таким чином здобували освіту 1 394 531 особа, натомість у 2014-2015 н.р. – 752 337 осіб.

Також з діаграми чітко видно тенденцію до зниження фінансування за рахунок фізичних осіб і збільшується за фінансування з державного бюджету. Так, на початку досліджуваного періоду, держава покривала витрати на здобуття знань 820 503 особам, в кінці періоду – 663 194 особам. Звісно, варто пам'ятати про зменшення щорічно чисельності студентів, які навчаються через демографічні показники народжуваності, тому абсолютні та відносні показники, на перший погляд, суперечать одне одного.

Щодо інших джерел фінансування, то тут спостерігаємо стабільність у покриття витрат з місцевих бюджетів і коливається у межах 1%. У 2009-2010 н.р. така кількість студентів складала 21 655 осіб, через 6 років у 2014-2015 н.р. кількість таких студентів нараховувала 12 201 осіб, практично у двічі менше.

Стосовно покриття витрат на отримання освітніх послуг з а рахунок центральних органів та юридичних осіб, то їхня питому вага є найменшою і коливається від 0,3% до 0,7%. Спостерігаємо незначне поживлення протягом 2013-2015 н.р. Фактично цифри набувають наступних значень: 2009-2010 н.р. – 8 511 осіб; 2010-2011 н.р. – 8 502 осіб; 2011-2012 н.р. – 8 886 осіб; 2012-2013 н.р. – 6 519 осіб; 2013-2014 н.р. – 7 829 осіб; 2014-2015 н.р. – 10 223 осіб.

Тепер пропонуємо звернути увагу на загальні видатки зведеного бюджету України у досліджуваному періоді і проаналізувати яку питому вагу у ньому складають видатки на освіту і вищу освіту зокрема (див. Табл. 2.4).

У 2009 р. загальні видатки зведеного бюджету складала 307 399,4 млн. грн., з яких на освіту припадало 66 773,6 млн. грн і 20 966,3 млн. грн зокрема. Якщо розглядати у питомій вазі, то освітні витрати складала 21,7 % загальних витрат зведеного бюджету, витрати вищої освіти – 6,8 %. Також такого роду показники варто розглядати у розрізі їх місця у ВВП, тоді ми спостерігатимемо: галузь освіти – 7,03 % ВВП, сфера вищої освіти – 2,3 % ВВП.

В останньому досліджуваному періоді загальні видатки зведеного бюджету складають 505 843,8 млн. грн, з них освіта – 105 538,7млн. грн, вища

освіта – 30 003,1млн. грн. У випадку розгляду видатків через призму ВВП, то ми спостерігаємо наступні результати: 7,3% ВВП складають видатки на освіту і 2,1% ВВП на вищу освіту.

Таблиця 2.4.

Видатки зведеного бюджету на освіту у 2009-2013 роках*

	Загальні видатки зведеного бюджету, млн. грн	Видатки у %	
		Загальних видатків	ВВП
2009 рік			
Всього	307 399,4	100,0	100,0
На освіту всього	66 773,6	21,7	7,3
Вищу	20 966,3	6,8	2,3
2010 рік			
Всього	377 842,8	100,0	100,0
На освіту всього	79 826,0	21,1	7,4
Вищу	24 998,4	6,6	2,3
2011 рік			
Всього	416 853,6	100,0	100,0
На освіту всього	86 253,6	20,7	6,6
Вищу	26 619,6	6,4	2,0
2012 рік			
Всього	492 454,7	100,0	100,0
На освіту всього	101 560,9	20,6	7,0
Вищу	29 335,9	6,0	2,0
2013 рік			
Всього	505 843,8	100,0	100,0
На освіту всього	105 538,7	20,9	7,3
Вищу	30 003,1	5,9	2,1

*Джерело: Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2014/15 навчального року. Статистичний бюлетень. – Київ. – 2015.

Протягом досліджуваного періоду спостерігається зростання загальних видатків (з 307 399,4 млн грн до 505 843,8 млн грн), скорочення видатків на освіту (з 66 773,6 млн грн до 105 538,7 млн грн) і вищу освіту (з 20 966,3 млн грн до 30 003,1 млн грн) зокрема у відносному значенні.

Впродовж останніх років скорочення щодо фінансового забезпечення скоротилися і покривали статті витрат щодо виплати стипендій, оплата праці професорсько-викладацького складу і частково оплата комунальних послуг вищих навчальних закладів.

Проте здійснення державними ВНЗ лише за рахунок державного бюджету ставить їх у скрутне становище. Оскільки Державний бюджет зазвичай дефіцитний, це може призвести до скорочення статей витрат, на освіту і вищу освіту зокрема, що у свою чергу потягне погіршення якості освітніх послуг і зниження їхньої конкурентоспроможності на світовому ринку у сфері вищої освіти. У випадку, коли держава має достатньо фінансових засобів для реалізації проектів та програм у соціальній сфері, то такі загрози зникають.

Фінансове планування діяльності вузу полягає насамперед у розрахунку потреби в коштах. Державні ВНЗ здійснюють підготовку бюджетних запитів з визначеною потребою в бюджетному фінансуванні та подають їх головним розпорядникам коштів. Традиційно фінансування ВНЗ в Україні здійснюється відповідно до можливостей бюджету, відтак забезпечується 40–80% від розрахункової потреби в коштах. Крім цього, проблема поглиблюється через використання в бюджетному плануванні видатків норм та нормативів, що були затверджені ще у радянські часи. Ці норми та нормативи не відповідають сучасним реаліям та призводять до неправильного визначення реальних потреб у бюджетних коштах. Недоліком цієї моделі фінансування вищої освіти є також і те, що держава не купує освітні послуги, а забезпечує діяльність ВНЗ, що їх виробляють для безкоштовного споживання частиною населення [191].

У випадку розгляду альтернативного варіанту фінансування власними силами, тоді для нормального економічного розвитку ВНЗ необхідно розрахувати коефіцієнт фінансової самостійності закладу (K_c) за формулою [156]:

$$K_c = \frac{K_B + K_P + K_D}{K_G - K_K - K_3} \quad (2.1),$$

де K_B – власні кошти навчального закладу;

K_P – кошти, отримані від надання платних послуг;

K_D – спонсорські внески;

K_6 – кошти виділені з державного бюджету;

K_k – кредитні кошти;

K_z – залучені кошти.

Якщо $K_c < 1$, то ВНЗ залежний від бюджетного фінансування, його комерційна діяльність не приносить очікуваного рівня доходу, тому для виживання та подальшого розвитку в ринкових умовах ВНЗ повинен визначити нові стратегічні напрями роботи спрямовані, зокрема, на досягнення фінансової незалежності.

Загальну частку прибутку від діяльності ВНЗ становить оплата за надання освітніх послуг. Собівартість підготовки одного спеціаліста можна розрахувати за формулою [87]:

$$B_3 = \frac{(O+A+Z_\phi) \times T}{K} \quad (2.2),$$

де B_3 – загальні витрати на навчання одного студента;

O – оборотні фонди ВНЗ;

A – амортизаційні фонди;

Z_ϕ – фонд заробітної плати;

T – кількість років навчання у ВНЗ;

K – середньорічна кількість студентів.

У кінцевому результаті вартість освітньої послуги обраховують наступним чином [156]:

$$Ц = B_3 \times H_{\Pi} \quad (2.3),$$

де H_{Π} – запланована норма прибутку.

Ми доходимо висновку, що недостатнє фінансове забезпечення має ряд причин:

1. застаріла система фінансування ВНЗ, яка має нормативний характер. Тобто між вищими навчальними закладами не виникає конкуренції, яка б спонукала до новаторства. У кожної наданої освітньої послуги є свій ліцензійний, який необхідно заповнити, проте не йдеться про якість як самих споживачів, так і надання таких послуг;

2. ускладнена система надходження коштів від спонсорів та меценатів. Державні ВНЗ є державними установами, тому отримання фінансової допомоги не з державного фонду є складним процесом, який демотивує суб'єктів господарювання та інші джерела недержавного фінансування до такої допомоги;

3. нерозвинена система кредитування вищих навчальних закладів;

4. неналагоджена постійна співпраця між підприємствами і навчальними закладами у значенні «замовник-виробник». Згідно статистики є покриття витрат на надання освітніх послуг юридичними особами, проте це відбувається як поодинокі випадки, а не постійна співпраця. Причиною цьому може бути невпевненість суб'єктів господарювання у якості наданих послуг, тобто наскільки випускник матиме необхідні знання та навички для роботи.

Проте при зміні системи фінансування потрібно змінювати і сам ідейний підхід щодо фінансування.

Зокрема, у країнах Європи розвиток приватної освіти розглядається як стимул до новаторства в наданні освітніх послуг і посилення конкуренції на ринку освітніх продуктів. Крім того, студенти які оплачують навчання є більш дисциплінованими і сумлінними у навчанні. Вагомими аргументами на користь державного фінансування вищої освіти є не лише грошові доходи, а й соціальна віддача. Це і економічне зростання держави, і науковий прогрес, і високий рівень життя тощо. Також вважається, що вища освіта забезпечує зростання рівня заробітків випускників ВНЗ і відповідно збільшення податків. Якщо майбутні такі податкові надходження будуть вищими ніж поточні витрати держави на вищу освіту, то державне фінансування вищої освіти є економічно вигідним [67, с. 88].

У європейських країнах активно розвинута система кредитування освіти, зокрема:

1. кредити, що надаються за участю держави;

2. кредити, що надаються комерційними банками;

3. кредити, що надаються власне сферою освіти.

У Франції студентські кредити надаються банками на термін 9-10 років з відстрочкою початку виплат (у межах 4-5 років) під річний відсоток на 1-2 пункти нижчий ніж класичний кредит. У Швеції фінансова допомога студентам надається у формі грантів і кредитів (грант, який не підлягає поверненню може сягати до 30% загального обсягу допомоги, а кредит – близько 70%). У Норвегії кредит надається на 20 років і може частково погашатись навчальним закладом [67, с. 89].

Загалом у світовій економіці є декілька підходів до організації фінансування сфери вищої освіти. Проаналізуємо кожен з них.

Фінансування за видатками (Канада, Велика Британія, Франція, Японія, Швеція, Норвегія, Китай, Нігерія) передбачає, що бюджетні кошти надходять прямо до ВНЗ, а їх використання чітко контролюється державою. Ступінь автономії, а отже, і відповідальності ВНЗ за надання якісних освітніх послуг низький. Бюджетування ВНЗ здійснюється з використанням трьох механізмів:

1. лінійний бюджет – кошторис розподіляється за типами витрат (зарплата, обладнання, обслуговування студентів);
2. програмний бюджет – розподіл коштів за центрами вартості (окремими факультетами або, в деяких випадках, навіть окремими викладачами, які відповідають за програму);
3. кошторис за видами діяльності – з виокремленням витрат на навчання та на дослідницьку роботу.

Фінансування за результатами (Данія, Фінляндія, Ізраїль, Нідерланди, США та інші країни) означає, що виділення державних коштів залежить від результатів навчальної та науково-дослідної діяльності ВНЗ – безпосередніх (якості та обсягу наданих освітніх послуг) і кінцевих (соціально-економічного ефекту від здобуття освіти: кар'єрного зростання випускників ВНЗ, їхніх доходів, задоволеності роботодавців якістю підготовки випускників тощо). ВНЗ має більше повноважень у фінансовому та адміністративному управлінні, але галузеве міністерство здійснює постійний моніторинг якості освіти.

Договірне фінансування освіти (Бразилія, Аргентина, Індія, Греція, Італія) має за основу результати переговорів представників ВНЗ та освітнього міністерства або фінансових установ. Формування бюджету ВНЗ може відбуватися:

- а) шляхом збільшення коштів порівняно з попереднім періодом відповідно до планів розвитку освітнього закладу;
- б) з використанням угод «ad hoc», зважаючи на політичну вагу в суспільстві представників даного навчального закладу;
- в) методом встановлення урядом для кожного конкретного ВНЗ фіксованого проценту від національного доходу. Договірне фінансування вищої освіти фахівці не вважають ефективним через високу економічну невизначеність та залежність від зовнішніх впливів [191, с.224].

Ще один альтернативний варіант фінансування – випуск облігацій, що почав використовуватись ВНЗ під час економічної кризи. Вперше випуск облігацій здійснив Кембриджський університет у 2010 році, коли не знайшов іншого способу профінансувати університетське містечко (400 млн. ф. ст.), його ініціативу підхопили Гарвард і Принстон, які так змогли залучити 2,5 млрд. дол. та 1 млрд. дол. відповідно [11].

В розрізі вищеописаних міжнародних практик для України найбільш кращим варіантом вважаємо фінансування за результатами діяльності. У такому випадку заклади будуть змагатися між собою: якість наданих послуг, професорсько-викладацький склад та програми. Будуть складені відповідні вимоги, на які орієнтуються для отримання фінансування. Також безумовною перевагою даного підходу в Україні є постійний моніторинг Міністерством освіти і науки якості надання послуг.

Щодо механізмів бюджетування, то для України прогресивним варіантом є програмний бюджет. Це стимулюватиме до швидшої адаптації застарілих навчальних програм та планів до вимог ринку праці. Також таке бюджетування є хорошою мотивацією для викладачів та факультетів для інноваційних проєктів та реалізації власного наукового потенціалу. Такі

зміни вже протягом короткого часу зможе змінити ситуацію щодо попиту освітніх послуг і конкурентоспроможності освітніх послуг зокрема.

У випадку, коли у виконавчі органи надходитимуть заявки від вищих навчальних закладів на фінансування програм, виникне проблема яким чином здійснювати відбір. Для цього ми пропонуємо розглянути два методи, які використовують у США – аналізу витрат і прибутку і аналіз ефективності вкладених коштів.

Аналіз витрат і прибутку є важливим для оцінки освітніх інвестицій і при прийнятті рішень щодо надання суспільних благ. Даний метод порівнює витрати і результати альтернативних варіантів. Важливим аспектом при використанні даного методу є його грошовий вираз. Як витрати, так і доходи мають висвітлюватися у грошовому еквіваленті за поточних цін такого аналізу на момент проведення, що нівелює похибку через інфляцію. Таким чином також під час грошової оцінки враховується різниця між доходом, отриманим у даний момент часу і доходом, отриманим у майбутньому. На глобальнішому рівні, аналіз витрат і прибутку широко застосовується для оцінки освітніх інвестицій на державному та регіональному рівнях, найчастіше в оцінці можливості таких інвестицій підвищити продуктивність та прибуток.

Аналіз ефективності вкладених коштів є методом порівняння альтернативних варіантів рішення, в якому витрати і доходи враховуються та порівнюються на систематичній основі. Метод використовується для порівняння вигод альтернативних шляхів у досягненні мети в освітній сфері. Наприклад, якщо метою буде підвищити швидкість закінчення вищої освіти, то цей методи застосовують наступним чином: визначаються інвестиції в які програми, наприклад загальної бази знань або професійно орієнтованих дисциплін, є більш економічно ефективними. Загалом цей метод є легким у застосуванні до будь-якої інвестиції: всі витрати (В) розраховуються до ефекту від реалізації (Е). Внаслідок цього ми отримуємо відношення В/Е і

економічно найбільш ефективним виступає те, яке є найменшим за значенням.

Очевидно, що два вище описані методи є спорідненими та тісно пов'язані одне з одним. Істотною відмінністю є те, що у першому методі, вигода має бути виражена у грошовій формі, у другому методі, ефект вимірюється в освітніх результатах.

Мета обох цих методів економічної оцінки в освіті полягає в тому, щоб визначити яка програма може досягти ряду конкретних завдань при мінімальних витратах. Неявне припущення полягає у тому, що різні варіанти пов'язані з різними витратами і різними освітніми ефектами або грошовими доходами. Вибираючи ті альтернативи, які за найменших витрат дають певні ефекти або прибутки, суспільство використовує ці ресурси більш ефективно. Тим не менш, важливо знати, якщо економічні відмінності є більшими чи меншими. Якщо відмінності невеликі, для обрання кращого варіанту при прийнятті рішень між освітніми інвестиціями можна розглядати також інші критерії (наприклад, простота реалізації).

Основа методів полягає у вимірюванні ефектів або прибутків для кожної освітньої альтернативи, використовуючи високоякісні процеси вимірювання, тобто такі, що можуть визначити причинно-наслідковий зв'язок або застосувати строгі економетричні методи. Зокрема, витрати на кожну з альтернатив мають бути виміряні за допомогою методі інгредієнтів; ці витрати повинні включати всі ресурси, які надані суспільством для реалізації. На практиці, вимірювання витрат і вигод є складним завданням.

Для того, щоб встановити структуру витрат протягом часу, в обліковій ставці минулі, теперішні та майбутні витрати є порівнюваними. Ставка дисконтування не регулює інфляцію цін. Тому це справді дозволяє порівняти витрати, які мають різну вартість через часовий чинник, і встановлює їх поточну вартість. Питома ставка для дисконтування державних інвестицій є предметом суперечок, тому рекомендують використовувати ставку у 3,5%.

Обидва методи вимагають, щоб витрати інвестування точно вимірювалися з врахуванням методу інгредієнтів або ресурсозберігаючого методу. Вартість втручання визначають як вартість ресурсів, які є надані суспільством для здійснення інтервенції. Ці ресурси називаються інгредієнтами втручання, і ця соціальна вартість цих компонентів складає їх загальну вартість. На наступному етапі можна оцінити розподіл цих витрат між виконавчим органом та іншими інститутами. Відповідно, метод передбачає систематичну ідентифікацію та встановлення вартості інгредієнтів, які необхідні для кожного варіанту, який розглядається. З економічної точки зору, витрати на діяльність визначаються вартістю ресурсів, які тягнуть за собою їхнє найкраще альтернативне використання. Вони відомі як можлива вартість, в тому значенні, що вартість кращої втраченої можливості має бути врахована, коли одна співвідноситься до вартості інтервенції. Метод інгредієнтів є простішим способом оцінки вартості.

Інгредієнти краще підходять для оцінки вартості і тягне за собою 3 окремих етапи:

1. ідентифікацію інгредієнтів;
2. визначення вартості інгредієнтів;
3. аналіз вартостей на відповідну структуру для досягнення цілі.

До ідентифікації компонентів відносять всі ресурси, які необхідні для конкретного втручання, яке є базою економічного аналізу. Наприклад, в разі вивчення розширення технічної освіти, персоналу, кошти, матеріали та інші компоненти, які необхідні для ідентифікації. Для освітніх програм, головним елементом часто виступають трудові послуги, найбільшою виконавчою складовою яких є професорсько-викладацький склад. Раніше викладачі та адміністративний персонал повинні були підготувати лекції настільки ж добре, як і управляти освітнім процесом, тому компоненти є більш ніж їхній робочий час.

Освітні заходи складаються не лише з цих ресурсів, але й часу студентів, які в іншому випадку могли використовувати його більш продуктивно, працюючи або займаючись саморозвитком. Якщо студенти повинні провести додаткових два роки у системі освіти, в той час як могли бути використані на іншу продуктивну діяльність, яка, коли буде завершена, матиме як індивідуальну, так і суспільну вартість. Отже, час студента є важливим елементом в економічному аналізі.

Після того, як компоненти були виявлені, необхідно визначити їхню вартість. При цьому всі інгредієнти мають вартість, включаючи пожертви та волонтерські ресурси. Тобто вони мають вартість навіть у тому випадку, якщо спонсор не платив за них у тій чи іншій ситуації. На наступному етапі, витрати будуть розподілені між інституціями, які заплатили їм, але на цьому етапі мета полягає у тому, щоб визначити загальну вартість інновації.

Компоненти можна розділити на такі, які можна придбати прямо і опосередковано. В цілому вартість інгредієнта є його ринкова вартість. Щодо персоналу, то ринкова вартість має включати не лише витрати на оплату праці, але й додаткові витрати на соціальне забезпечення, а також сплата податків.

Проте є ресурси, вартість яких важко оцінити. Існує ряд методик, що дозволяє оцінити вартість ресурсів, на яких не має однозначної ринкової вартості. Щоденні витрати студента зазвичай вимірюють як кошти, які студент витратив на навчання, а не ті, які міг заробити на робочому місці. Тому така вартість повинна бути наближена до продуктивної діяльності, яка була втрачена через навчання студента у вищому навчальному закладі. Зазвичай, вартість студентського часу розраховують як заробіток працездатних осіб аналогічного віку, які не навчаються. Такі оцінки повинні також коригуватися до ймовірного безробіття.

Попри все, якість даних витрат залишає за собою бажати кращого. Хоча ринкові ціни деяких компонентів можна отримати з бухгалтерського обліку вищих навчальних закладів, проте такі дані не є надійними джерелами для

встановлення загальних соціальних витрат. Система бухгалтерського обліку в освітній сфері орієнтована на звітування перед державними органами, а не для надання точних даних і витрат на конкретні освітні заходи. Важливою відмінністю є вартість волонтерського часу та інших пожертв у вигляді ресурсів, а також витрати на капітальні ремонти, які зазвичай стягуються з бюджетів у розділі витрат, а не амортизуючи ці об'єкти послідовно в процесі їх використання.

Нарешті, не менш важливе питання – масштаб. В цілому, всі альтернативи з високими постійними витратами як і з великими інвестиціями в об'єкти і обладнання потребуватимуть більшого охоплення або використання, щоб бути ще більше ефективними. На противагу цьому, альтернативні варіанти, які складаються в основному зі змінних витрат, таких як персонал, матимуть менш чутливі витрати до масштабу виробництва. Таким чином, економічна оцінка альтернатив, які відрізняються з точки зору їхньої інтенсивності у порівнянні з фіксованими змінними витратами можуть призвести до дуже різних результатів.

Оскільки метод аналізу витрат і доходів потребує грошового виразу вигод, то вимагає застосування лише у тих випадках, коли так можливо виразити. Особливо добре цей метод використовувати у разі змін, орієнтованих на ринок. Наприклад, освітні та навчальні програми, суть яких полягає у підвищенні прибутку або скорочення бідності можуть бути оцінені за методом витрат і прибутку, коли вигоди є додатковими доходами, пов'язані з інтервенціями. Але всі переваги мають бути розглянуті. Проте, вважаємо, що не завжди всі вигоди є одразу помітними, що зменшує їх значення.

Ще один важливий момент у новаторських джерелах фінансування – це становлення підприємницьких університетів, що мали змогу комерціалізувати результати своєї наукової діяльності. Досвід формування таких університетів у США вказує на дві моделі їх становлення:

1. університет підприємницький за результатом, що забезпечує вихід на глобальний ринок своїх викладачів та випускників з їхніми інноваційними компаніями та створеними високотехнологічними стартапами;
2. університет підприємницький за типом дії команди управлінців (Університет-підприємець), який має сильний академічний центр, що пропонує нові науково-навчальні продукти [97, с. 3].

Також для ефективного проведення фінансування вищої освіти необхідно оновлення системи контролю, адже в Україні достатньо високий рівень корупції. Сама система повинна бути прозорою та легкодоступною. Через таку необхідність доцільно створити окремий орган, який співпрацюватиме з органами виконавчої влади. Як приклад такого органу, ми можемо навести Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти.

Під час дослідження проблеми конкурентоспроможності освітніх послуг ми розглянули і фінансування вищої освіти та дійшли висновку, що даний аспект потребує здійснення реформ, які за собою потягнуть і покращення позицій України на ринку освітніх послуг. Також ми схильні до адаптації світових практик фінансового забезпечення вищих навчальних закладів до українських реалій та розвиток такої допомоги з інших джерел.

2.3. Регіональний аналіз розподілу пропозиції освітніх послуг у сфері вищої освіти України

У попередньому параграфі 2.1. проведено аналіз пропозиції освітніх послуг у сфері вищої освіти щодо областей України на основі чого проведемо регіональний аналіз пропозицій таких послуг. Таким чином ми зможемо перевірити наскільки рівномірно є представлено освітні послуги на території України.

Географічно Україну поділяють на такі основні частини:

- 1) Північну (Житомирська обл., Київська обл., Сумська обл., Чернігівська обл.),
- 2) Південну (Запорізька обл., Миколаївська обл., Одеська обл., Херсонська обл., АР Крим),
- 3) Західну (Волинська обл., Закарпатська обл., Івано-Франківська обл., Львівська обл., Рівненська обл., Тернопільська обл., Чернівецька обл., Хмельницька обл.),
- 4) Східну (Донецька обл., Луганська обл., Харківська обл.),
- 5) Центральну (Вінницька обл., Дніпропетровська обл., Кіровоградська обл., Полтавська обл., Черкаська обл.).

Здійснюючи оцінку пропозиції освітніх послуг у сфері вищої освіти у регіональному розрізі, пропонуємо розглянути рейтинг «Топ-200 Україна», розроблений сайтом euroosvita.net у 2009-2014 рр.

Зауважимо, що вищеозначена методика побудована відповідно до міжнародних принципів ранжирування університетів і передбачає проведення порівняльного аналізу досягнень вишів різних типів на основі низки універсальних критеріїв.

У використовуваній методиці діяльність вишів оцінюється з допомогою агрегованого показника (інтегрального індексу), який формується на підставі:

1. індикаторів прямого вимірювання (80%),
2. експертного оцінювання якості підготовки випускників вищих навчальних закладів представниками роботодавців і академічного співтовариства (15%),
3. використанням міжнародних наукометричних і веб-метричних даних (5%) [132].

Інтегральний індекс представлено трьома складниками: якість науково-педагогічного потенціалу, якість навчання, міжнародне визнання.

На Рис. 2.12 наведено інформацію по представленій пропозиції освітніх послуг у 2009-2010 н.р.

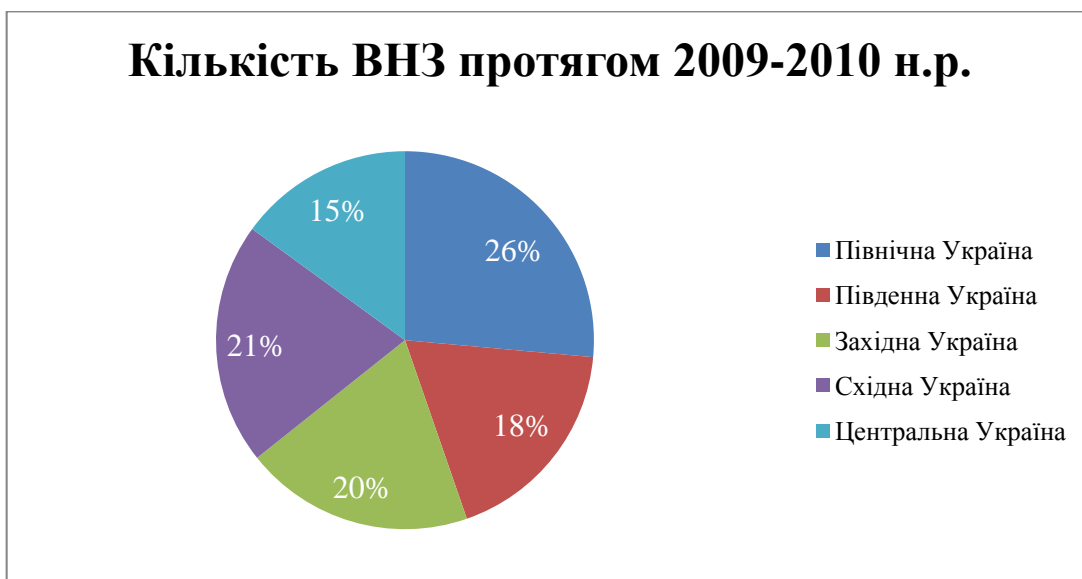

Рис. 2.12. Розподіл ВНЗ по Україні у 2009-2010 н.р.*

**Джерело: Міністерство освіти і науки України. Департамент вищої освіти: Відповідь на запит на публічну інформацію від 25.02.2015 №4/1-21-328-15*

Далі розглянемо на основі рейтингу «Топ-200 Україна» кількість вищих навчальних закладів з вибірки розподіляється регіонально і входить до складу рейтингу (Рис. 2.13).

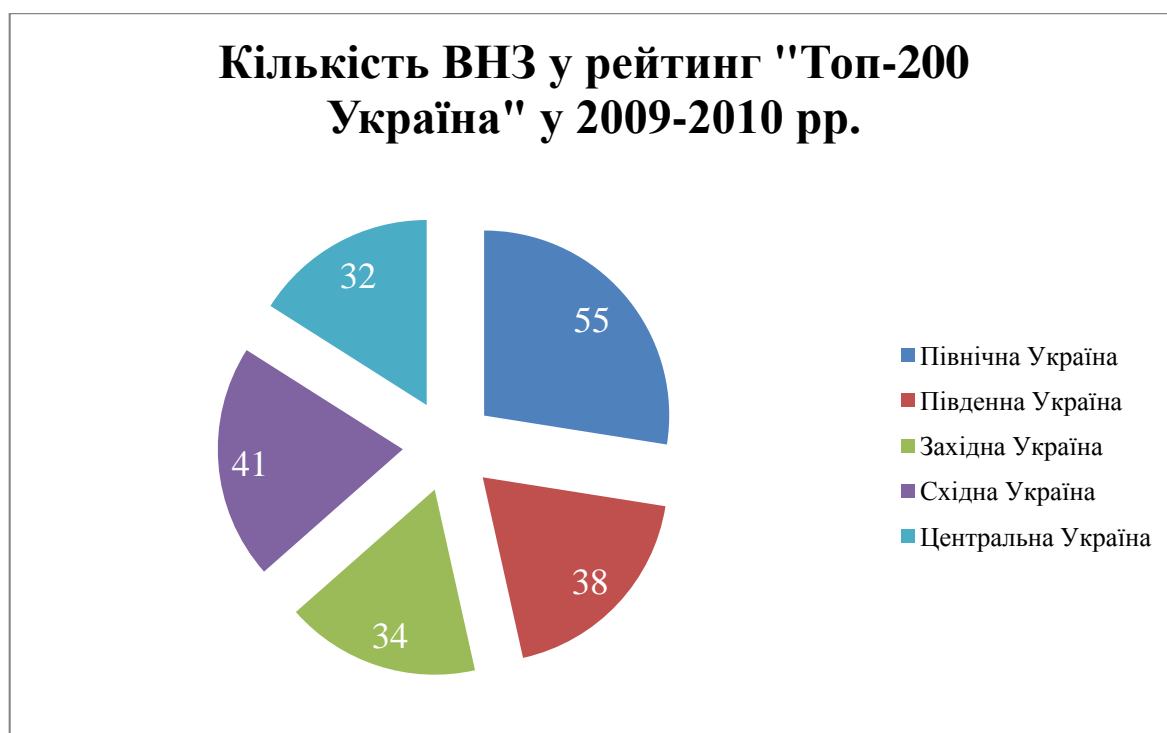

Рис. 2.13. Кількість ВНЗ у рейтингу «Топ-200 Україна» у 2009-2010 н.р. [132]

Простими математичними обрахунками ми можемо спостерігати таке відсоткове співвідношення: Північна Україна (27,5 %), Південна Україна (19 %), Західна Україна (17 %), Східна Україна (20,5 %) та Центральна Україна (16 %). Порівнюючи відсотковий регіональний розподіл Топ-200 вищих навчальних закладів з відсотковим співвідношенням пропозиції освітніх послуг по всій території України у даному періоді, то можемо зробити висновок, що вони є фактично ідентичними.

З регіональним поділом та переліком вищих навчальних закладів, які увійшли до нього, можна ознайомитися у Додатку Г.

Пропонуємо перейти до аналізу наступного відсоткового відношення ВНЗ у регіонах у період 2010-2011 н.р., представленого на Рис. 2.14. З нього нам стає відомо про наступну відсоткову пропозицію освітніх послуг у сфері вищої освіти: вищі навчальні заклади Північної України складають 28%; Південна Україна займає 18% на ринку; вищі Західної України сумарно становлять 19%; пропозиція освітніх послуг у Східній Україні представлено 20%; Центральна Україна займає решту 15% ринку.

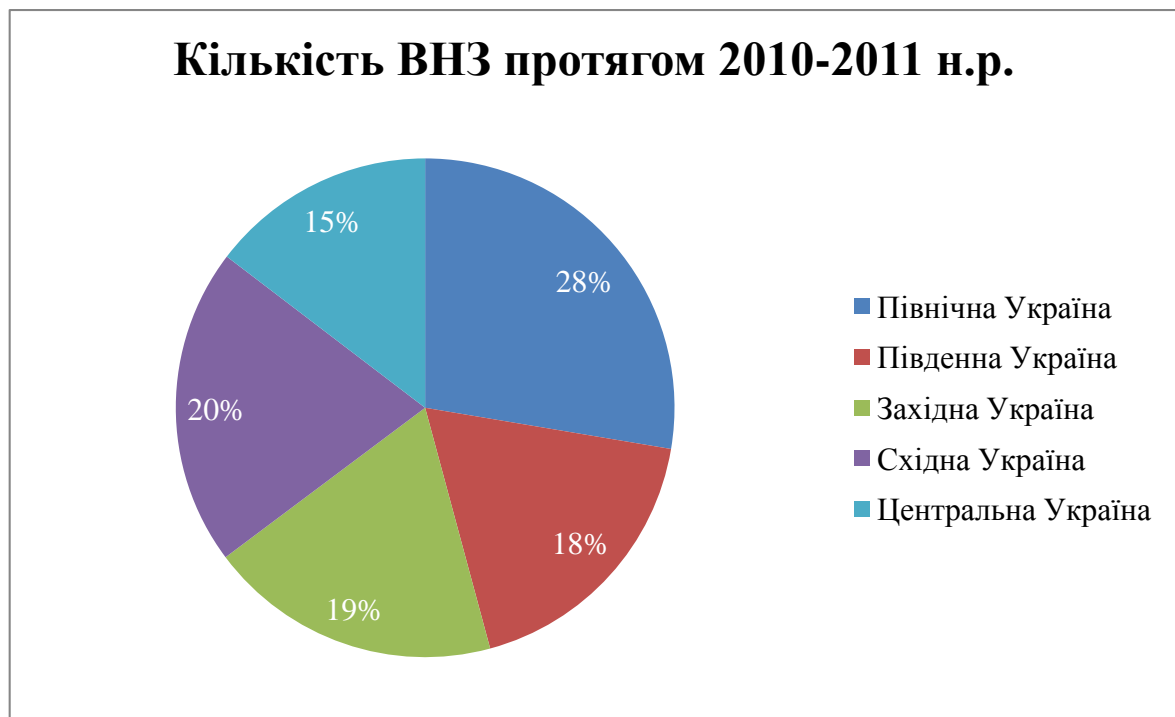

Рис. 2.14. Розподіл ВНЗ по Україні у 2010-2011 н.р.*

**Джерело: Міністерство освіти і науки України. Департамент вищої освіти:
Відповідь на запит на публічну інформацію від 25.02.2015 №4/1-21-328-15*

Тепер розглянемо відповідно до рейтингу «Топ-200» розподіл ВНЗ у період 2010-2011 н.р. (див. Рис. 2.15).

Істотних змін, порівняно з попереднім періодом, не відбулося, лише коливання у межах 1-2% у пропозиції освітніх послуг Північної України, Західної та Східної України.

У 2010-2011 рр. зі складу заходу зник Львівський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України, але приєднався Криворізький державний педагогічний університет до центру. Внаслідок таких змін найкращі вищі навчальні заклади розподілилися за географічної ознакою таким чином:

1. Північної України займає 28%;
2. пропозиція освітніх послуг Південної України складає 18% ринку;
3. вишами Західної та Центральної України представлено по 16,5%;
4. на території Східної України найкращі ВНЗ становлять 20%.

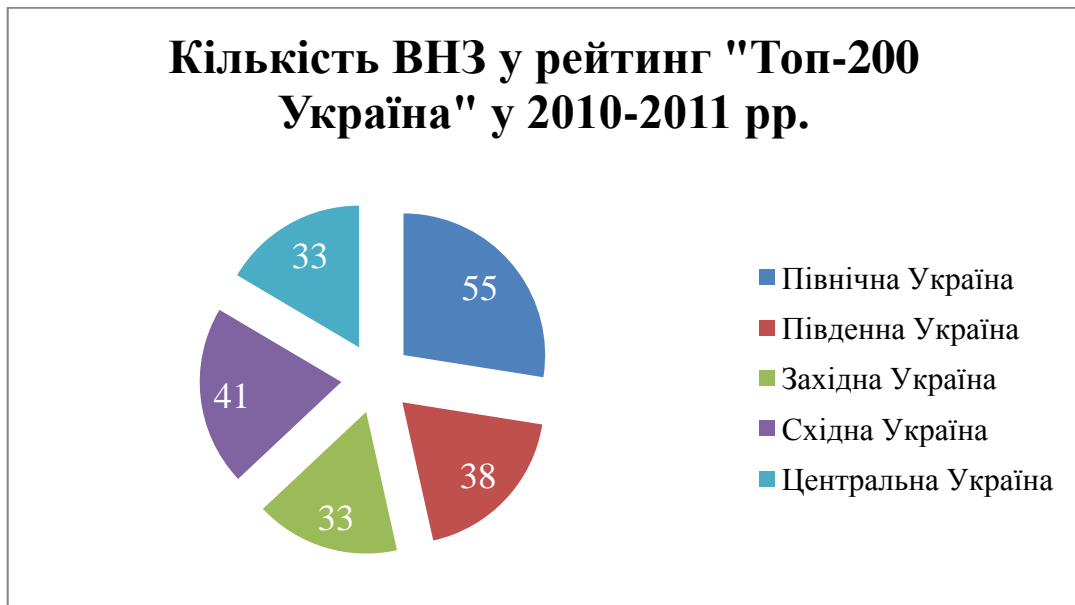

Рис. 2.15. Кількість ВНЗ у рейтингу «Топ-200 Україна» у 2010-2011 н.р. [147]

Порівнюючи загалом пропозицію ринку освітніх послуг у сфері вищої освіти, то можна відзначити загалом рівномірний розподіл найкращих виробників. Незначні коливання пропозиції представлені на територіях Західної та Східної України.

Відсоткове відношення регіонів через призму пропозиції освітніх послуг у вищих навчальних закладах у 2011-2012 н.р. зображено на Рис. 2.16.

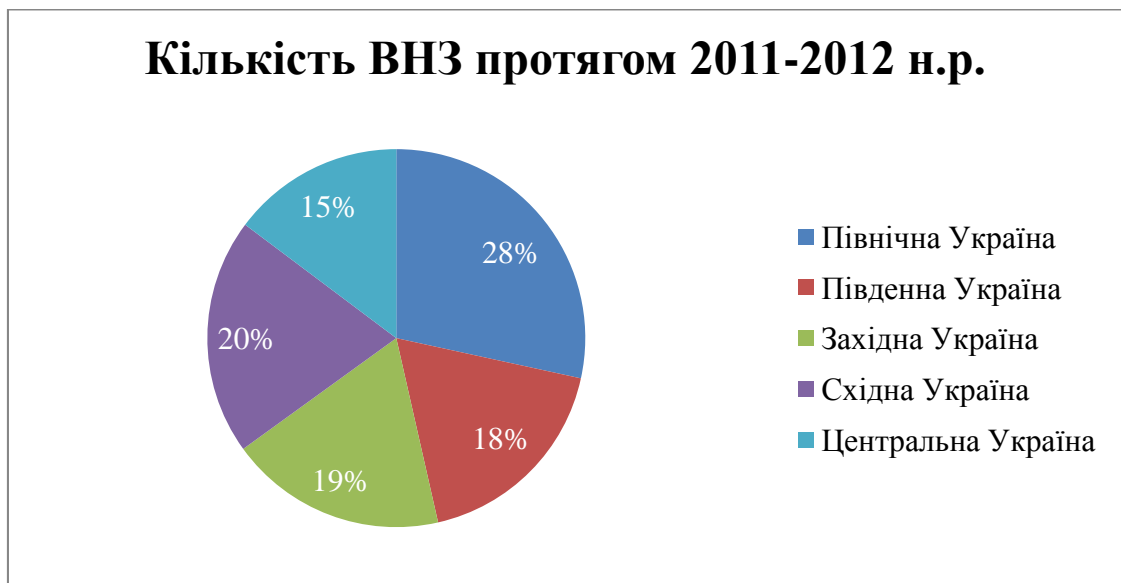

Рис. 2.16. Розподіл ВНЗ по Україні у 2011-2012 н.р.*

**Джерело: Міністерство освіти і науки України. Департамент вищої освіти: Відповідь на запит на публічну інформацію від 25.02.2015 №4/1-21-328-15*

У період 2011-2012 н.р. порівняно з попереднім роком, відсоткове співвідношення вищих навчальних закладів в Україні залишилося незмінним.

Перейдемо до розгляду розподілу вищих навчальних закладів за рейтингом Топ-200 Україна у 2011-2012 н.р., який представлено на Рис. 2.17.

Порівняно з 2010-2011 рр. відбулися наступні зміни:

1. зі складу півдня зник Ялтинський університет менеджменту;
2. із числа західних ВНЗ зник Національний університет водного господарства та природокористування, його замінили Тернопільський державний медичний університет ім. І. Я. Горбачевського, Міжнародний економіко-гуманітарний університет, Рівненський державний гуманітарний

університет, Буковинський державний фінансово-економічний університет, Хмельницький економічний університет;

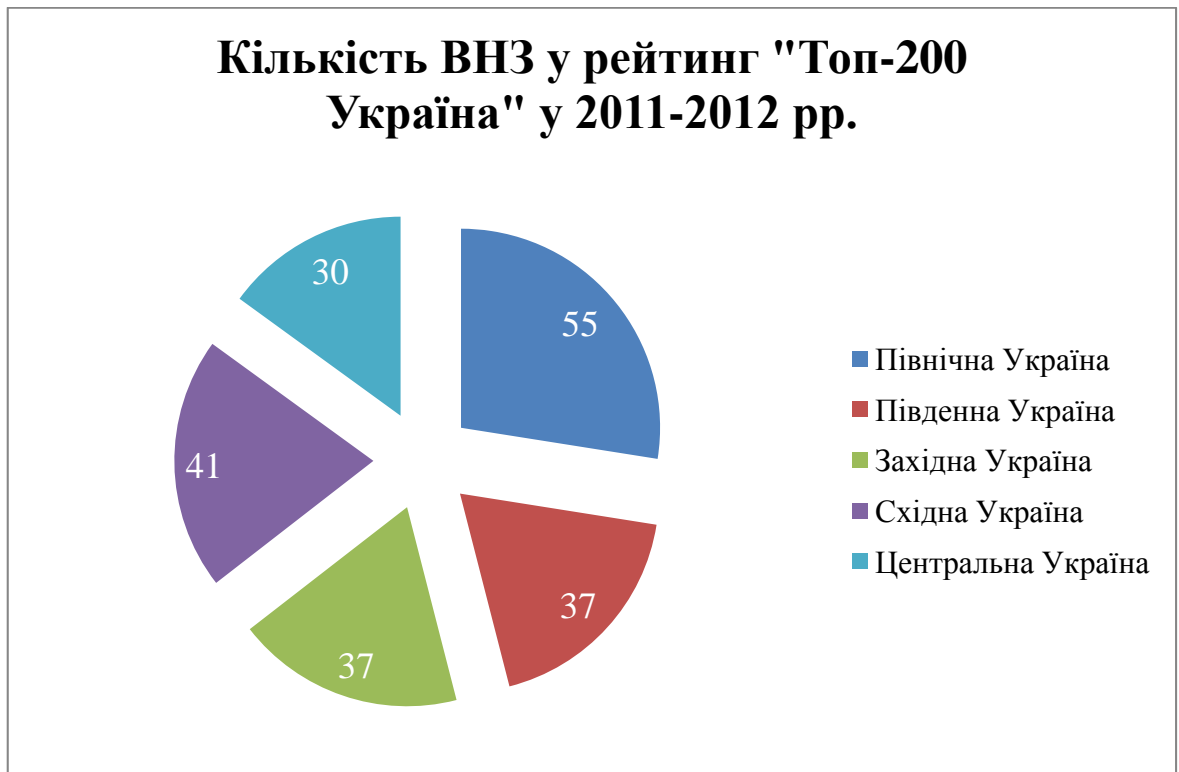

Рис. 2.17. Кількість ВНЗ у рейтингу «Топ-200 Україна» у 2011-2012 н.р.[148]

3. серед переліку східних ВНЗ зник Державний університет інформатики і штучного інтелекту, натомість з'явився Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»;

4. із представників центральних зникли Дніпропетровський університет економіки та права, Державна льотна академія України, Академія пожежної безпеки ім Героїв Чорнобиля МНС України, Кременчуцький університет економіки, інформаційних технологій і управління, Криворізький державний педагогічний університет. Їм на зміну з'явилися Дніпропетровський університет ім. Альфреда Нобеля, Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка.

У даному періоді, порівняно з попереднім, відбулися зміни:

1. скоротилася кількість вищих навчальних закладів на території Півдня (з 38 до 37), Центру (з 33 до 30);
2. зросла кількість найкращих виробників освітніх послуг у Західній Україні з 33 до 37.

У відсотковому співвідношенні дані отримали наступні значення: Південна Україна – 18,5%, Центральна Україна – 15%, Західна Україна – 18,5%. Значення найкращих пропозицій освітніх послуг на території Північної та Східної України не зазнали змін та залишилися на своїх позиціях зі значенням 28% та 15% відповідно.

Відсоткове співвідношення вищих навчальних закладів по регіонах протягом 2012-2013 н.р. зображено на Рис. 2.18.

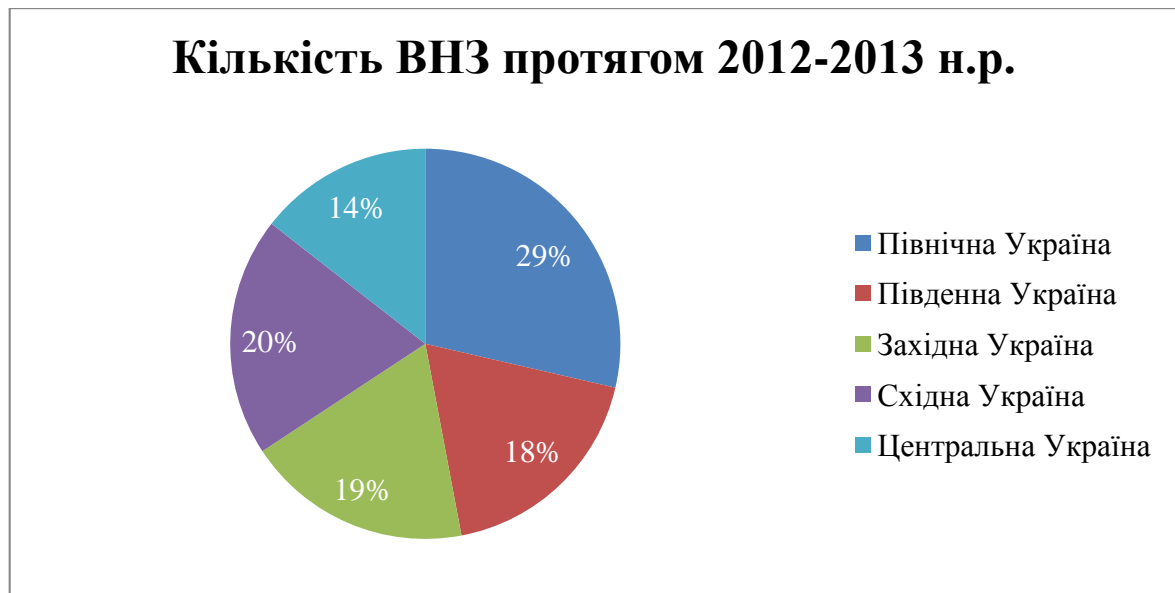

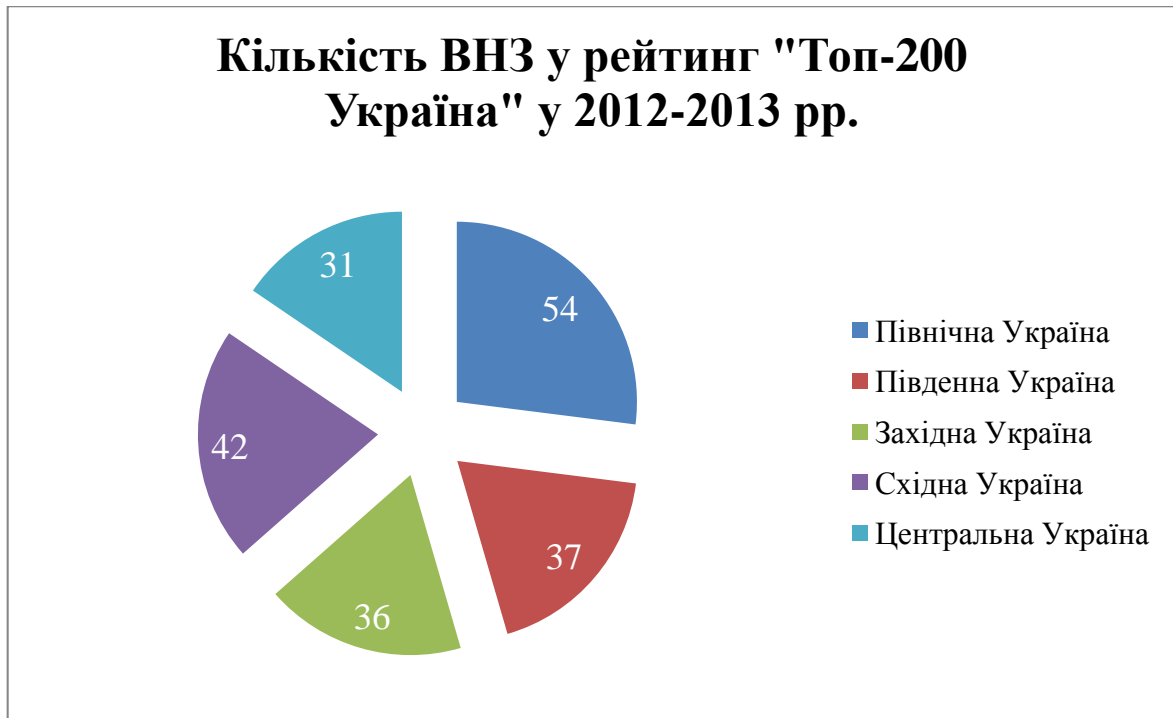
Рис. 2.18. Розподіл ВНЗ по Україні у 2012-2013 н.р.*

**Джерело: Міністерство освіти і науки України. Департамент вищої освіти: Відповідь на запит на публічну інформацію від 25.02.2015 №4/1-21-328-15*

Порівняно з попереднім досліджуваним періодом, змін не відбулося у всіх регіонах України, окрім Півночі та Центру, де значення набули з 15% до 14% (Центральна Україна) та зросли з 28% до 29% (Північна Україна).

Згідно рейтингу «Топ-200 Україна», розробленого сайтом euroosvita.net, зміни можна спостерігати на Рис. 2.19.

У 2012-2013 рр. відбулися наступні складові зміни порівняно з попереднім періодом:

*Рис. 2.19. Кількість ВНЗ у рейтингу «Топ-200 Україна»
у 2012-2013 н.р. [149]*

1. на півночі зникли Національна академія управління при президентові України, Київський економічний інститут менеджменту, Міжнародний Соломонів університет. Їх місце посіли Київський медичний університет УАНМ, Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій, Глухівський національний педагогічний університет;
2. зі складу півдня зникла Одеська державна академія холоду, але появився Ізмаїльський державний гуманітарний університет;
3. серед переліку західних ВНЗ не простежуються Закарпатський державний університет, Хмельницький університет управління та права, Хмельницький економічний університет, але з'явився Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний інститут ім. Тараса Шевченка;
4. зі східних ВНЗ зник Донецький інститут туристичного бізнесу, проте з'явилася Донецька державна музична академія ім. С. С. Прокоф'єва;

5. у списку центру зникли Вінницький фінансово-економічний університет, Східноєвропейський університет економіки і менеджменту, знову з'явилися Академія пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля МНС України та Кременчуцький університет економіки, інформаційних технологій і управління, Дніпропетровський державний інститут фізичної культури та спорту

Такі зміни позицій у списку призвели і до незначних змін у відсотку співвідношенні регіонального розподілу виробників освітніх послуг у сфері вищої освіти у порівнянні з попереднім періодом дослідження:

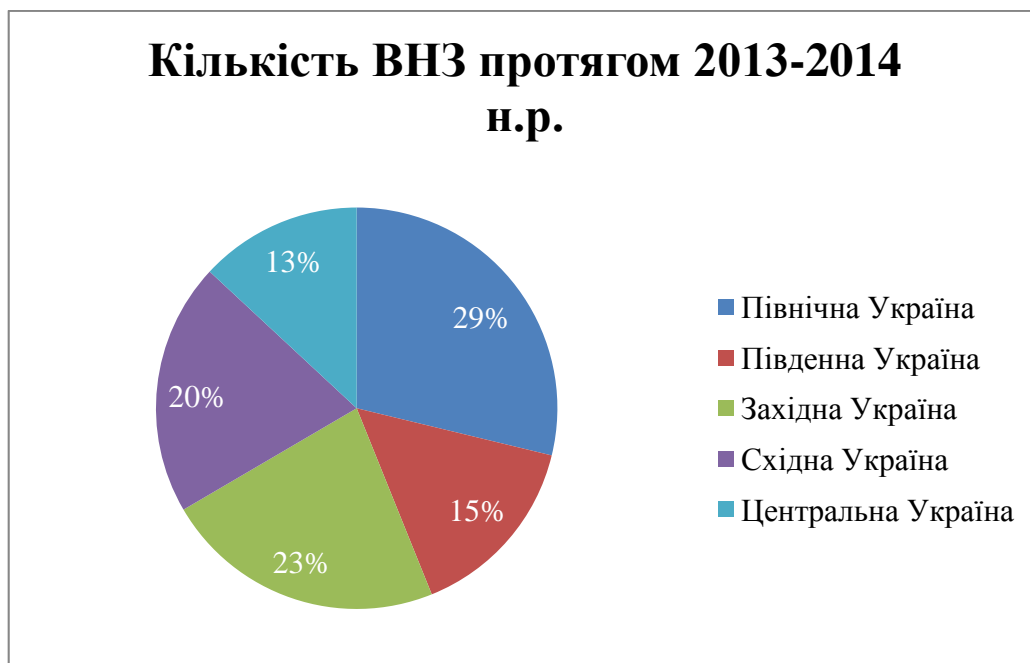
1. представлення Північної України зменшилося на 1 вищих навчальний заклад (з 28% до 27%);
2. Південна Україна має сталі значення протягом 2011-2013 н.р.: 37 ВНЗ або 18,5% відповідно;
3. на території Західної України відбулося скорочення на 1 ВНЗ у рейтингу і значення стали 36 ВНЗ або 18% відповідно;
4. щодо розподілу Східної України, то він збільшився на 1 виробника, тобто 42 найкращих ВНЗ та 21% відповідно;
5. Центральна Україна також поповнила свої ряди на 1 ВНЗ, що призвело до таких значень: 31 ВНЗ та 15,5% відповідно.

У випадку порівняння відсоткового співвідношення загальної пропозиції освітніх послуг вищими навчальними закладами та відсоткового співвідношення даної пропозиції найкращими виробниками, то вони дещо відрізнятимуться з різницею в 1-2%.

Відсотковий розподіл вищих навчальних закладів в Україні у 2013-2014 н.р. відображено на Рис. 2.20.

Порівняно з попереднім роком простежуємо відчутне зменшення на 3% у складі Південної України, натомість збільшення на 4% Західної України та на 1% Центральної України.

Розподіл найкращих ВНЗ України згідно досліджуваного рейтингу у період 2013-2014 рр. розміщено на Рис. 2.21.

*Рис. 2.20. Розподіл ВНЗ по Україні у 2013-2014 н.р.**

**Джерело: Міністерство освіти і науки України. Департамент вищої освіти: Відповідь на запит на публічну інформацію від 25.02.2015 №4/1-21-328-15*

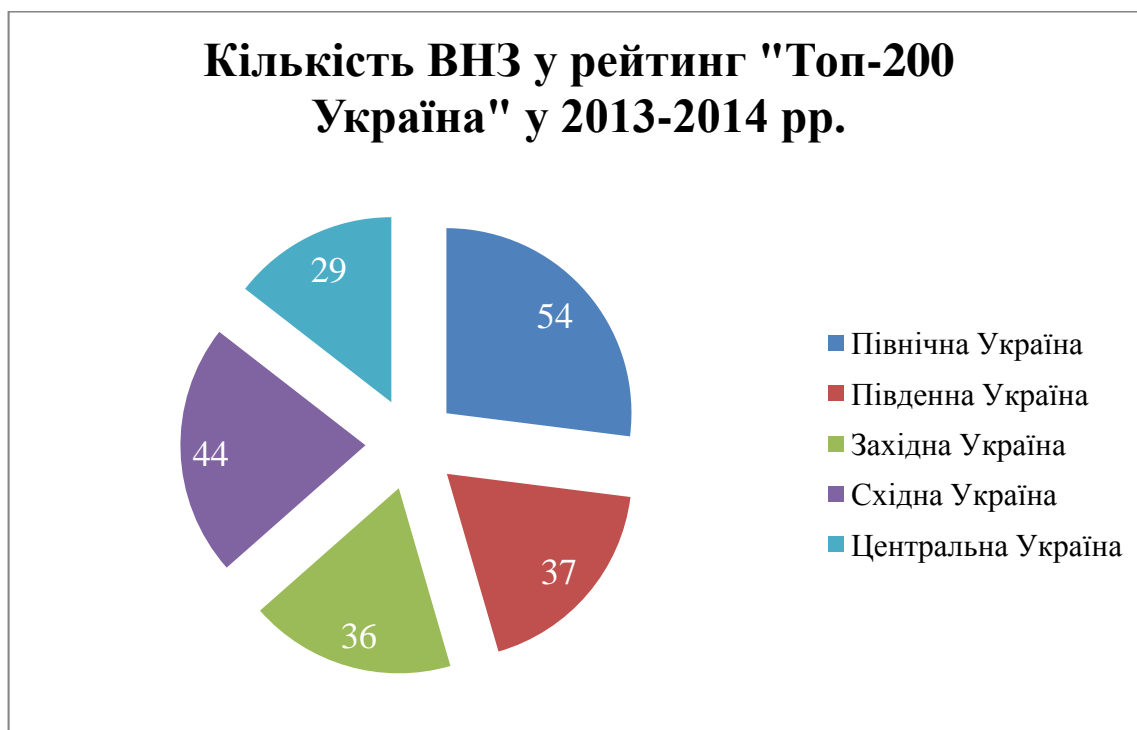

Рис. 2.21. Кількість ВНЗ у рейтингу «Топ-200 Україна» у 2013-2014 н.р.[150]

Порівняно з 2013-2014 рр. відбулися наступні зміни:

1. серед північних ВНЗ зникли Київський університет ринкових відносин, Державна академія житлово-комунального господарства, Національна академія статистики, обліку та аудиту Держкомстату України, Київський славістичний університет, але появились Державний університет телекомунікацій, Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»;

2. серед переліку східних ВНЗ з'явилися Донецький інститут туристичного бізнесу, Макіївський економіко-гуманітарний інститут, Луганська державна академія культури і мистецтв;

3. із представників центральних зникли Криворізький технічний університет, Черкаський державний технологічний університет, Академія пожежної безпеки ім Героїв Чорнобиля МНС України.

Аналізуючи періоди 2012-2013 н.р. і 2013-2014 н.р., то зміни відбулися у відносному значенні пропозиції освітніх послуг найкращими виробниками:

1. на території Східної України з 42 ВНЗ (21%) до 44 ВНЗ (22%);
2. у Центральній Україні: з 31 ВНЗ (15,5%) до 29 ВНЗ (14,5%).

Аналізуючи розподіл найкращих вищих навчальних закладів і загальний розподіл всіх вищих навчальних закладів протягом 2013-2014 н.р., то ми спостерігаємо наступні особливості:

1. незначна різниця у 1,5-2% на територіях Північної (2%), Східної (2%) та Центральної (1,5%) України;
2. більш відчутна різниця на території Південної України (3,5%) та Західної (5%) України.

На Рис. 2.22 наведено інформацію по представленій пропозиції освітніх послуг у сфері вищої освіти у період 2014-2015 н.р.

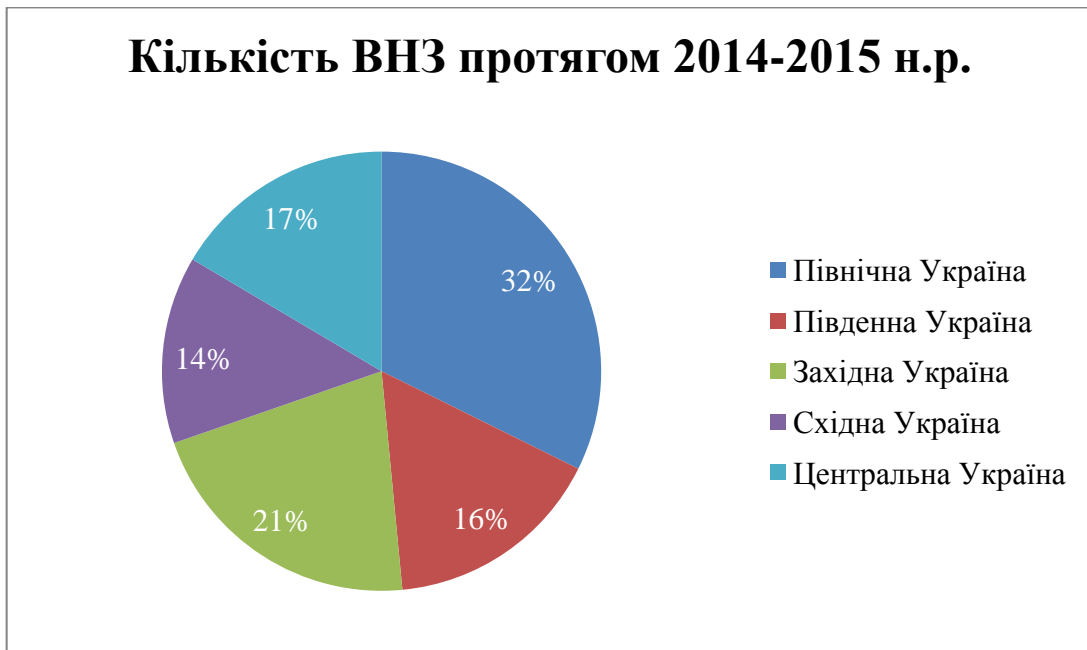

Рис. 2.22. Розподіл ВНЗ по Україні у 2014-2015 н.р.*

**Джерело: Міністерство освіти і науки України. Департамент вищої освіти: Відповідь на запит на публічну інформацію від 25.02.2015 №4/1-21-328-15*

Ми спостерігаємо істотні зміни у розподілі за даний період. Тобто частки регіонів зазнали таких змін: північна Україна зросла на 3%; південна Україна збільшилася на 1%; західна Україна підвищилася на 2%; східна Україна скоротилася на 6%; центральна Україна зросла на 4%.

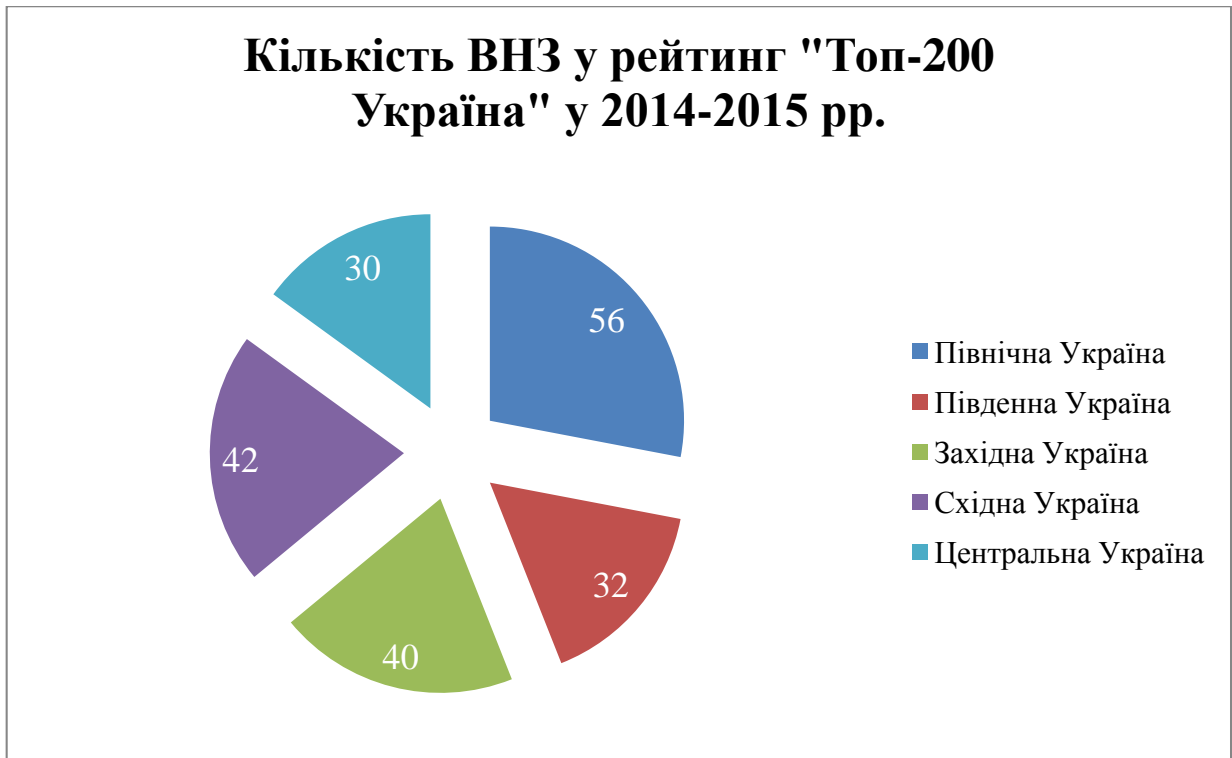
Це спричинено виключенням з переліку вищих навчальних закладів, які знаходяться на окупованій території АР Крим, а також у зоні антитерористичної операції.

Кількісну зміну вищих навчальних закладів згідно рейтингу «Топ-200 Україна» спостерігаємо на Рис. 2.23.

В останньому досліджуваному році відбулися наступні зміни:

- у списку північних ВНЗ не знайдено Чернігівський державний інститут економіки і управління, Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій, але знову повернулися Національна академія статистики, обліку та аудиту Держкомстату України та Черкаський державний технологічний університет. Також до останніх приєдналися Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі, Київська державна академія водного транспорту ім. гетьмана Петра

Конашевича-Сагайдачного, Європейський університет, Університет сучасних знань;

**Рис. 2.23. Кількість ВНЗ у рейтингу «Топ-200 Україна»
у 2014-2015 н.р. [151]**

2. зі складу півдня зникли Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Севастопольський національний університет ядерної енергії та промисловості, Кримський державний медичний університет ім. Сергія Георгієвського, Севастопольський національний технічний університет, Національна академія природоохоронного та курортного будівництва, Кримський гуманітарний університет, Кримський інженерно-педагогічний університет. Їх місце посіли Криворізький технічний університет, Херсонська державна морська академія, Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій, Одеська державна академія технічного регулювання та якості;

3. до західних приєдналися Хмельницький університет управління та права, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності,

Львівський інститут економіки і туризму, Івано-Франківський університет права ім. Короля Данила Галицького;

4. зі складу сходу зникли Донецький інститут туристичного бізнесу, Макіївський економіко-гуманітарний інститут;

5. серед списку центру не відстежуються Дніпропетровська державна фінансова академія, Кременчуцький університет економіки, інформаційних технологій і управління, натомість появились Університет митної справи та фінансів та Дніпропетровський гуманітарний університет.

У відсотковому співвідношенні ми побачили наступні зрушення:

1. неістотне збільшення пропозиції освітніх послуг на 2 ВНЗ (1%) на території Північної України;

2. скорочення у переліку найкращих ВНЗ з 37 до 32, тобто на 2,5%, у Південній Україні;

3. пожвавлення позицій Західної України на 4 ВНЗ (2%);

4. незначне погіршення на території Східної України: з 44 представлених ВНЗ до 42 ВНЗ (різниця у 1%);

5. Центральна Україна втратила 1 ВНЗ (0,5%).

Розглядаючи пропозицію освітніх послуг найкращими ВНЗ України по регіонах загалом, то можна спостерігати значні розбіжності на території Північної (4%), Східної (7%) України та незначні коливання на території Центральної (2%) України. На території Південної України різниця не спостерігається.

Протягом 2009-2014 рр. ми не спостерігали істотних змін у кількісному складі розподілу вищих навчальних закладів України. Проте у 2014-2015 рр. відстежуються значні коливання, причиною яких є невизначена суспільно-політична ситуація у АР Крим, Донецькій та Луганській областях.

Проте, як ми зазначали у параграфі 2.1., Міністерство освіти і науки України обрало політику до зменшення кількості вищих навчальних закладів на основі якості надання освітніх послуг, у чому вбачаємо позитивні зміни.

исновок до Розділу 2

1. У Розділі 2 ми здійснили економіко-управлінський аналіз забезпечення конкурентоспроможності освітніх послуг у сфері вищої освіти України. Розділ складається з трьох параграфів.

2. У першому параграфі нами проаналізовано систему вищої освіти. Ми виділили об'єкт ринку освітніх послуг, а саме освітні послуги як такі, а також суб'єкти сфери вищої освіти:

- Споживачі (окремі особи або групи осіб);
- Виробники (вищі навчальні заклади, юридичні або фізичні особи);
- Держава (Міністерство освіти і науки, Кабінет міністрів України);
- Контролюючі органи (Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, громадські об'єднання).

3. Кожен із суб'єктів здійснює вплив на конкурентоспроможність освітніх послуг. Наприклад, серед чинників впливу споживачів ми виокремили: власні вподобання, можливість працевлаштування, престижність обраної професії, побажання батьків, наявність корупції. Виробники впливають через професорсько-викладацький склад, матеріально-технічним забезпеченням, допомогою при працевлаштуванні, власне випускниками. Держава через відповідні інституції впроваджує нормативно-правові документи, стандарти та здійснюють державне замовлення на певні освітні послуги. Покращити освітні послуги можуть контролюючі органи, проводячи атестації, перевірки та моніторинги.

4. Розглянуто динаміку зміни кількості навчальних закладів за останні 6 років. На початок 2009-2010 навчального року було 367 закладів, а на початок 2014-2015 навчального року – 296. Різка зміна кількості у більшій мірі зумовлена складною ситуацією, що склалася на території Донецької та Луганської областей, а також в окупованій АР Крим. Проте

спостерігається тенденція до зменшення, а саме: на 13 ВНЗ (порівняно з 2011-2012 н.р.), на 9 ВНЗ (порівняно з 2012-2013 н.р.).

5. Головна освітня п'ятірка за кількістю вищих навчальних закладів знаходяться у м. Київ, Харківській обл., Дніпропетровській та Донецькій областях та у Львівській обл. Таким чином видно, виробники в країні розміщені територіально рівномірно. Найбільша кількість у м. Київ, що є очевидним, оскільки це столиця країни.

6. З кожним роком спостерігається тенденція до зменшення кількості споживачів освітніх послуг. Однією з основних причин ми виділяємо демографічну кризу.

7. Найпопулярнішими напрямками серед абітурієнтів впродовж 2012-2015 рр. були такі напрямки підготовки: «Економіка та підприємництво», «Гуманітарні науки», «Інформатика та обчислювальна техніка», «Право» та «Менеджмент та адміністрування». Такий висновок взято зроблено на основі кількості поданих заяв абітурієнтами за час вступних кампаній.

8. Проведено аналіз фінансового забезпечення освітніх послуг. Основну частину витрат беруть на себе фізичні особи та державний бюджет України. Невелику частку витрат покривають з місцевих бюджетів та за рахунок юридичних осіб.

9. Виявили тенденцію до щорічного зменшення видатків зведеного бюджету на галузь освіти і сферу вищої освіти зокрема. Тому проведення діяльності ВНЗ з розрахунком на покриття витрат державним бюджетом може призвести до освітнього кризи, де значна кількість ВНЗ перестануть існувати.

10. Розглянуто фінансування за результатами діяльності як реформацію у фінансовому забезпеченні ВНЗ України. Перевагою такого підходу є створення конкурентного ринку освітніх послуг та стимулювання ВНЗ до інновацій, а також постійний контроль виконавчими органами влади за якістю надання освітніх послуг.

11. Запропоновано прогресивний механізм бюджетування – за програмами. Передбачає надання фінансових засобів ВНЗ/окремому підрозділу/викладачу безпосередньо. Така інновація стимулюватиме до інновацій працівників ВНЗ, тим самим підвищуючи конкурентоспроможність освітніх послуг на ринку України та світу.

12. Охарактеризовано методи відбору програм – аналіз видатків та прибутків і аналіз ефективності вкладених коштів. Мета обох цих методів економічної оцінки в освіті полягає в тому, щоб визначити яка програма може досягти ряду конкретних завдань при мінімальних витратах. Неявне припущення полягає у тому, що різні варіанти пов'язані з різними витратами і різними освітніми ефектами або грошовими доходами.

13. Проведено аналіз регіонального розподілу освітніх послуг у сфері вищої освіти. Загалом його можна назвати рівномірним, за винятком Північної та Центральної України. Проте, це має своє місце, оскільки до складу включено м. Київ, де є найбільша кількість ВНЗ.

14. Проаналізовано розподіл найкращих ВНЗ на території України. Також дійшли до висновку, що найкраще представлено на території Північної України, у Центральній частині порівняно найгірше.

Основні результати розділу опубліковано автором в наукових працях [43-44].

Розділ 3.

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

3.1. Застосування методики кореляційно-регресійного аналізу для вирішення управлінських задач у сфері вітчизняної вищої освіти

У зв'язку з перехідною економікою України і процесом встановлення вищої освіти на належному рівні, вважаємо за необхідне розглянути зарубіжний досвід у контексті даного питання. На нашу думку, найкращим показником для нашого дослідження досвіду інших країн є індекс конкурентоспроможності.

Індекс глобальної конкурентоспроможності (англ. *The Global Competitiveness Index*) – глобальне дослідження і супроводжуючий його рейтинг країн світу за показником економічної конкурентоспроможності. Рейтинг розраховують на основі методики Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), заснованій на комбінації загальнодоступних статистичних даних і результатів глобального опитування керівників компаній – великого щорічного дослідження, яке проводиться ВЕФ разом з мережею партнерських організацій – провідних дослідницьких інститутів і організацій у країнах, що є проаналізовані у звіті. Дослідження проводиться з 2004 року і в цей час представляє найповніший комплекс показників конкурентоспроможності по різних країнах світу [85].

Індекс глобальної конкурентоспроможності є сукупністю з 113 змінних, які детально характеризують конкурентоспроможність країн світу, які знаходяться на різних рівнях економічного розвитку. Всі змінні об'єднані в 12 контрольних показників, що визначають національну конкурентоспроможність:

1. Якість інститутів;
2. Інфраструктура;
3. Макроекономічна стабільність;

4. Здоров'я і початкова освіта;
5. Вища освіта і професійна підготовка;
6. Ефективність ринку товарів і послуг;
7. Ефективність ринку праці;
8. Розвиненість фінансового ринку;
9. Рівень технологічного розвитку;
10. Розмір внутрішнього ринку;
11. КС компаній;
12. Інноваційний потенціал [86].

У даному дослідженні ми розглянемо конкурентоспроможність країн у контексті освіти, на основі даного рейтингу протягом останніх 5 років (Додаток Г) [211-215].

При обчисленні Індексу конкурентоспроможності економіки (*далі – ІК економіки*) враховують також і таку складову, як «Вища освіта та професійна підготовка» (*далі – ІК освіти*). Якість вищої освіти та професійної підготовки має вирішальне значення для економіки, яка прагне зростання по ланцюжку створення вартості за рамками простих виробничих процесів. Зокрема, стан глобалізації економіки вимагає підготовки високоосвічених працівників, які здатні швидко адаптуватися до мінливих умов зовнішнього середовища та змінних потреб виробничої системи. Ці заходи охоплюють вторинні та третинні показники, а також такі як якість освіти. Враховують також і ступінь підготовки персоналу через важливість професійного і неперервного навчання, яке нехтують в багатьох країнах для забезпечення постійного підвищення кваліфікації працівників.

При аналізі даної сфери показники групують у блоки:

Блок А (33%): Кількісні показники освіти:

13. Охоплення учнів системою середньої освіти;
14. Кількість студентів ВНЗ;

Блок Б (33%): Якість освіти:

1. Якість системи освіти;
2. Якість математичної та фундаментальної освіти;
3. Якість керівництва навчального закладу;
4. Доступ до Інтернету у навчальних закладах;

Блок В (33%): Навчання на роботі:

1. Доступ до спеціалізованих досліджень і тренінгових послуг;
2. Ступінь підготовки персоналу [212].

Розглянемо рейтинг країн за даним показником у розрізі освіти [211-215] за період 2010-2014рр. у Додатку Д.

Спираючись на рейтингові зведені дані, ми бачимо, що деякі країни (Швейцарія, Сінгапур, Нідерланди, США, Німеччина, Швеція) знаходяться у ТОП-10 конкурентоспроможних країн як економіки загалом, так і конкурентоспроможності освіти зокрема. Отже, можна припустити, що освітній потенціал країни впливає на конкурентоспроможність економіки і навпаки.

Ми перевіримо нашу гіпотезу за допомогою *методу найменших квадратів*. Для статистичного аналізу даних використовуємо програмне забезпечення Microsoft Office Excel 2010.Ink та STATISTICA 6.0.

Першочергово, пропонуємо провести розвідувальний аналіз даних (Exploratory Data Analysis – EDA) – комплексне дослідження найважливіших характеристик розподілу.

Основними етапами аналізу є:

1. Вимірювання центральної тенденції. Обчислення середнього, моди і медіани.
2. Вимірювання варіації. Знаходження мінімуму і максимуму, розмір квартильного розмаху, обчислення дисперсії і стандартного відхилення.
3. Знаходження і аналіз викидів. Встановлення меж для викидів, аналіз екстремальних і помірних викидів.

Проаналізуємо дані, отримані на основі обрахунку, представлені у Таблиці 3.1.

Протягом 2010-2015 ми спостерігаємо зміну кількості досліджуваних країн, що спричинено появою нових досліджуваних країн, так і їх зменшення у зв'язку зі складними суспільно-політичними ситуаціями, що склалися і, відповідно, унеможлилювали провести повноцінну оцінку конкурентоспроможності.

Таблиця 3.1

Числові характеристики розподілу

	N	\bar{x}	M_e	M_o	f_{M_o}	min	max	D	s	$SD_{\bar{x}}$	S_k	K
2010-2011 pp.												
ІК економіки	140	4,18	4,14	4,33	3	2,73	5,63	0,41	0,64	0,05	0,28	-0,55
ІК сфери освіти	140	4,10	4,07	4,55	3	2,03	6,06	0,92	0,95	0,09	-0,02	-0,74
2011-2012 pp.												
ІК економіки	142	4,20	4,19	4,00	4	2,87	5,74	0,43	0,66	0,06	0,35	-0,44
ІК сфери освіти	142	4,11	4,13	4,69	3	1,91	6,09	0,96	0,98	0,08	-0,11	-0,69
2012-2013 pp.												
ІК економіки	144	4,20	4,14	багато	3	2,78	5,72	0,46	0,68	0,06	0,31	-0,47
ІК сфери освіти	144	4,15	4,18	3,32	4	1,90	6,18	0,98	0,99	0,08	-0,11	-0,75
2013-2014												
ІК економіки	148	4,18	4,13	4,25	4	2,85	5,67	0,44	0,67	0,05	0,33	-0,53
ІК сфери освіти	148	4,10	4,22	багато	3	2,03	6,27	1,07	1,04	0,09	-0,12	-0,89
2014-2015												
ІК економіки	144	4,21	4,20	багато	3	2,79	5,70	0,46	0,68	0,06	0,28	-0,50
ІК сфери освіти	144	4,20	4,29	багато	3	1,94	6,22	1,11	1,06	0,09	-0,22	-0,82

Стандартна помилка ($SD_{\bar{x}}$)

Середнє значення індексу конкурентоспроможності економіки країн коливається від $4,18 \pm 0,05$ (2010 р., 2013 р.) до $4,21 \pm 0,06$ (2014 р.).

Середнє значення індексу конкурентоспроможності освіти країн коливається від $4,10 \pm 0,09$ (2010 р., 2013 р.) до $4,20 \pm 0,09$ (2014 р.).

Найчастіше значення індексу конкурентоспроможності економіки країни, яке зустрічається у вибірці: тричі 4,33 (2010 р.), чотири рази 4,00 (2011 р.), чотири рази 4,25 (2013 р.).

Найчастіше значення індексу конкурентоспроможності освіти, яке зустрічається у вибірці: тричі 4,55 (2010 р.), тричі 4,69 (2011 р.), чотири рази 3,32 (2012 р.).

Порівняння мінімального та максимального значень індексу конкурентоспроможності економіки країн протягом досліджуваного періоду представлено на рис. 3.1.

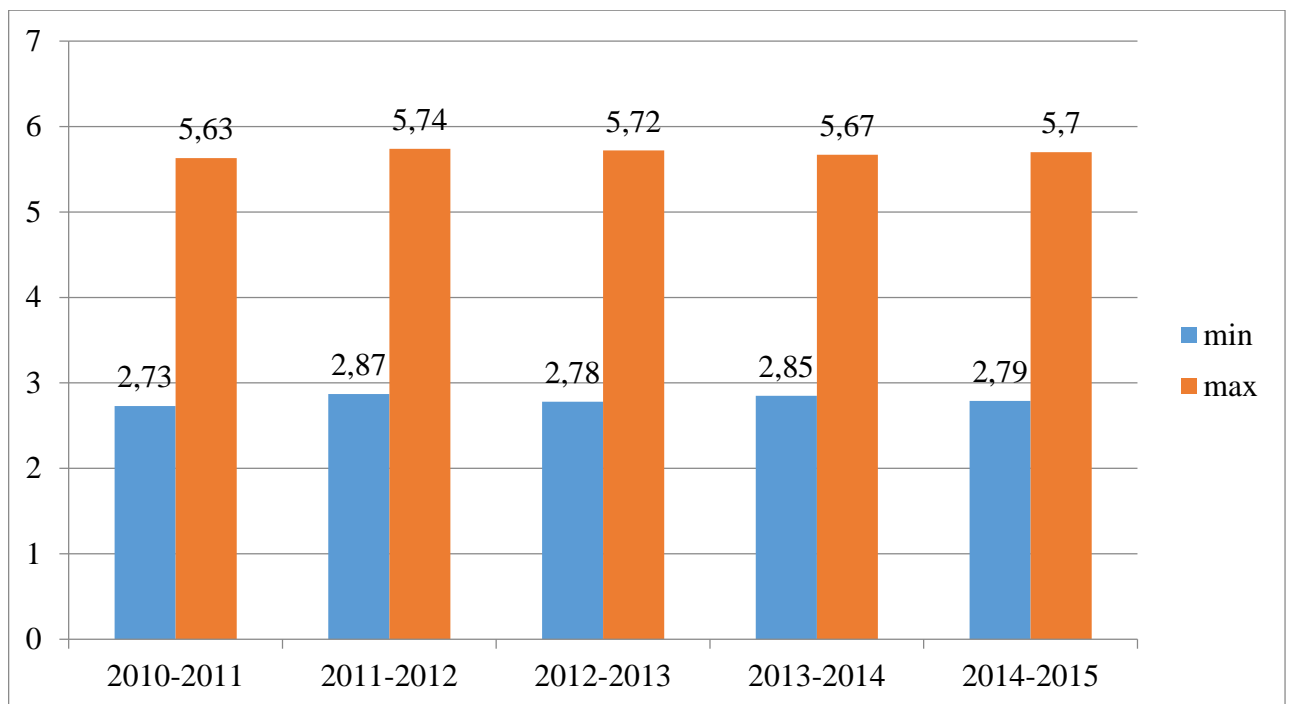

Рис. 3.1. Порівняння мінімального та максимального значень індексу конкурентоспроможності економіки країн протягом 2010-2015 рр.*

**Джерело: The Global Competitiveness Report 2010-2011. World Economic Forum; The Global Competitiveness Report 2011-2012. World Economic Forum; The Global Competitiveness Report 2012-2013. World Economic Forum; The Global Competitiveness Report 2013-2014. World Economic Forum; The Global Competitiveness Report 2014-2015. World Economic Forum.*

Найменш економічно конкурентоспроможні країни мали наступні значення індексу протягом 5 років: 2,73 (2010 р.: Чад); 2,87 (2011 р.: Чад); 2,78 (2012 р.: Бурунді), 2,85 (2013 р.: Чад); 2,79 (2014 р.: Гвінея). Таким чином, ми бачимо, що середнє значення становить 2,80.

Швейцарія протягом 5 років, займаючи перше місце у рейтингу, мала наступні значення ІК економіки: 5,63 (2010 р.); 5,74 (2011 р.); 5,72 (2012 р.); 5,67 (2013 р.); 5,70 (2014 р.). Тут середнє значення дорівнює 5,69.

Порівняння мінімального та максимального значень індексу конкурентоспроможності освіти країн протягом досліджуваного періоду представлено на рис. 3.2.

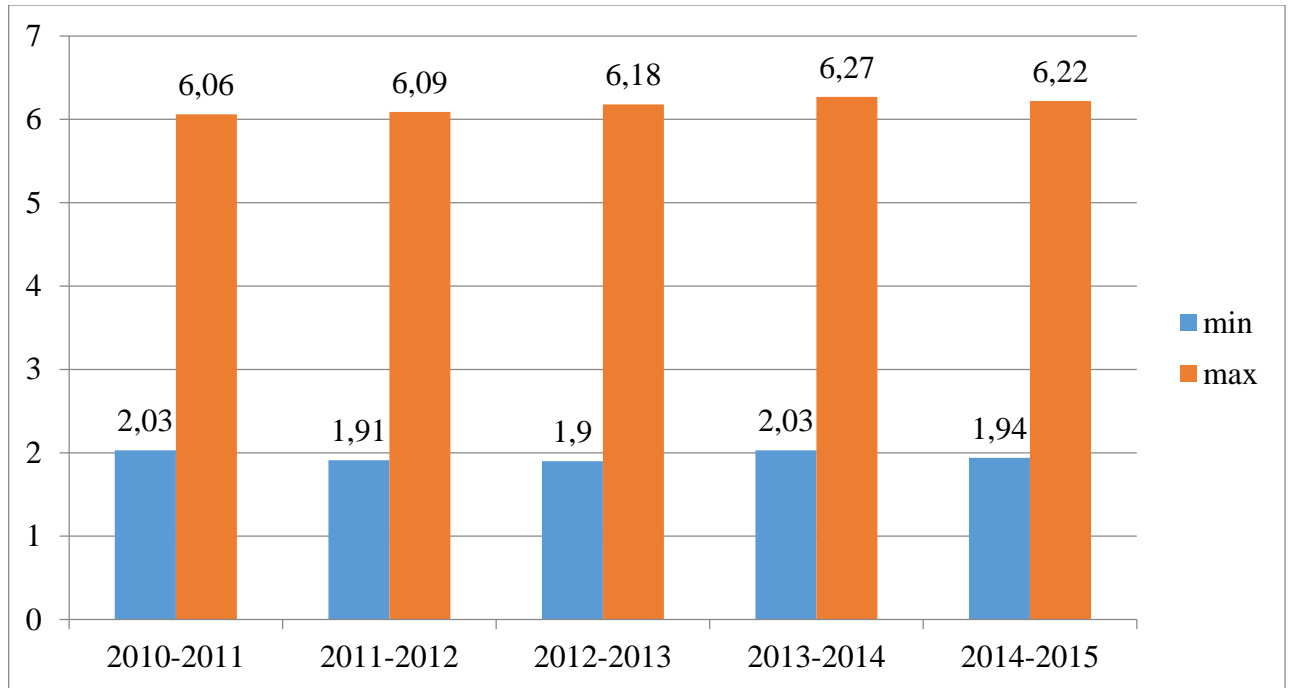

Рис. 3.2. Порівняння мінімального та максимального значень індексу конкурентоспроможності освіти країн протягом 2010-2015 рр.*

**Джерело: The Global Competitiveness Report 2010-2011. World Economic Forum; The Global Competitiveness Report 2011-2012. World Economic Forum; The Global Competitiveness Report 2012-2013. World Economic Forum; The Global Competitiveness Report 2013-2014. World Economic Forum; The Global Competitiveness Report 2014-2015. World Economic Forum.*

Найнижчі щаблини в рейтингу конкурентоспроможності освіти щороку займали з наступними показниками: 2,03 (2010 р.: Бурунді); 1,91 (2011 р.: Ангола); 1,90 (2012 р.: Гаїті); 2,03 (2013 р.: Бурунді); 1,94 (2014 р.: Ангола). Середнє значення даної вибірки показника становить 1,96.

Фінляндія протягом 5 років, займаючи перше місце у рейтингу, мала наступні значення ІК освіти: 6,06 (2010 р.); 6,09 (2011 р.); 6,18 (2012 р.); 6,27 (2013 р.); 6,22 (2014 р.). Тут середнє значення рівне 6,16.

Криві розподілу індексу конкурентоспроможності економіки мають правосторонню асиметрію, оскільки $S_k > 0$ та плосковершинні, оскільки $K < 0$.

Криві розподілу індексу конкурентоспроможності освіти мають лівосторонню асиметрію, оскільки $S_k < 0$ та плосковершинні, оскільки $K < 0$.

На наступному етапі, ми перевіряємо статистичні дані на нормальність.

Відповідність ймовірностей розподілу досліджених показників нормальному пропонуємо оцінювати за критеріями Лілліфорса та Колмагорова-Смірнова. При цьому ми керувались тим, що критерій Лілліфорса ефективний при $n > 50$, а критерій Колмагорова-Смірнова при $n > 100$. Згідно критеріїв узгодження дані розподілені нормально (див. таблиця 3.2).

Таблиця 3.2

Розподіл даних за критеріями Лілліфорса та Колмагорова-Смірнова

	Кількість даних	Максимальне D	Критерій Колмогорова-Смірнова	Критерій Лілліфорса
2010-2011 рр.				
ІК економіки	140	0,06	$p > 0,20$	$p > 0,20$
ІК освіти	140	0,04	$p > 0,20$	$p > 0,20$
2011-2012 рр.				
ІК економіки	142	0,08	$p > 0,20$	$p < 0,05$
ІК освіти	142	0,06	$p > 0,20$	$p > 0,20$
2012-2013				
ІК економіки	144	0,07	$p > 0,20$	$p < 0,05$
ІК освіти	144	0,05	$p > 0,20$	$p > 0,20$
2013-2014 рр.				
ІК економіки	148	0,06	$p > 0,20$	$p < 0,20$
ІК освіти	148	0,06	$p > 0,20$	$p > 0,15$
2014-2015 рр.				
ІК економіки	144	0,07	$p > 0,20$	$p < 0,10$
ІК освіти	144	0,05	$p > 0,20$	$p > 0,20$

Подальшу перевірку гіпотези вважаємо за необхідне розглядати окремо по роках. На рисунку 3.3 зображено Діаграму розмаху у 2010-2011 рр., яка дозволяє проаналізувати наскільки дані є порівняльними.

Середнє значення індексу конкурентоспроможності економіки у 2010-2011 рр. складає $4,18 \pm 0,64$, середнє відхилення становить $\pm 0,05$. Середнє значення індексу конкурентоспроможності освіти у 2010-2011 рр. коливається у межах $4,1 \pm 0,95$, середнє відхилення складає $\pm 0,08$. Як ми бачимо на Діаграмі, значення індексів конкурентоспроможності економіки знаходиться в межах значення індексів конкурентоспроможності освіти. Тобто дані є порівняльними, що дозволяє далі досліджувати на достовірність нашу гіпотезу.

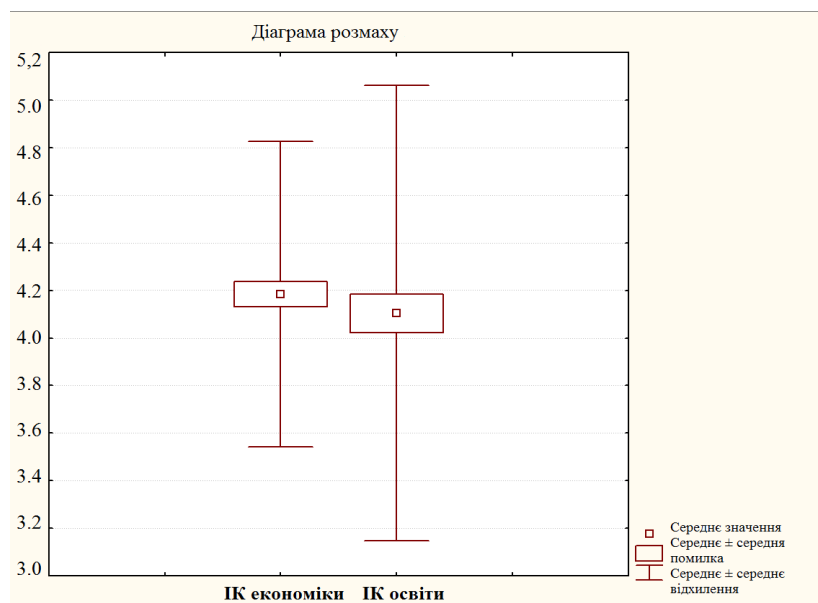

Рис. 3.3. Діаграма розмаху індексу конкурентоспроможності економіки та індексу конкурентоспроможності освіти у 2010-2011 рр.

У 2011-2012 рр. розмах ІК економіки є меншим за розмах ІК освіти, що можна спостерігати на рис. 3.4.

Середнє значення ІК економіки у 2011-2012 рр. складає $4,2 \pm 0,66$, середнє відхилення становить $\pm 0,06$. Середнє значення індексу конкурентоспроможності освіти у 2011-2012 рр. коливається у межах $4,11 \pm 0,98$, середнє відхилення складає $\pm 0,08$. Як ми бачимо на Діаграмі, значення індексів конкурентоспроможності економіки знаходиться в межах значення індексів

конкурентоспроможності освіти. Тобто дані є порівняльними, що дозволяє далі продовжувати дослідження.

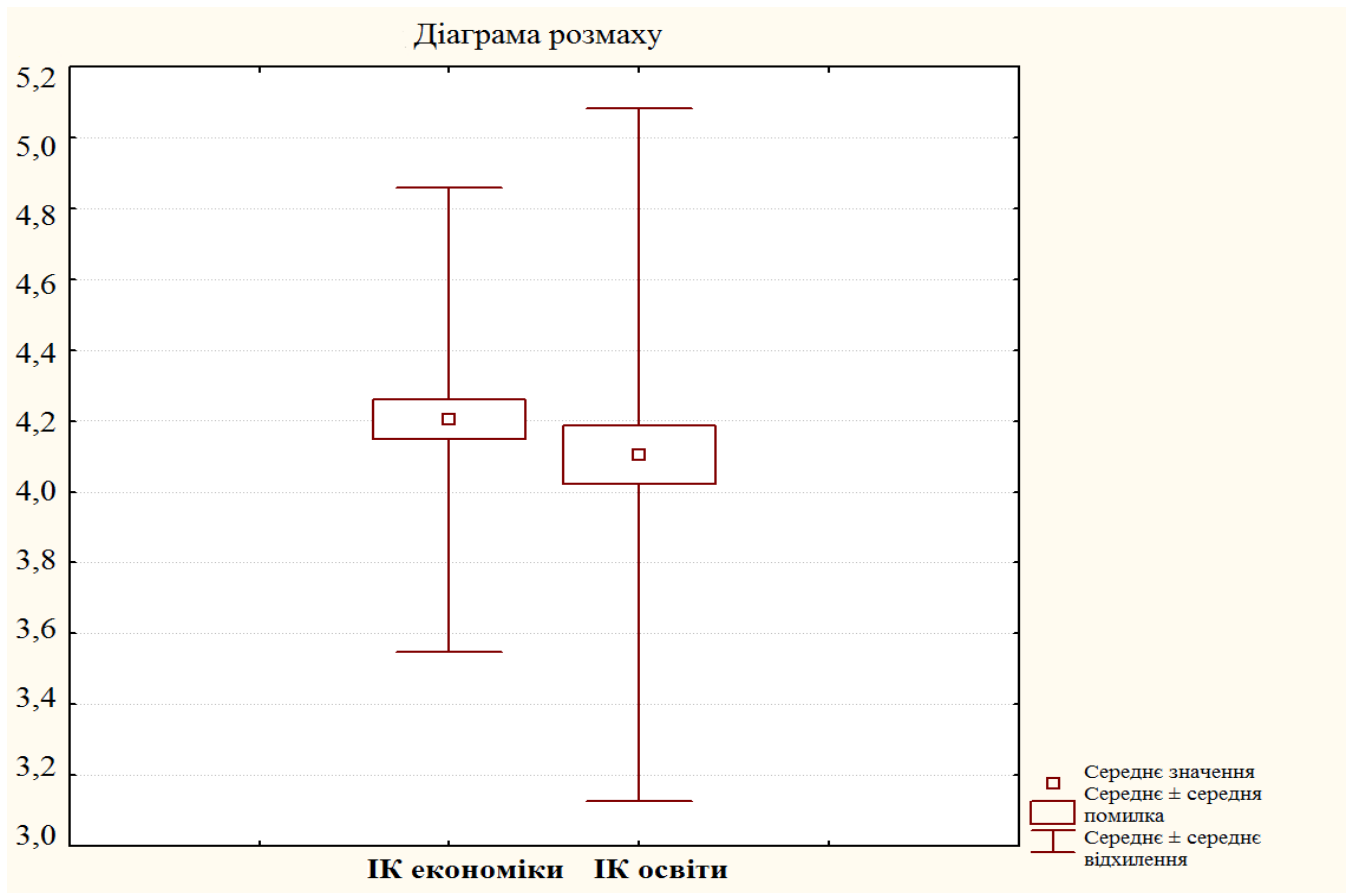

Рис. 3.4. Діаграма розмаху індексу конкурентоспроможності економіки та індексу конкурентоспроможності освіти у 2011-2012 рр.

На рис. 3.5 спостерігаємо продовження попередньої тенденції у розмахах індексу конкурентоспроможності економіки та індексу конкурентоспроможності освіти у 2012-2013 рр.

У даному періоді середнє значення ІК економіки знаходиться у діапазоні $4,2 \pm 0,68$, при цьому середня відхилення дорівнює 0,06. Середнє значення ІК освіти знаходиться у діапазоні $4,15 \pm 0,99$, а середнє відхилення дорівнює 0,08. Це також дає нам позитивний результат для подальшої перевірки гіпотези на правдивість.

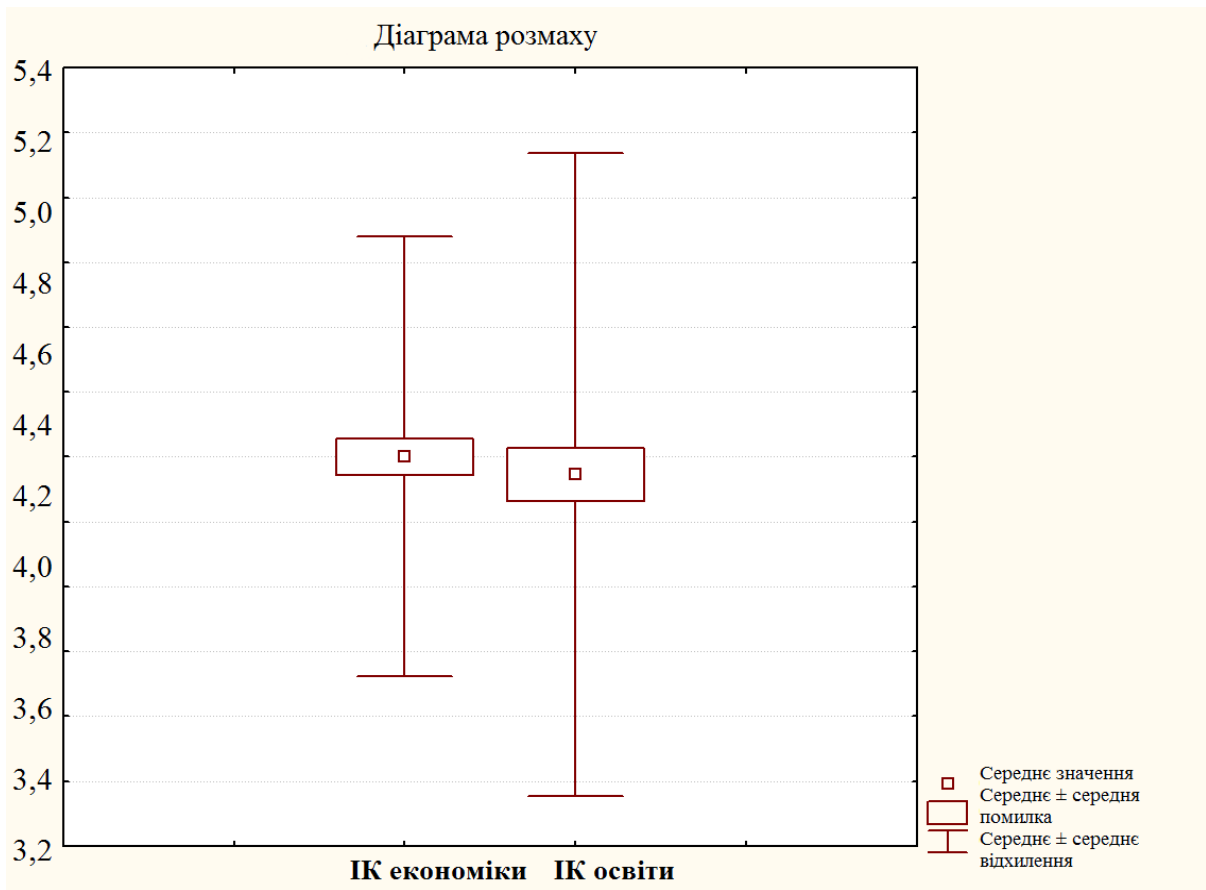

Рис. 3.5. Діаграма розмаху індексу конкурентоспроможності економіки та індексу конкурентоспроможності освіти у 2012-2013 рр.

Протягом 2013-2014 рр. ми й надалі спостерігаємо аналогічну ситуацію, що й у попередніх досліджуваних періодах (див. рис.3.6).

Середнє значення індексу конкурентоспроможності економіки у 2013-2014 рр. складає $4,18 \pm 0,67$, середнє відхилення становить $\pm 0,05$. Середнє значення індексу конкурентоспроможності освіти у 2013-2014 рр. коливається у межах $4,1 \pm 1,04$, середнє відхилення складає $\pm 0,09$. Як ми бачимо на Діаграмі, значення індексів конкурентоспроможності економіки знаходиться в межах значення індексів конкурентоспроможності освіти. Тобто дані є порівняльними, що дозволяє далі досліджувати на достовірність нашу гіпотезу.

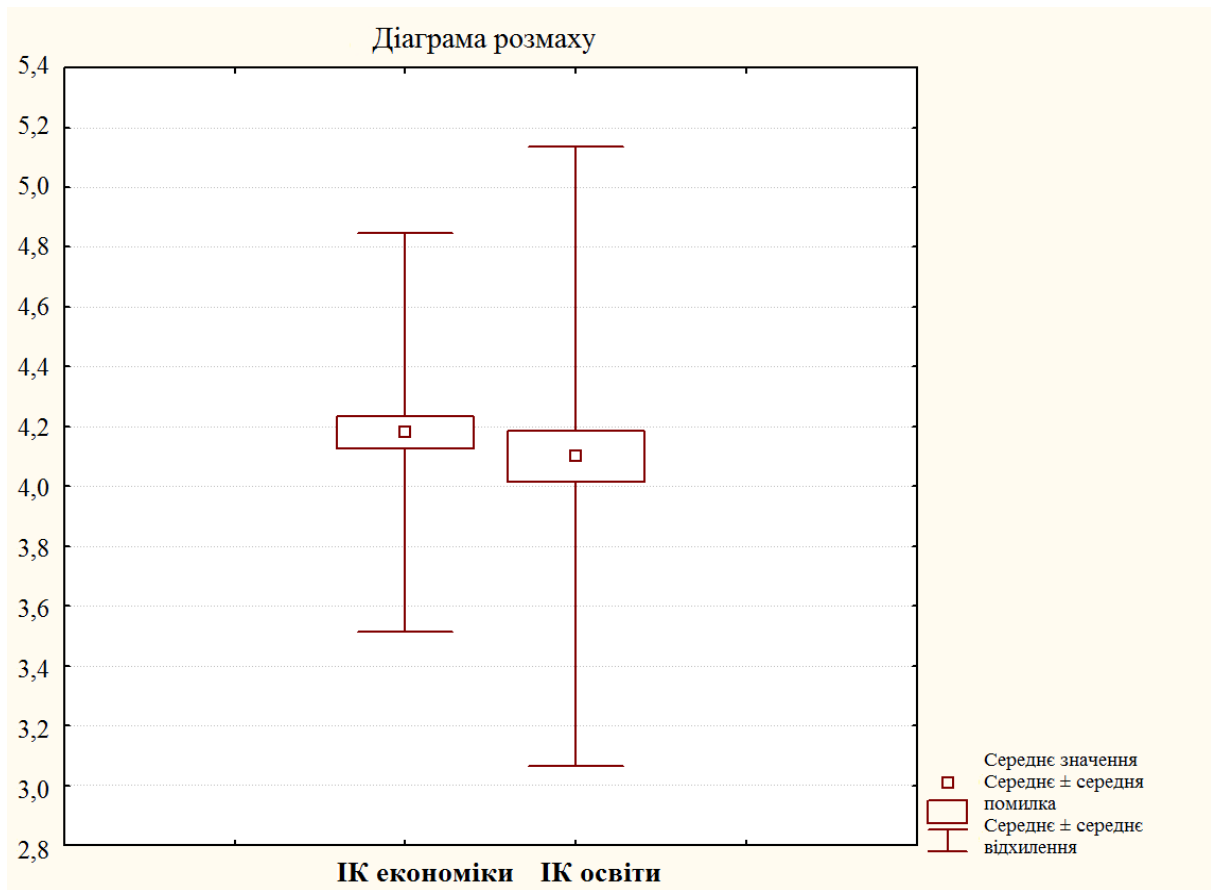

Рис. 3.6. Діаграма розмаху індексу конкурентоспроможності економіки та індексу конкурентоспроможності освіти у 2013-2014 рр.

Розглянемо останній порівняльний період, а саме у 2014-2015 рр. за допомогою рис. 3.7, де зображено діаграму розмаху.

У порівнянні з попередніми роками, у даному випадку ми бачимо не частковий перетин, а повне входження середнього значення індекса конкурентоспроможності економіки з урахування помилки ($4,21 \pm 0,68$) у діапазон середнього значення з урахуванням помилки індекса конкурентоспроможності освіти ($4,2 \pm 1,06$). При цьому стандартні помилки становлять 0,05 і 0,09 відповідно.

Переходимо до наступного етапу – побудови діаграми розсіювання.

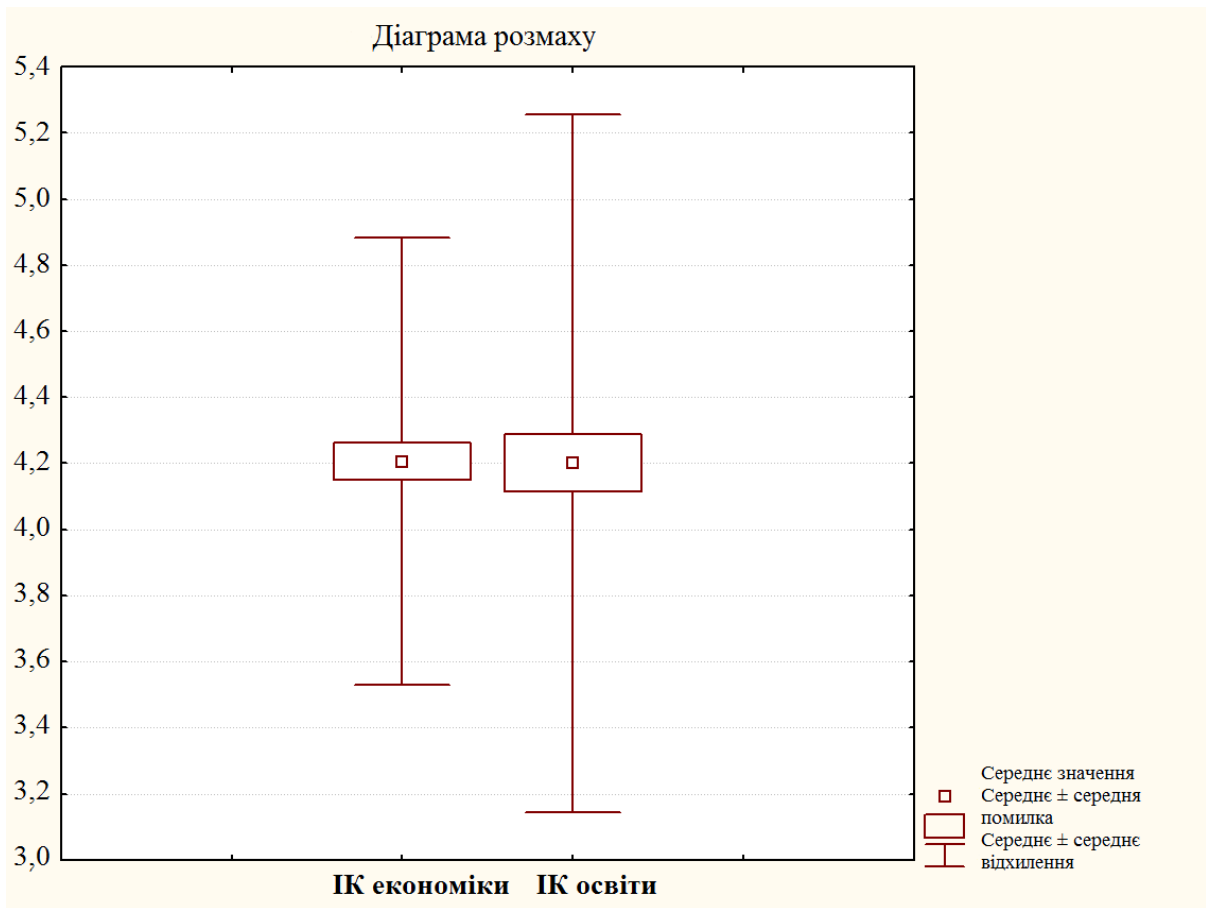

Рис. 3.7. Діаграма розмаху індексу конкурентоспроможності економіки та індексу конкурентоспроможності освіти у 2014-2015 рр.

На рис. 3.8 зображено діаграму розсіювання, побудовану на основі даних індекса конкурентоспроможності економіки та індекса конкурентоспроможності освіти у 2010-2011 рр. Ми спостерігаємо чітку залежність, яку можна описати за допомогою функції розподілу (3.1):

$$y = 1,6941 + 0,6066x \quad (3.1)$$

де y – індекс конкурентоспроможності економіки;

x – індекс конкурентоспроможності освіти.

При цьому коефіцієнт кореляції $R=0,9$, що характеризує відношення x і y додатною кореляційною з високою щільністю, оскільки $R>0$ і значення близьке до 1.

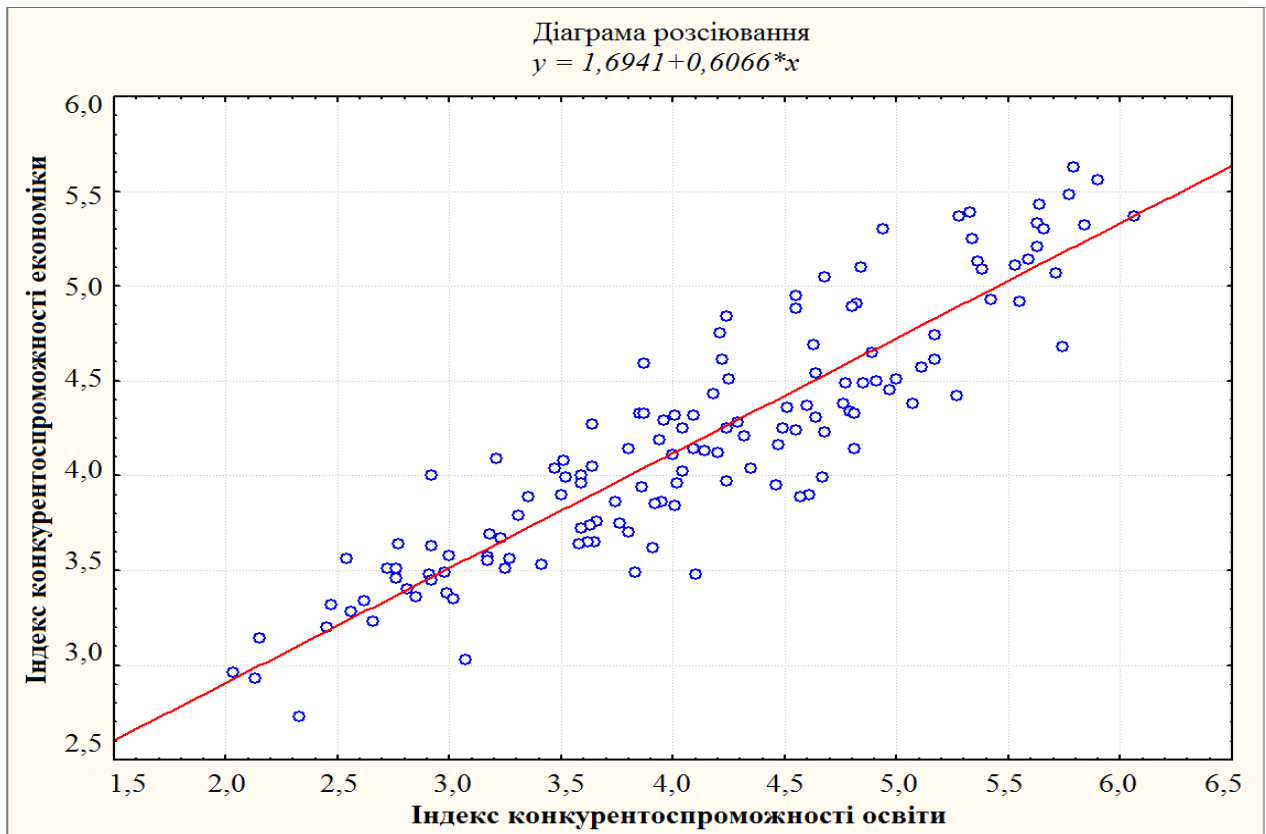

Рис. 3.8. Діаграма розсіювання даних індексу конкурентоспроможності економіки та індексу конкурентоспроможності освіти у 2010-2011 рр.

Коефіцієнт детермінації $R^2=0,82$ вказує на те, що 82 % варіації індексу конкурентоспроможності освіти зумовлено варіацією індекса конкурентоспроможності економіки. Решта 18 % спричинені дією інших причин.

Критерій Фішера дорівнює 620.

Отже, за даними дослідження 2010-2011 рр. наша гіпотеза підтверджена.

Діаграму розсіювання даних за 2011-2012 рр. представлено на рис. 3.9.

Чітку залежність, яка прослідковується на рис. 3.9, можна описати за допомогою функції розподілу (3.2):

$$y = 1,6962 + 0,6102x \quad (3.2)$$

де y – індекс конкурентоспроможності економіки;

x – індекс конкурентоспроможності освіти.

Змінні x та y мають пряму лінійну залежність, оскільки коефіцієнт кореляції $R=0,91$.

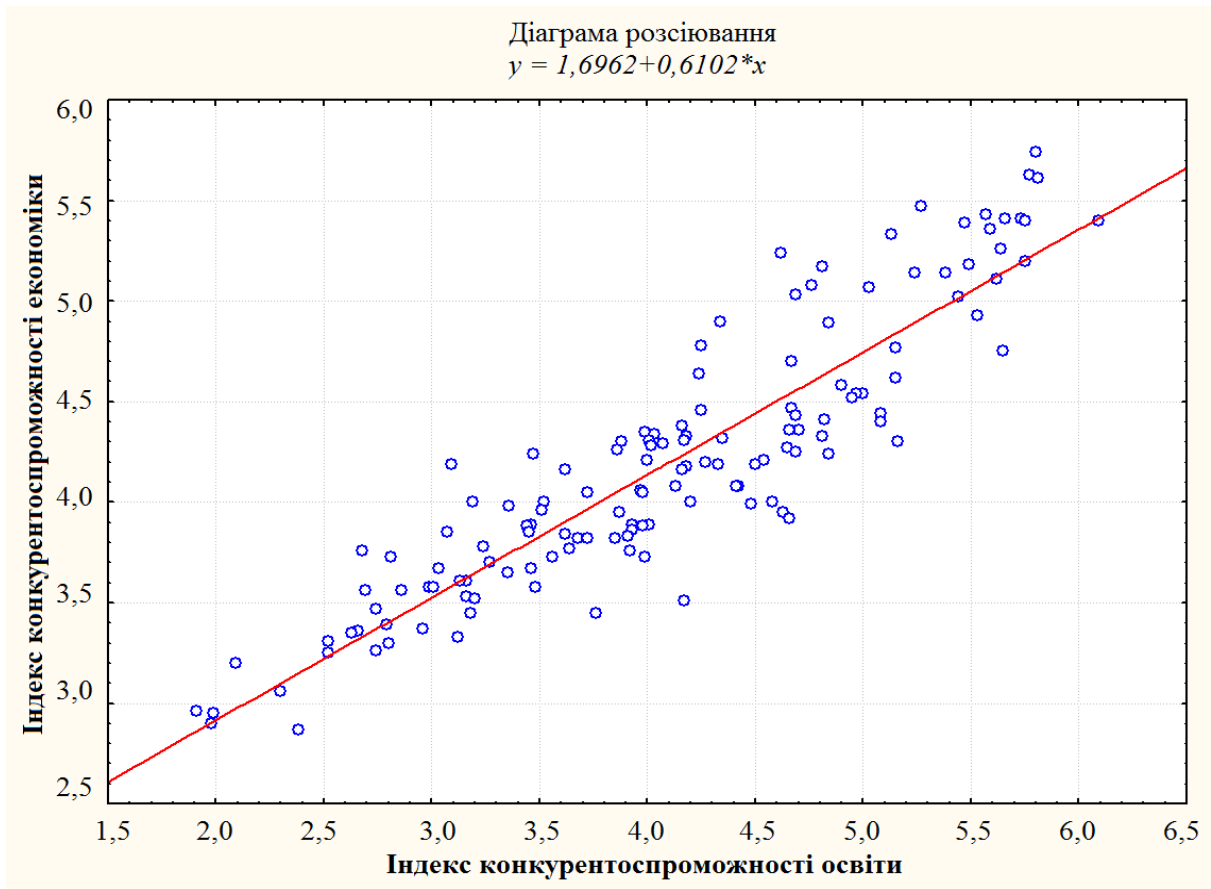

Рис. 3.9. Діаграма розсіювання даних індексу конкурентоспроможності економіки та індексу конкурентоспроможності освіти у 2011-2012 рр.

Коефіцієнт детермінації $R^2=0,824$ вказує на те, що 82,4 % варіації індексу конкурентоспроможності освіти зумовлено варіацією індекса конкурентоспроможності економіки. Решта 18 % спричинені дією інших причин.

Критерій Фішера становить 652.

Таким чином, вдруге наша гіпотеза підтверджується.

На рис. 3.10 зображено діаграму розсіювання, побудовану на основі даних індекса конкурентоспроможності економіки та індекса конкурентоспроможності освіти у 2012-2013 роках.

Ми спостерігаємо чітку залежність, яку можна описати за допомогою функції розподілу (3.3):

$$y = 1,6401 + 0,6177x \quad (3.3)$$

де y – індекс конкурентоспроможності економіки;

x – індекс конкурентоспроможності освіти.

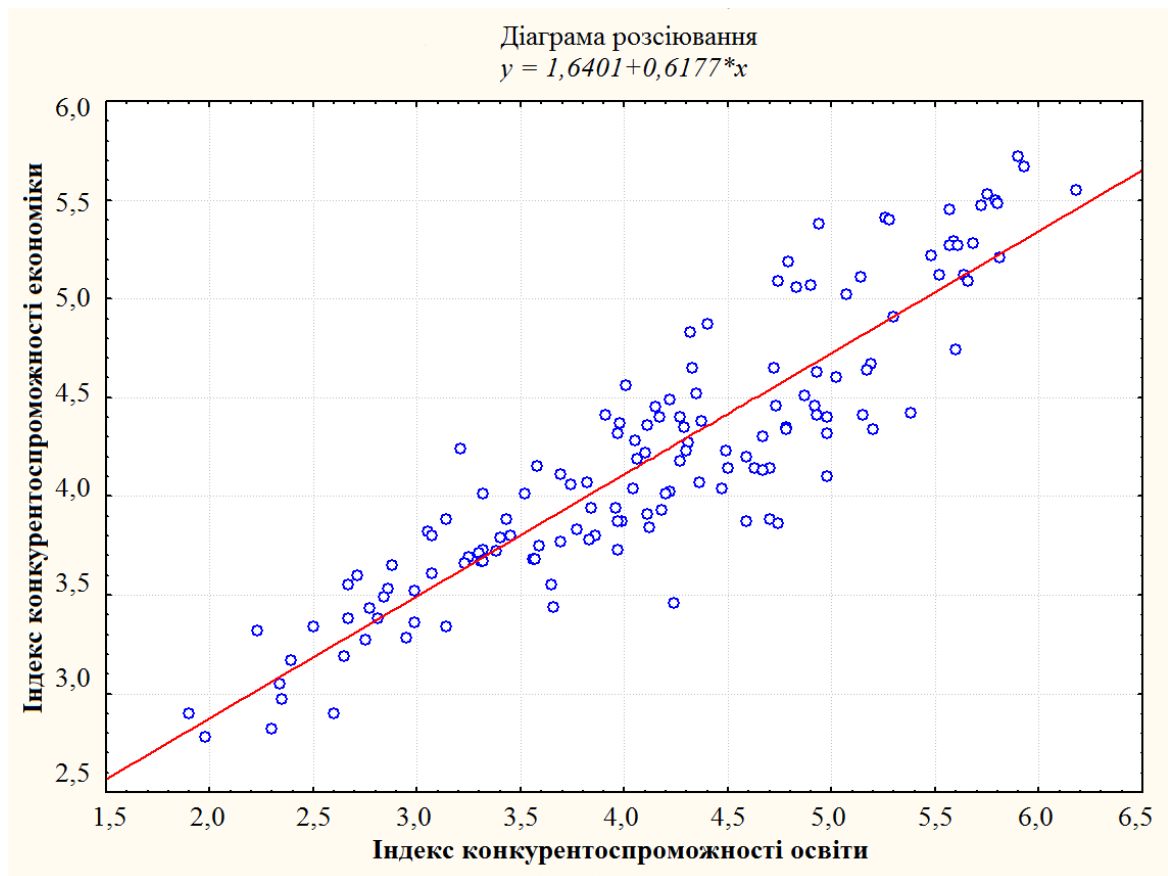

Рис. 3.10. Діаграма розсіювання даних індексу конкурентоспроможності економіки та індексу конкурентоспроможності освіти у 2012-2013 рр.

При цьому коефіцієнт кореляції $R=0,9$, що характеризує відношення x і y додатною кореляційною з високою щільністю, оскільки $R>0$ і значення близьке до 1.

Коефіцієнт детермінації $R^2=0,81$ вказує на те, що 81 % варіації індексу конкурентоспроможності освіти зумовлено варіацією індекса конкурентоспроможності економіки. Решта 19 % спричинені дією інших причин.

Критерій Фішера дорівнює 635.

Отже, за даними дослідження 2012-2013 рр. наша гіпотеза підтверджена.

Діаграму розсіювання даних за 2013-2014 рр. представлено на рис. 3.11.

Чітку залежність, яка прослідковується на рис. 3.1.9, можна описати за допомогою функції розподілу (3.4):

$$y = 1,8357 + 0,5725x \quad (3.4)$$

де y – індекс конкурентоспроможності економіки;

x – індекс конкурентоспроможності освіти.

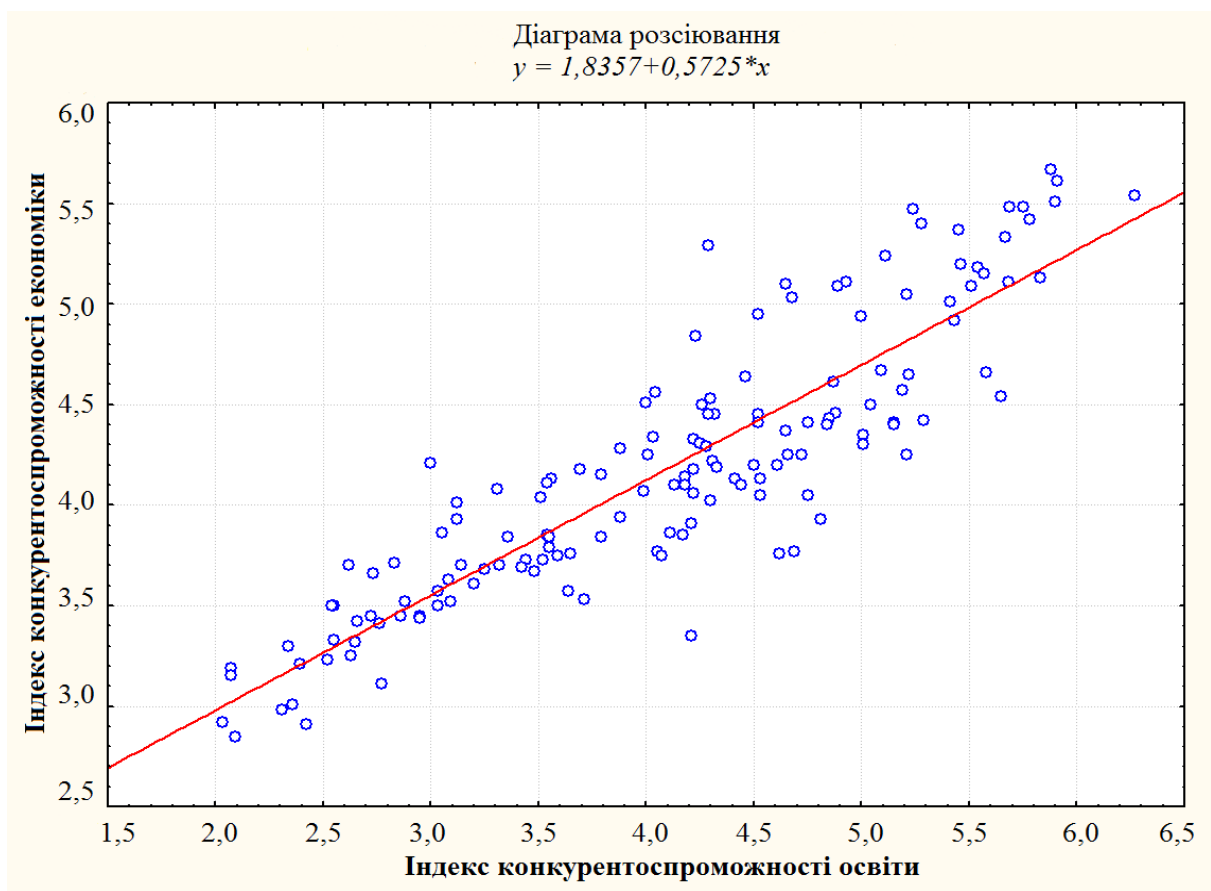

Рис. 3.11. Діаграма розсіювання даних індексу конкурентоспроможності економіки та індексу конкурентоспроможності освіти у 2013-2014 рр.

Змінні x та y мають пряму лінійну залежність, оскільки коефіцієнт кореляції $R=0,88$.

Коефіцієнт детермінації $R^2=0,79$ вказує на те, що 79 % варіації індексу конкурентоспроможності освіти зумовлено варіацією індексу конкурентоспроможності економіки. Решта 21 % спричинені дією інших причин.

Критерій Фішера становить 542.

Таким чином, вкотре наша гіпотеза підтверджується.

На завершення розглянемо останню діаграму розсіювання за період 2014-2015 рр. (див. рис. 3.12).

Ми спостерігаємо чітку залежність, яку можна описати за допомогою функції розподілу (3.5):

$$y = 1,8185 + 0,5684x \quad (3.5)$$

де y – індекс конкурентоспроможності економіки;

x – індекс конкурентоспроможності освіти.

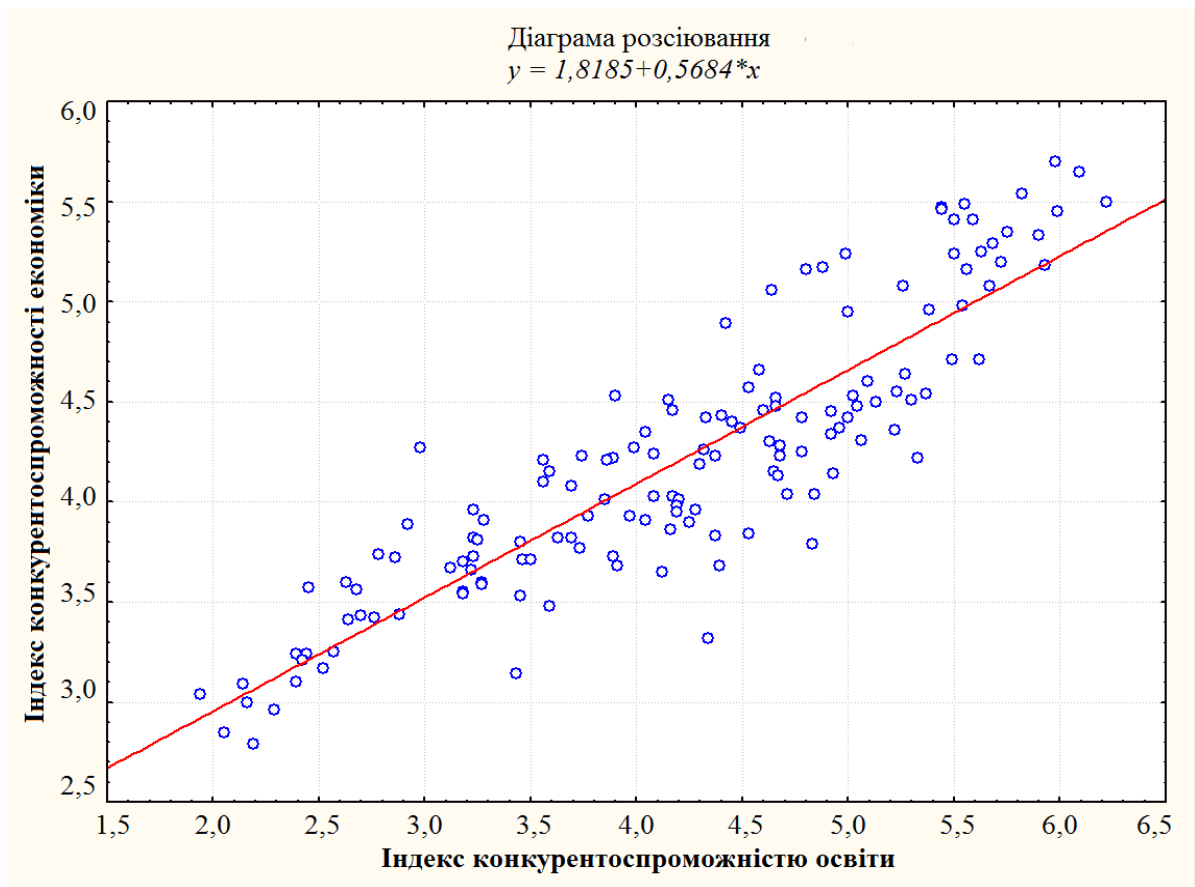

Рис. 3.12. Діаграма розсіювання даних індексу конкурентоспроможності економіки та індексу конкурентоспроможності освіти у 2014-2015 рр.

При цьому коефіцієнт кореляції $R=0,88$, що характеризує відношення x і y додатною кореляційною з високою щільністю, оскільки $R>0$ і значення близьке до 1.

Коефіцієнт детермінації $R^2=0,79$ вказує на те, що 79 % варіації індексу конкурентоспроможності освіти зумовлено варіацією індекса конкурентоспроможності економіки. Решта 19% спричинені дією інших причин.

Критерій Фішера дорівнює 533.

Отже, наша гіпотеза, що індекс конкурентоспроможності економіки країни залежить від індекса конкурентоспроможності освіти, підтверджена на основі дослідження індексів конкурентоспроможності за період 2010-2015 рр.

3.2. Застосування методики кластерного аналізу як інструменту оптимізації процесу ухвалення управлінських рішень в освітній сфері України

На основі підтвердженої гіпотези у параграфі 3.1, ми вважаємо за необхідне здійснити кластерний аналіз, виділивши 5 основних груп країн, знайти місце України серед них і запропонувати подальші кроки до підвищення конкурентоспроможності економіки країни.

В економічному словнику бізнесмена подано таке визначення: «Кластер – англ. cluster – група об'єктів в розпізнаванні образів, об'єданих общими ознаками» [196, с. 294]. Волкова Н. Є. [22] зазначає, що: «Кластерний аналіз – один из способів класифікації об'єктів по их ознакам». Кластерний аналіз є багатовимірною статистичною процедурою, яка «... передбачає збір даних, що зберігають інформацію про вибірку об'єктів, та упорядкування об'єктів у порівняно однорідні групи» [29, с. 518]. За результатами проведеного аналізу спеціальної літератури щодо напрямів використання кластерного аналізу у практичній діяльності господарюючих

суб'єктів ринку було встановлено, що сфера використання цього методу є доволі поширеною [29-30; 104; 111; 141; 152; 176].

Ми пропонуємо далі продовжувати дослідження кожного року окремо, проаналізувати чи присутня динаміка позицій України.

Оскільки вибірка даних налічує більше 100 позицій, ми вважаємо, що найкращим буде поділ на 5 кластерів і це дозволить краще охарактеризувати спільні риси країн, які знаходитимуться в одному кластері.

Перший кластерний поділ ми можемо спостерігати на рис. 3.13, де проаналізовано дані за 2010-2011 рр.

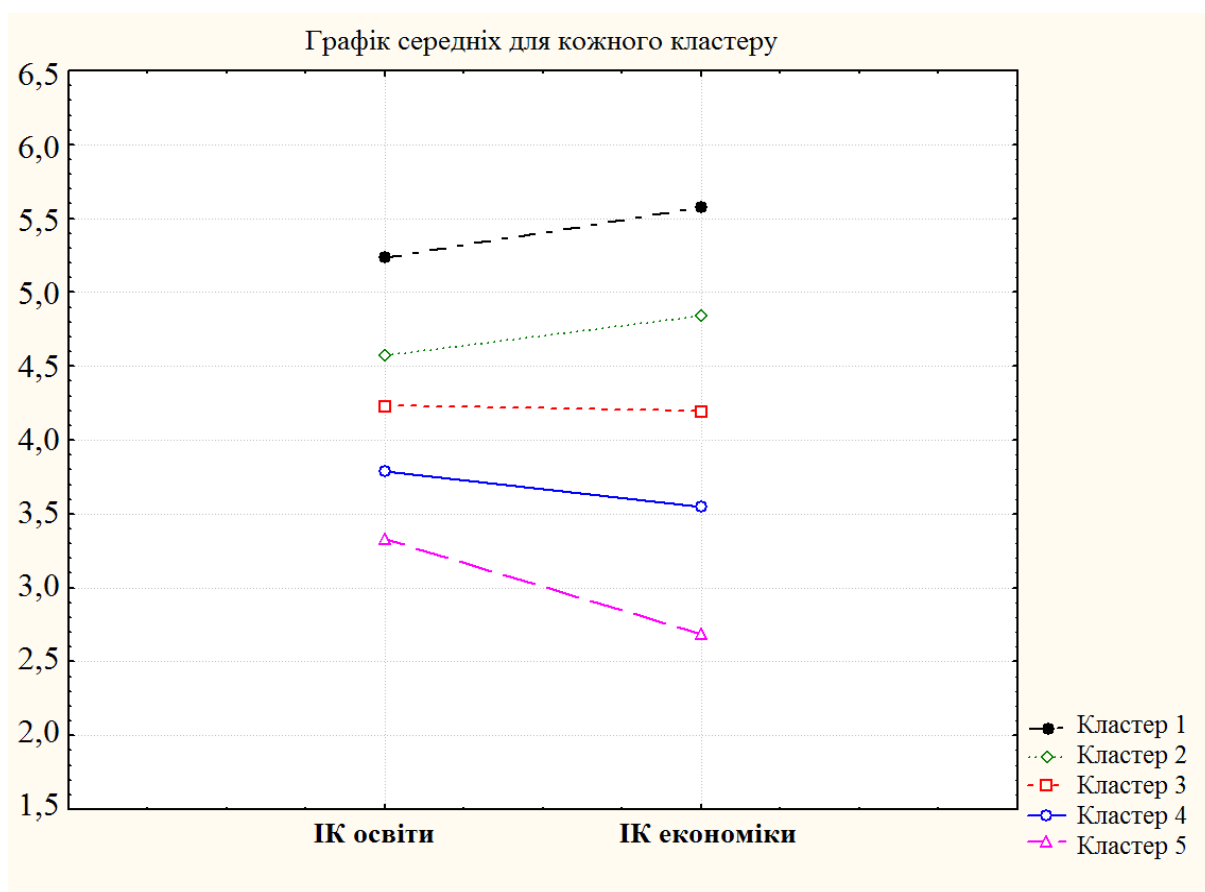

Рис. 3.13. Графік середніх для кожного кластеру у 2010-2011 рр.

Перелік країн розміщено у Додатку Е.

У кластер 1 входять: Австралія, Австрія, Бельгія, Великобританія, Гонг Конг, Данія, Ісландія, Канада, Нідерланди, Німеччина, Нова Зеландія, Норвегія,

Південна Корея, Сінгапур, США, Тайвань (Китай), Фінляндія, Франція, Швейцарія, Швеція, Японія.

До кластеру 2 відносимо: Барбадос, Бахрейн, Естонія, Ізраїль, Ірландія, Іспанія, Італія, Катар, Кіпр, Коста Ріко, Латвія, Литва, Люксембург, Малайзія, Мальта, ОАЕ, Польща, Португалія, Уперто Ріко, Саудівська Аравія, Словенія, Туніс, Угорщина, Уругвай, Чеська Республіка, Чилі.

Кластер 3 в себе включає: Азербайджан, Аргентина, Болгарія, Бразилія, Бруней, Греція, Йордан, Індія, Індонезія, Іран, Казахстан, Китай, Колумбія, Кувейт, Ліван, Маврикій, Македонія, Мексика, Монтенегро, Оман, Панама, ПАР, Перу, Південна Африка, Російська Федерація, Румунія, Сербія, Словаччина, Таїланд, Тринідад і Тобаго, Туреччина, **Україна**, Філіппіни, Хорватія, Шрі Ланка.

Серед країн кластеру 4 є: Албанія, Алжир, Бенін, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Венесуела, В'єтнам, Вірменія, Гана, Гаяна, Гондурас, Грузія, Гамбія, Гватемала, Джамайка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Замбія, Кабо-Верде, Кенія, Киргизстан, Лівія, Марокко, Молдова, Монголія, Намібія, Нікарагуа, Руанда, Сальвадор, Сенегал, Сирія, Таджикистан.

У складі останнього кластеру 5 є: Ангола, Бангладеш, Буркіна-Фасо, Бурунді, Ефіопія, Зімбабве, Камбоджа, Камерун, Кот-Д'Івуар, Лесото, Мавританія, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мозамбік, Непал, Нігерія, Пакистан, Парагвай, Свазіленд, Східний Тімор, Танзанія, Уганда, Чад.

Результати кластерного аналізу зображено за допомогою Графіку середніх для кожного кластеру (див. рис. 3.14) та переліку країн (див. Додаток Є).

У кластер 1 входять: Австралія, Австрія, Бельгія, Великобританія, Гонг Конг, Данія, Ісландія, Канада, Нідерланди, Німеччина, Нова Зеландія, Норвегія, Південна Корея, Сінгапур, США, Тайвань (Китай), Фінляндія, Франція, Швейцарія, Швеція, Японія. Без змін у порівнянні з попереднім періодом.

До кластеру 2 відносимо: Барбадос, Бахрейн, Естонія, Ізраїль, Ірландія, Іспанія, Італія, Катар, Кіпр, Коста Ріко, Латвія, Литва, Люксембург, Малайзія,

Мальта, ОАЕ, Польща, Португалія, Уперто Ріко, Саудівська Аравія, Словенія, Туніс, Угорщина, Уругвай, Чеська Республіка, Чилі. У 2011-2012 роках з кластеру 3 піднялися Бруней, Китай, Монтенегро.

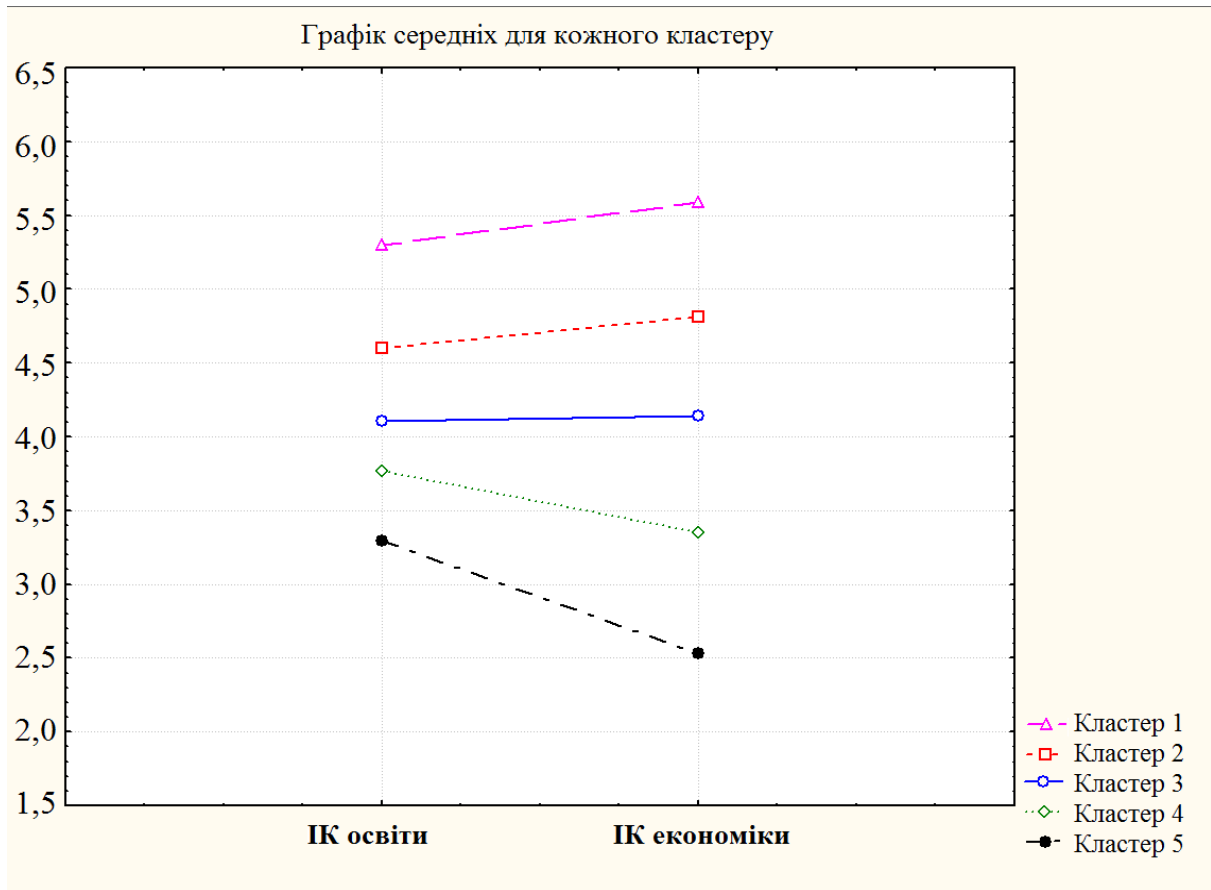

Рис. 3.14. Графік середніх для кожного кластеру у 2011-2012 рр.

Кластер 3 в себе включає: Азербайджан, Аргентина, Болгарія, Бразилія, Греція, Йордан, Індія, Індонезія, Іран, Казахстан, Колумбія, Ліван, Маврикій, Македонія, Мексика, Оман, Панама, ПАР, Перу, Російська Федерація, Румунія, Сербія, Словаччина, Таїланд, Тринідад і Тобаго, Туреччина, **Україна**, Філіппіни, Хорватія, Шрі Ланка. Приєдналися Албанія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Венесуела, Вірменія, Гаяна, Грузія, Джамайка, Еквадор, Молдова, Монголія, та зникли з обліку Кувейт.

Серед країн кластеру 4 є: Алжир, Бенін, Болівія, В'єтнам, Гана, Гондурас, Гамбія, Гватемала, Домініканська Республіка, Єгипет, Замбія, Кабо-Верде, Кенія, Киргизстан, Лівія (-), Марокко, Намібія, Нікарагуа, Руанда, Сальвадор,

Сенегал, Сирія, Таджикистан. Беліз, Сурінам з'явилися у рейтингу, Камбоджа, Камерун, Малаві, Нігерія, Пакистан, Парагвай перейшли з кластеру 5.

У складі останнього кластеру 5 є: Ангола, Бангладеш, Буркіна-Фасо, Бурунді, Ефіопія, Зімбабве, Кот-Д'Івуар, Лесото, Мавританія, Мадагаскар, Малі, Мозамбік, Непал, Свазіленд, Східний Тімор, Танзанія, Уганда, Чад. Додалися до індексування такі країни як Гаїті, Ємен.

Далі ми прокластеризуємо дані 2012-2013 років (рис. 3.15). Інформація про відповідність країн і кластеру міститься у Додатку Ж.

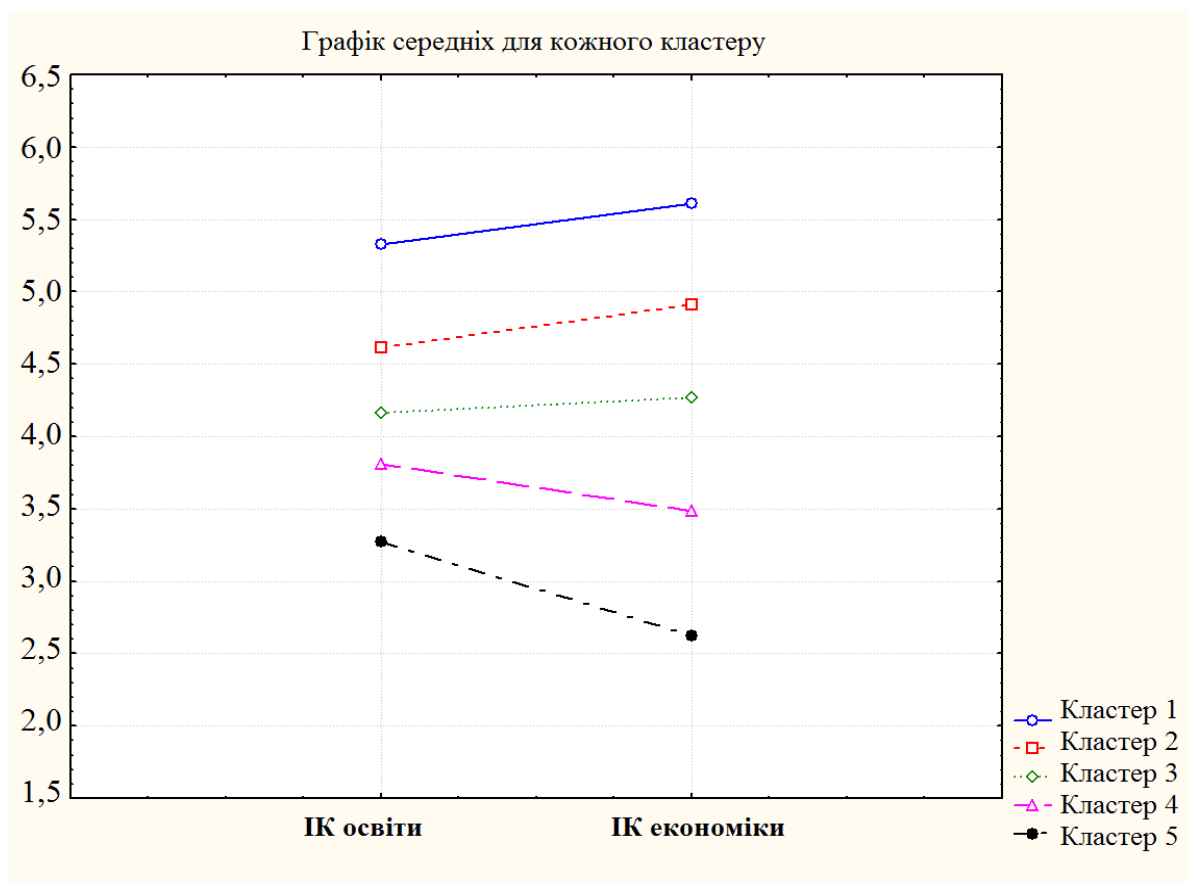

Рис. 3.15. Графік середніх для кожного кластеру у 2012-2013 рр.

У кластер 1 входять: Австралія, Австрія, Бельгія, Великобританія, Гонг Конг, Данія, Ісландія, Канада, Нідерланди, Німеччина, Нова Зеландія, Норвегія, Південна Корея, Сінгапур, США, Тайвань (Китай), Фінляндія, Франція, Швейцарія, Швеція, Японія. Зміни у складі не спостерігаються у порівнянні з попередніми періодами.

До кластеру 2 відносимо: Барбадос, Бахрейн, Бруней, Естонія, Ізраїль, Ірландія, Іспанія, Італія, Китай, Кіпр, Коста Ріко, Латвія, Литва, Люксембург, Малайзія, Мальта, ОАЕ, Польща, Португалія, Пуерто Ріко, Саудівська Аравія, Словенія, Угорщина, Чеська Республіка, Чилі. У 2012-2013 рр. з кластеру 3 зникли Катар, Монтенегро, Туніс, Уругвай. Натомість появилися Сейшельські острови.

Кластер 3 в себе включає: Азербайджан, Албанія, Аргентина, Болгарія, Боснія і Герцоговина, Бразилія, Венесуела, Вірменія, Греція, Джамайка, Йордан, Індія, Індонезія, Іран, Казахстан, Колумбія, Ліван, Маврикій, Македонія, Мексика, Молдова, Монголія, Оман, Панама, ПАР, Перу, Російська Федерація, Румунія, Сербія, Словаччина, Таїланд, Тринідад і Тобаго, Туреччина, **Україна**, Філіппіни, Хорватія, Шрі Ланка. Опустилися Монтенегро Уругвай порівняно з попереднім досліджуваним періодом.

Серед країн кластеру 4 є: Алжир, Бенін, Болівія, В'єтнам, Гана, Гондурас, Гамбія, Гватемала, Домініканська Республіка, Єгипет, Замбія, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Кенія, Киргизстан, Марокко, Намібія, Нікарагуа, Парагвай, Руанда, Сальвадор, Сенегал, Таджикистан. З'явилися у рейтингу Гондурас, Габон. Ліберія, Малаві, Нігерія, Сурінам перейшли з кластеру 5. Опустилися Ботсвана, Гаяна, Еквадор, Грузія, повернулася в переліку Лівія, зникла Сирія.

У складі останнього кластеру 5 є: Бангладеш, Буркіна-Фасо, Бурунді, Гаїті, Ефіопія, Ємен, Зімбабве, Кот-Д'Івуар, Лесото, Мавританія, Мадагаскар, Малі, Мозамбік, Непал, Свaziленд, Східний Тімор, Танзанія, Уганда, Чад. З'явилося в переліку Гвінея, Малаві, Сьєрра-Леоне, опустився Пакситан, зникла Ангола.

Наступним у кластерному аналізі розглядають дані 2013-2014 роки (див. рис. 3.16).

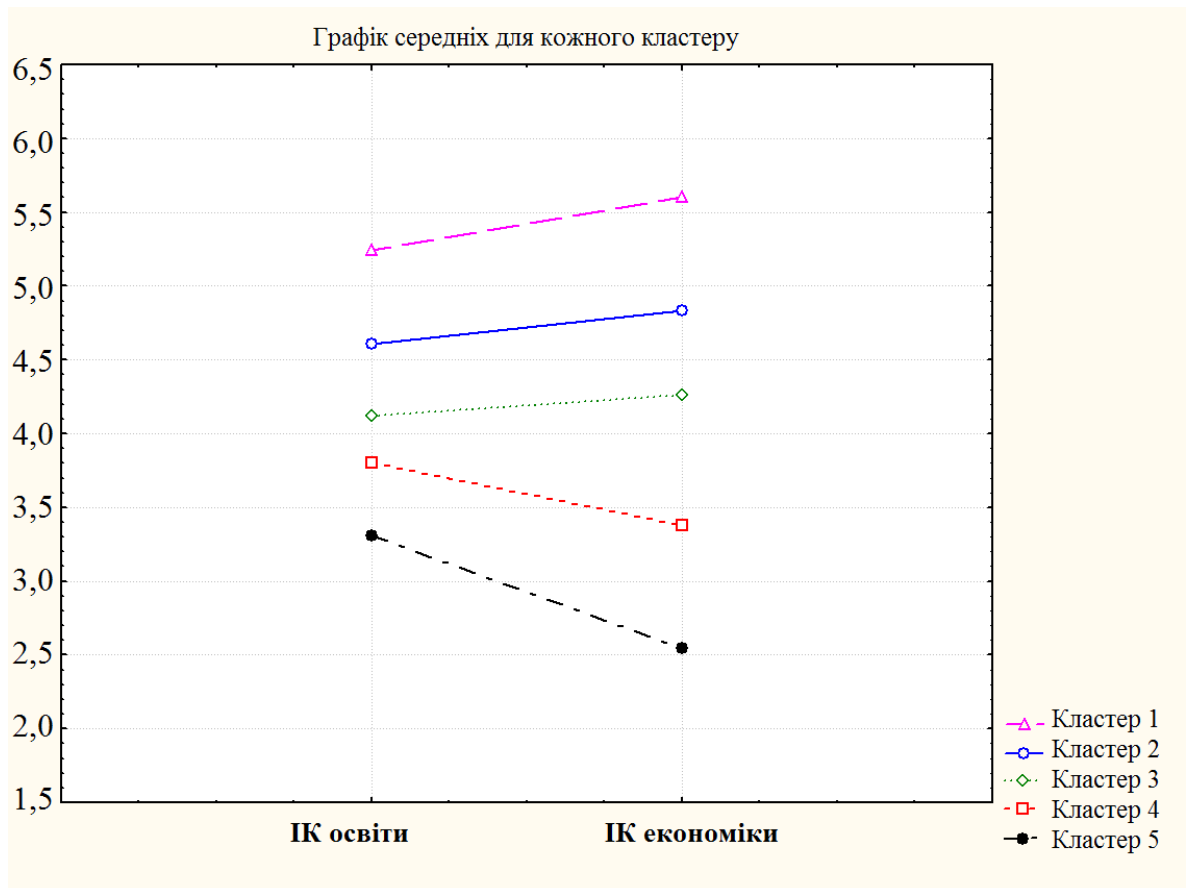

Рис. 3.16. Графік середніх для кожного кластеру у 2013-2014 рр.

У кластер 1 входять: Австралія, Австрія, Бельгія, Великобританія, Гонг Конг, Данія, Ісландія, Канада, Нідерланди, Німеччина, Нова Зеландія, Норвегія, Південна Корея, Сінгапур, США, Тайвань (Китай), Фінляндія, Франція, Швейцарія, Швеція, Японія. До списку приєднався Катар.

До кластеру 2 відносимо: Барбадос, Бахрейн, Бруней, Естонія, Ізраїль, Іспанія, Італія, Китай, Кіпр, Коста Ріко, Латвія, Литва, Люксембург, Малайзія, Мальта, ОАЕ, Польща, Португалія, Пуерто Ріко, Саудівська Аравія, Словенія, Угорщина, Чеська Республіка, Чилі. У 2012-2013 роках піднялися Казахстан, Оман, ПАР, Російська Федерація, Таїланд.

Кластер 3 в себе включає: Азербайджан, Албанія, Аргентина, Болгарія, Боснія і Герцоговина, Бразилія, Венесуела, Вірменія, Греція, Джамайка, Йордан, Індія, Індонезія, Іран, Колумбія, Ліван, Маврикій, Македонія, Мексика, Молдова, Монголія, Монтенегро, Панама, Перу, Румунія, Сербія, Словаччина, Тринідад і Тобаго, Туреччина, **Україна**, Уругвай, Філіппіни, Хорватія, Шрі

Ланка. Опустилися Сейшельські острови, піднялися Грузія та Еквадор порівняно з попереднім досліджуваним періодом. З'явилися у списку Кувейт, Туніс. Серед країн кластеру 4 є: Алжир, , Болівія, Ботсвана, В'єтнам, Гана, Гондурас, Гамбія, Гватемала, Домініканська Республіка, Єгипет, Замбія, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Кенія, Киргизстан, Марокко, Намібія, Нігерія, Нікарагуа, Парагвай, Руанда, Сальвадор, Сенегал, Сурінам. З'явилися у рейтингу Бутан, ЛАОС, Лівія. Піднялися Кот-Д'Івуар, Свазіленд, але зникли Бенін Таджикистан Гондурас, Гаяна.

У складі останнього кластеру 5 є: Бангладеш, Буркіна-Фасо, Бурунді, Гаїті, Гвінея, Ефіопія, Ємен, Зімбабве, Лесото, Мавританія, Мадагаскар, Малі, Мозамбік, Непал, Східний Тімор, Сьєрра-Леоне, Танзанія, Уганда, Чад. З'явилося в переліку Ангола, Бенін, М'янма, здали свої позиції Габон, Ліберія, Малаві.

Перший кластерний поділ ми можемо спостерігати на рис. 3.17, де проаналізовано дані за 2014-2015 рр.

Перелік країн розміщено у Додатку.

У кластер 1 входять: Австралія, Австрія, Бельгія, Великобританія, Гонг Конг, Данія, Ісландія, Ірландія, Канада, Катар, Нідерланди, Німеччина, Нова Зеландія, Норвегія, Південна Корея, Сінгапур, США, Тайвань (Китай), Фінляндія, Франція, Швейцарія, Швеція, Японія. До списку приєднався. Піднялися Естонія, ОАЕ.

До кластеру 2 відносимо: Барбадос, Бахрейн, Ізраїль, *Іспанія, Італія, Китай*, Кіпр, Коста Ріко, *Латвія, Литва, Люксембург*, Малайзія, Мальта, *Польща, Португалія*, Пуерто Ріко, Російська Федерація, Саудівська Аравія, *Словенія*, Таїланд, *Угорщина, Чеська Республіка*, Чилі. У 2014-2015 роках піднялися Аргентина, Болгарія, Бразилія, Греція, Йордан, Індонезія, Маврикій, Монтенегро, Панама, Румунія, Словаччина, Туреччина, **Україна**, Уругвай, Філіппіни, Хорватія, зник Бруней.

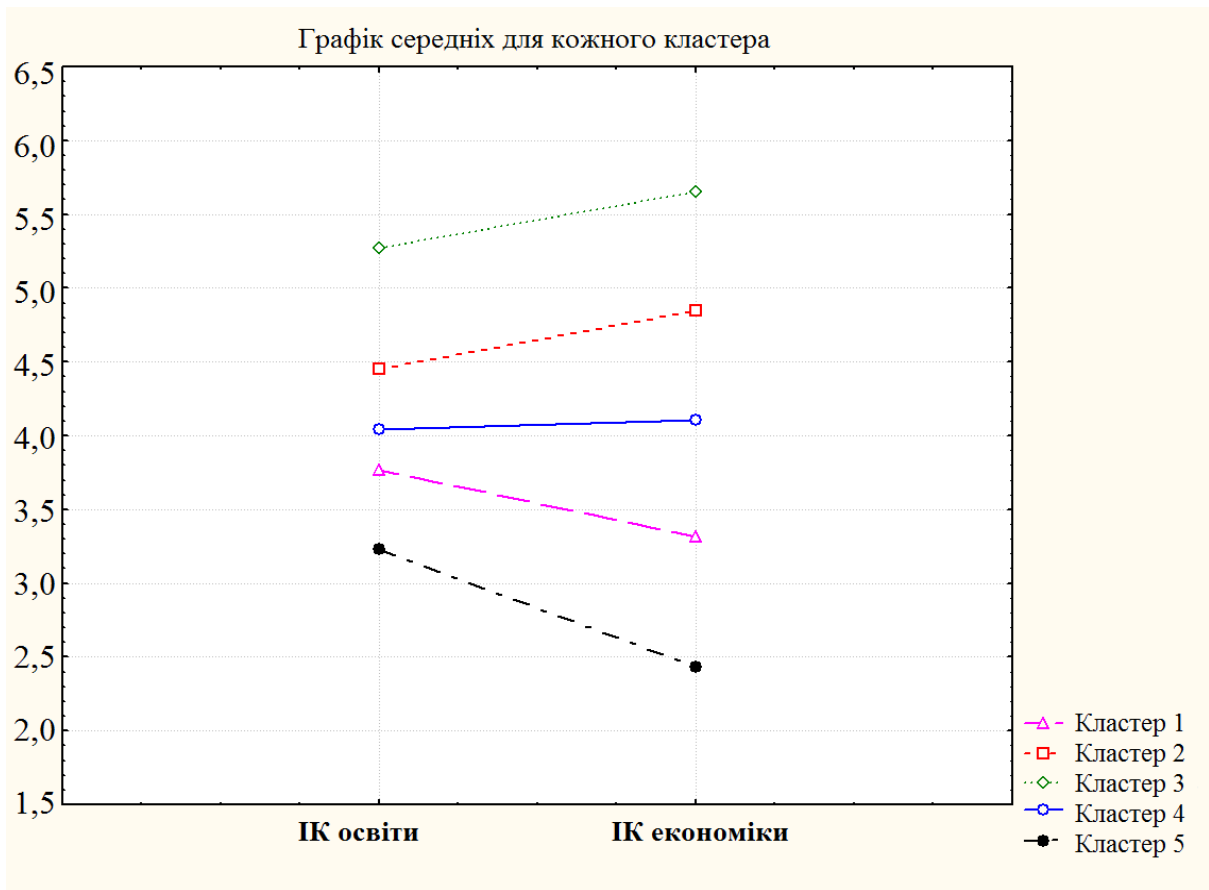

Рис. 3.17. Графік середніх для кожного кластеру у 2014-2015 рр.

Кластер 3 в себе включає: Азербайджан, Албанія, Венесуела, Вірменія, Грузія, Джамайка, Індія, Іран, Колумбія, Кувейт, Ліван, Македонія, Мексика, Молдова, Монголія, Перу, Сейшельські острови, Сербія, Тринідад і Тобаго, Туніс, Шрі Ланка. Піднялися Алжир, В'єтнам, Замбія, Кабо-Верде, Кенія, Киргизстан, Сальвадор; опустилися Казахстан, Оман, ПАР; зникла Боснія і Герцоговина, з'явилися у списку Кувейт, Гаяна, Казахстан, Таджикистан.

Серед країн кластеру 4 є: Болівія, Ботсвана, Бутан, Гана, Гондурас, Гамбія, Гватемала, Домініканська Республіка, Єгипет, Камбоджа, Камерун, Кот-Д'Івуар, ЛАОС, Лівія, Марокко, Намібія, Нікарагуа, Парагвай, Руанда, Свазіленд, Сенегал, Сурінам. Піднялися Бангладеш, Гаїті, Габон, Зімбабве, Лесото, Непал.

У складі останнього кластеру 5 є: Ангола, Буркіна-Фасо, Бурунді, Гвінея, Ефіопія, Ємен, Мавританія, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мозамбік, М'янма,

Нігерія, Східний Тімор, Сьєрра-Леоне, Танзанія, Уганда, Чад. З'явилося в переліку Пакистан, зникли Бенін, Ліберія.

Даний аналіз дав нам побачити, що Україна займала місце у кластері 3 протягом 2009-2014 рр., а у 2015 зайняла місце у кластері 2.

Основу кластеру 2 займали країни, які можна згрупувати наступним чином:

1. країни пост-радянського простору: Казахстан, Російська Федерація;
2. країни з передовою економікою: Естонія, Ізраїль, Іспанія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Португалія, Словенія, Чеська Республіка;
3. Середній Схід, Північна Африка і Пакистан: Бахрейн, ОАЕ, Оман, ПАР, Саудівська Аравія;
4. нові та країни, що розвиваються в Азії: Бруней, Китай, Малайзія, Таїланд;
5. Латинська Америка та країни Карибського моря: Барбадос, Коста Ріко, Пуерто Ріко, Чилі;
6. нові та країни, що розвиваються в Європі: Польща, Угорщина.

На нашу думку, слід брати до уваги підгрупу країн, що розвиваються у Європі, оскільки вони є географічно та історично близькими до України.

Розглянемо кількість коштів, які виділяють щорічно у державних бюджетах Польщі, Угорщини та України щорічно на кожного студента (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Державні кошти, витрачені на 1 студента (у доларах США)

Країна	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Польща	2715,3127	3517,1023	2968,7682	3373,3836	3571,8306	-
Угорщина	3436,3336	3371,1497	2809,7961	2871,3451	2703,1808	2416,9122
Україна	-	-	-	-	1004,219	1248,738

Для наглядності даних, зобразимо їх у діаграмі на рис. 3.18

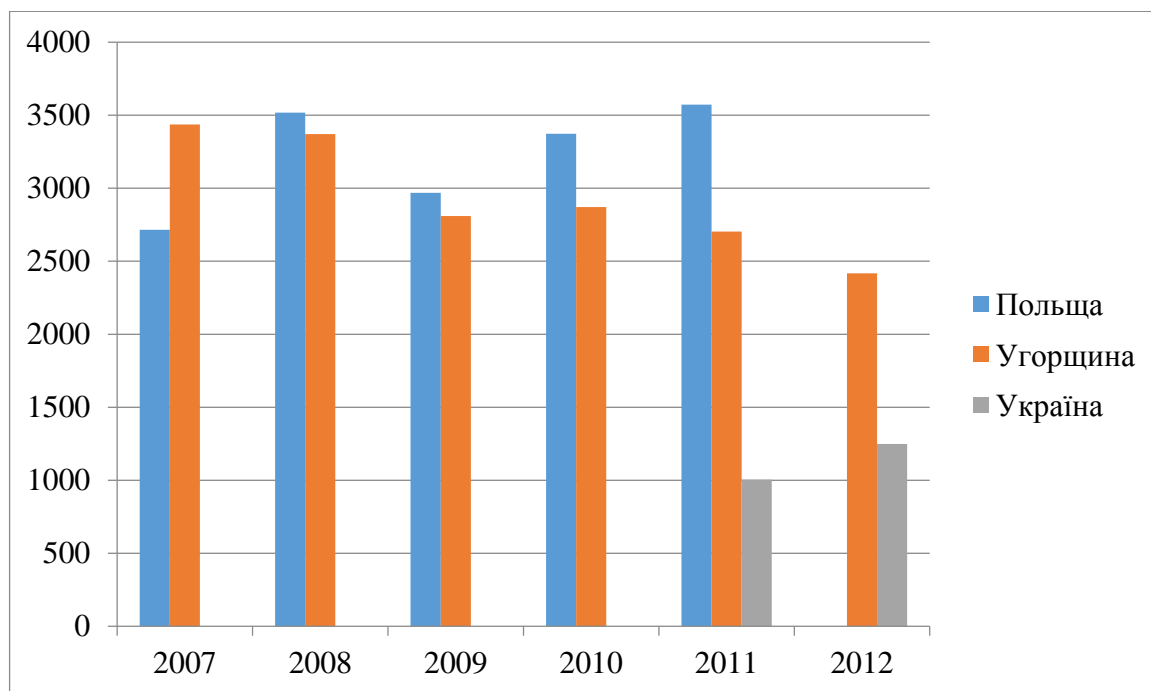

Рис. 3.18. Державні кошти, витрачені на 1 студента у 2007-2012 рр., дол. США

Як ми бачимо з рис. 3.18, Україна виділяє з державного бюджету половину і третину тих коштів, які виділяють Угорщина та Польща відповідно.

Для кращого економічного аналізу пропонуємо розглянути дані з у відсотковому співвідношенні державних коштів, витрачених на 1 студента до ВВП на душу населення (табл. 3.4)

Таблиця 3.4

Державні кошти, витрачені на 1 студента у 2007-2012 рр. у відношенні до ВВП на душу населення, %

Країна	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Польща	24,13	25,29	25,95	27,027	26,25	-
Угорщина	24,94	21,61	21,77	22,16	19,335	18,91
Україна	-	-	-	-	28,09	32,24

Дані таблиці використовуємо для побудови рис. 3.19.

Рис. 3.19. Державні кошти, витрачені на 1 студента у 2007-2012 рр. у відношенні до ВВП на душу населення, %

З рис. 3.19 ми спостерігаємо, що Україна виділяє відсотково більше коштів на освіту, ніж Польща та Угорщина. Тоді виникає питання: чому наша освіта не є більш конкурентоспроможною, ніж в даних країнах. Ми можемо назвати ряд причин:

1. Корупція. Не всі виділені кошти на освіту повністю використовуються за їх призначенням, тобто «списуються» по різних статтях витрат. Вирішення даної проблеми можна здійснити різними варіантами, а саме:

- а) підняття заробітної плати працівників до рівня, який буде достатнім для прожиття. Паралельно слід ввести жорсткі заходи незалежного контролю за цільовим використанням коштів і у разі вияву «списання» приймати жорсткі міри. До них можна віднести: звільнення без права працевлаштування на аналогічний рівень посад і вище; позбавлення стажу роботи на даній роботі, що,

відповідно, зменшить розмір пенсії у майбутньому; значний розмір штрафу у 10-кратному розміру відповідно до списаних коштів; кримінальна відповідальність із позбавленням волі від 1 до 3 років.

- б) звільнення працівників на всіх рівнях. Даний процес тягне за собою можливі складні наслідки у зв'язку з можливою некомпетентністю нових працівників. Проте, чудовим прикладом такої реформи є Грузія. У випадку України цей процес є складнішим, оскільки розміри України та Грузії мають істотну різницю. Також така реформа тягне за собою значне вкладення коштів на навчання нових кадрів.

2. Неefективне використання фінансування. З метою вирішення цієї причини низького рівня надання освітніх послуг та забезпечення освітнього процесу необхідно створювати комітети, членами яких виступатимуть представники громадського сектору, представники міжнародної спільноти та інші експерти у даній галузі. Як наслідок вони проводитимуть детальний аналіз по використанню коштів та оптимізація статей витрат.

3. Зменшення кількості вищих навчальних закладів. Про це вже здійснено заяву міністром С. Квітом, де прогнозує зменшення їх чисельності до 60-70 ВНЗ. Це дасть змогу значно скоротити кількість вищих навчальних закладів з низьким рівнем якості надання освітніх послуг. Зрозуміло, що таке скорочення відбудеться двома шляхами:

- а) повна ліквідація вищого навчального. Як результат, протягом певного періоду часу можна буде вже здійснити перерозподіл коштів, які виділялися на діяльність цих вищих навчальних закладів для інновацій в інших.
- б) реорганізація вищого навчального закладу. Внаслідок таких дій частину структури ліквідовують, решту можуть приєднати до іншого навчального закладу. Відповідно тепер контроль над їх діяльністю здійснюється вищим навчальним закладом, до якого здійснено приєднання. Така реформація є менш болючою у

порівнянні з першим варіантом, де студентів переводять в інші навчальні заклад для продовження отримання ними освітніх послуг, професорсько-викладацький та інший персонал залишається без місця роботи.

У випадку проведення такої реформи виникає проблема у збільшенні безробітних викладачів. Проте ми не вбачаємо у цьому критичної ситуації.

4. Моніторинг за якістю професорсько-викладацького складу. На нашу думку, реформу у сфері вищої освіти потрібно здійснювати не лише на вищих щаблях виконавчих органів, але й на місцях реалізації освітніх послуг. Так ми пропонуємо проведення періодичних (що два роки) моніторинги щодо якості надання освітніх послуг професорсько-викладацьким складом. Тут ми вбачаємо як атестацію навчально-методичних матеріалів, розроблених навчальних програм та планів, але й змісту самого матеріалу, який надається студентам. Цей захід є необхідним з огляду на практичність надаваних освітніх послуг та наповнення якісним матеріалом, а також оновлення матеріалу.

5. Зміна системи надання бюджетних коштів на цільові програми напряму. Як ми вже згадували Розділі 2, ми пропонуємо перейти до надання фінансових ресурсів за видатками. Складання бюджету здійснювалося на основі розподілу за витратами, таким чином кошти будуть надходити у вищий навчальний заклад безпосередньо. Також це надасть можливість окремим структурам, факультетам, кафедрам та викладачам отримувати фінансування цільово на себе. Такий шлях фінансування вважаємо справедливим, оскільки це надасть можливість амбітним викладачам та працівникам навчального закладу реалізувати себе і, таким чином, створювати та просувати вже наявні освітні послуги і ставати більш конкурентоспроможними на ринку. За наявного бюджетування ми вбачаємо дещо розслаблений стан вищих навчальних закладів, які не відчують реальної конкуренції на ринку надання освітніх послуг і тому не докладають зусиль у повній мірі для розвитку своєї освітньої та інноваційної діяльності. Зрозумілим є те, що такі програми

повинні отримувати бюджетування на конкурсній основі, який має бути прозорим та здійснюватися незалежною комісією. Пропонуємо також здійснювати у таких конкурсах не 100% покриття, а максимум 75%, що буде додатковим стимулом для української наукової спільноти налагоджувати постійну тісну співпрацю із сектором бізнесу та отримувати гранти.

6. Надання бюджетних місць за системою вибору студента. Щодо бюджетного стипендіального фонду та його розподілу між абітурієнтами та студентами ми також маємо власні рекомендації. Першочергово, надавати студентам обирати де вчитися не за принципом «куди поступив на бюджетну форму навчання», а куди він обере самостійно. Тобто це діє таким чином, що у бюджеті України закладається певна кількість державного замовлення і за результатами здачі ЗНО найкращі студенти отримують сертифікати з державним місцем і обирають ту спеціальність і вищий навчальний заклад, який на його думку зможе надати такі освітні послуги найкраще. Знову ж таки, такий захід змусить вищі навчальні вже після першої навчальної кампанії передивитися власну політику у наданні освітніх закладів та робити внутрішні реформи з метою боротьби за бюджетні кошти, які вони отримують в результаті навчання найкращих студентів. Звісно, ми можемо припустити, що такі реформи потягнуть за собою складну ситуацію із природничими науками, оскільки саме завдяки регуляторній функції фіксованих державних замовлень щороку набиралися студенти на менш популярні напрямки у даних галузях науки. У свою чергу, також можливий відтік значної кількості найкращих студентів у столичні вищі навчальні заклади. Проте вбачаємо у цьому стимул для вищих навчальних закладів у регіоні для покращення надання освітніх послуг, проведення маркетингового аналізу, побудови та реалізації власних стратегій.

7. Perezдача сесії на платній основі. Ще один захід запропонований нами, який ми запозичили з практики Польщі у вищій освіті. Це стимулює студентів більш ґрунтовно підходити до здачі предметів. Розмір такої Perezдачі пропонуємо прирівняти до розміру неподаткового мінімум доходів

громадян. Такі кошти мають надходити у вищий навчальний заклад, що дозволить поповнити власний бюджет. Така реформа доволі корумповано привабливою для України, адже це може породити масові перездачі з метою поповнення бюджету вищого навчального закладу. Тому такі інновації потрібно вводити лише за повного контролю та повноцінної роботи всіх контрольних органів.

8. Завершення процесу переходу системи вищої освіти України у Болонський процес. Основні вимоги уніфікації даного процесу становлять:

- а) ступеневість вищої освіти (співмірність рівнів і циклів навчання);
- б) зміст освіти за кожним кваліфікаційним напрямком і рівнем освіти, у структурі якого передбачено загальноєвропейський і національний компоненти;
- в) оптимальний спосіб організації засвоєння змісту освіти (навчального процесу) з метою забезпечення співмірності й взаємозарахування – кредитно-модульна та кредитно-трансферна системи;
- г) наявність єдиних стандартів якості вищої освіти;
- г) єдині вимірники для оцінювання навчальних досягнень і якості кінцевого та проміжних результатів засвоєння змісту освіти [20].

На даний момент, основні проблеми, які нам не дають ще повноцінно ввійти у Болонський процес:

- А) визнання дипломів європейського та українського зразка. У цю тезу ми вкладаємо непоодинокі випадки, коли особа із здобутою вищою освітою закордоном не може продовжити її тут і навпаки. Це тягне за собою додаткові дії із перекладами та засвідчення нотаріуса;
- Б) немобільність студентів та викладачів. Одна із переваг бути учасником Болонського процесу – це спрощення навчання у різних навчальних закладах протягом отримання однієї освітньої послуги, тобто протягом навчання на бакалавраті студент може змінювати місце навчання посеместрово. Це ж стосується і викладачів, що

дозволяє отримати нові знання та поділитися власним досвідом з колегами у справі закордоном. В нас цей процес ускладнений, оскільки студенти повинні здавати академічну різницю. Це викликано різними навчальними планами та програмами. Тобто ми повертаємося до переліку основних вимог і розуміємо, що п. В у нас не реалізований, тобто треба повноцінно завершити процес переходу до трансферно-кредитної системи ECTS.

В) відсутність єдиної національної системи кваліфікацій. На сьогодні, необхідно співставити та затвердити національну систему кваліфікацій і систему кваліфікацій Європейського простору вищої освіти.

Г) немає єдиної системи оцінювання якості вищої освіти. Це одна із найглобальніших і найважливіших реформ, котрі потрібно здійснити на шляху до повноцінного входження у Болонський процес.

9. Щосеместровий перегляд надання бюджетної форми навчання за результатами успішності складеної сесії. На нашу думку, ще одним стимулом для навчання студентів є перегляд за результатами навчання стипендій кожного семестру. У випадку, коли в списку бюджетників на певний семестр попадає студент, котрий навчається на платній основі. У випадку, якщо студент, котрий є представником пільгових категорій, пропонуємо надавати 50% знижки на навчання на семестр та здійснювати оплату помісячно. Такий захід має своє негативне відображення, оскільки завжди у бюджеті була частина коштів, виділена на стипендії та не повністю витрачені на них у зв'язку з поганою успішністю певної кількості студентів. У разі запровадження такої інновації такий стипендіальний фонд буде використовуватися 100% кожного року.

10. Надання студентам можливості вибору навчальних дисциплін не лише за власним вибором, але й викладача, який буде такі освітні послуги надавати. Це є інновацією, яка покликана створити конкуренцію не лише між навчальними закладами, студентами, але й професорсько-викладацьким складом. Таким чином, керівництво вищого навчального закладу на основі

вибору студентів зможе зробити певні висновки щодо свого педагогічного складу та вживати відповідні заходи. Також це є мотивацією для викладачів розробляти власні методики та авторський методичний матеріал, завдання для студентів, що забезпечить отримати хороші відгуки та бути конкурентоздатним.

11. Налагодження тісної співпраці між підприємствами та вищими навчальними закладами. Як ми вже згадували раніше, у західних країнах доволі широко поширена практика співпраці між вищими навчальними закладами та бізнесом. Вона може нести у собі як матеріальне забезпечення, проведення практики для студентів, так і працевлаштування випускників. Наприклад, є домовленість між банківською установою та вищим навчальним закладом, який надає освітні послуги у сфері банківських послуг, що передбачає: за результатами успішності найкращі 3 студенти отримують гарантовано посади у у цьому банку на середніх ланках. Звісно, ставати керівниками відділів та відділень є неможливим у зв'язку з відсутністю досвіду та розуміння особливостей діяльності даного банку, проте це можуть бути посади асистентів тих же керівників відділень. Це, у свою чергу, стане стимулом випускників для отримання гарантовано місця працевлаштування у середніх ланках профільної установи за закінченою спеціальністю.

Вище наведені нами реформації спонукають до ґрунтовних вкладень коштів, проте й матимуть своє позитивне відображення щодо конкурентоспроможності освітніх послуг і конкурентоспроможності економіки України загалом.

Висновки до розділу 3

У результаті наукового дослідження було виявлено, що гіпотеза, за якою індекс конкурентоспроможності економіки країни залежить від індекса

конкурентоспроможності освіти, є підтвердженою на основі дослідження індексів конкурентоспроможності упродовж 2010-2015 рр.

На основі вищезгаданої підтвердженої гіпотези, здійснено кластерний аналіз в основі якого покладено 5 основних груп країн, показано місце України серед таких груп країн та запропоновано основні напрями підвищення конкурентоспроможності економіки країни.

Внаслідок проведеного поділу, взято до уваги підгрупу країн, що розвиваються у Європі, оскільки вони є географічно та історично близькими до України, а саме – Польща та Угорщина.

Розглянуто кількість коштів, які виділяють щорічно у державних бюджетах Польщі, Угорщини та України щорічно на кожного студента. Україна виділяє з державного бюджету половину і третину тих коштів, які виділяють Угорщина та Польща відповідно.

Для кращого економічного аналізу досліджено дані у відсотковому співвідношенні державних коштів, витрачених на 1 студента до ВВП на душу населення. Виявлено, що Україна виділяє відсотково більше коштів на освіту, ніж Польща та Угорщина.

Запропоновано ряд заходів для реформ у сфері вищої освіти:

1. реальне впровадження стандартів Болонського процесу, а не адаптація до попередньої системи освіти та інші;
2. боротьба з корупцією шляхом підняття заробітних плат або повною зміною працівників у системі вищої освіти на прикладі Грузії;
3. перегляд використання фінансових засобів шляхом створення комітетів з міжнародними експертами, що зможуть вказати на помилки та зробити даний процес більш ефективним;
4. скорочення чисельності вищих навчальних закладів шляхом підвищення вимог щодо якості надання освітніх послуг та внаслідок перевірок щодо контролю якості освітніх послуг;
5. проведення моніторингів щодо якості професорсько-викладацького складу, оскільки викладачі є безпосереднім передавачем знань студентам;

6. введення бюджетування за цільовими програмами, що надасть можливість отримувати фінансові кошти вищому навчальному закладу напряду;

7. надання сертифікатів бюджетних місць абітурієнтам за результатами зовнішнього незалежного тестування, з якими вони зможуть самостійно обирати вищий навчальний заклад і спеціальність;

8. перездача сесії на платній основі, що стимулюватиме студента показувати кращі результати успішності за семестр, а також надходження додаткових коштів у бюджет вищого навчального закладу;

9. щосеместрове надання бюджетних місць за результатами успішності, що надасть можливість платникам, котрі проявляють себе краще в отриманні академічної освіти здобувати її безкоштовно;

10. вибір студентами викладача, котрий надаватиме їм освітні послуги, тобто не лише вибір дисципліни, але й самого першоджерела отримання знань;

11. налагодження більш тісних постійних взаємозв'язків між вищими навчальними закладами та компаніями, що матиме свою реалізацію у місці проведення практики, днів відкритих вакансій, працевлаштування випускників та матеріально-технічній допомозі.

Основні результати розділу опубліковано автором у наукових працях [37; 39; 44; 50].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичні обґрунтування та запропоновано власні альтернативні варіанти рішень актуальної проблеми науки – управління конкурентоспроможністю освітніх послуг у сфері вищої освіти України. Результати, отримані в ході наукової роботи, дозволили сформулювати наступні висновки та пропозиції:

1. У процесі теоретичного аналізу, ми дійшли висновку, що *освітні послуги* – це діяльність навчального закладу з формування у споживача певного обсягу знань, умінь і навичок, внаслідок взаємодії з персоналом закладу і при певних умовах взаємодії, що приводить до зростання вартості та конкурентоспроможності його для роботодавця.

2. Під час огляду більше ніж 30 трактувань конкурентоспроможності, було виділено ключові спільні характеристики, саме: реалізація в умовах конкуренції; отримання достатнього доходу; задоволення потреб споживачів; досягнення поставлених цілей.

3. Здійснено аналіз управління освітніх послуг у сфері вищої освіти України через призму *системного* («абітурієнт – потреба в освітніх послугах – освітні послуги, які надає ВНЗ – конкурентоспроможний випускник»), *функціонального* (на основні чотирьох функцій: планування досягнення певного рівня конкурентоспроможності, мотивація суб'єктів освітньої послуги для досягнення поставленої цілі, безпосередньо організація процесу підвищення конкурентоспроможності освітньої послуги та постійний контроль за ним), *процесного* (складання переліку конкурентних переваг освітньої послуги, їх аналіз та вибір найвагоміших, робота з ними, тобто підкріплення та просування освітньої послуги на їх основі) та *комплексного* (мікс, який базується на організаційно-економічному механізмі управління, що складається з організаційної та економічної частин, які у свою чергу містять: інституційне забезпечення, економічне забезпечення, соціальне забезпечення, технічне забезпечення та нормативно-правове забезпечення) підходів. Таким чином ми

з змогли найповніше підійти до теоретичної характеристики даного процесу в економіці.

4. Здійснено аналіз системи вищої освіти України, у ході якого було виділено об'єкт ринку освітніх послуг, а саме освітні послуги як такі, а також суб'єкти сфери вищої освіти:

- Споживачі (окремі особи або групи осіб);
- Виробники (вищі навчальні заклади, юридичні або фізичні особи);
- Держава (Міністерство освіти і науки, Кабінет міністрів України);
- Контролюючі органи (Національне агентство із забезпечення якості

вищої освіти, громадські об'єднання). Кожна група суб'єктів має свої чинники впливу: споживачі через власні вподобання, можливість працевлаштування, престижність обраної професії, побажання батьків, наявність корупції; виробники за допомогою професорсько-викладацький склад, матеріально-технічним забезпеченням, допомогою при працевлаштуванні, власне випускниками; держава через відповідні інституції впроваджує нормативно-правові документи, стандарти та здійснюють державне замовлення на певні освітні послуги; контролюючі органи, проводячи атестації, перевірки та моніторинги.

5. Розглянуто динаміку зміни кількості навчальних закладів за останні 6 років. На початок 2009-2010 навчального року було 367 закладів, а на початок 2014-2015 навчального року – 296. Різка зміна кількості у більшій мірі зумовлена складною ситуацією, що склалася на території Донецької та Луганської областей, а також в окупованій АР Крим. Проте спостерігається тенденція до зменшення, а саме: на 13 ВНЗ (порівняно з 2011-2012 н.р.), на 9 ВНЗ (порівняно з 2012-2013 н.р.). Основні освітні центри за кількістю вищих навчальних закладів знаходяться у м. Київ, Харківській обл., Дніпропетровській та Донецькій областях та у Львівській обл. Таким чином видно, виробники в країні розміщені територіально рівномірно. Найбільша кількість у м. Київ, що є очікуваним, оскільки це столиця України. З кожним роком спостерігається

тенденція до зменшення кількості споживачів освітніх послуг. Однією з основних причин ми виділяємо демографічну кризу.

6. Під час аналізу фінансового забезпечення освітніх послуг нами виявлено, що основну частину витрат беруть на себе фізичні особи та державний бюджет України. Невелику частку витрат покривають з місцевих бюджетів та за рахунок юридичних осіб. Охарактеризовано фінансування за результатами діяльності як реформацію у фінансовому забезпеченні ВНЗ України. Перевагою такого підходу є створення конкурентного ринку освітніх послуг та стимулювання ВНЗ до інновацій, а також постійний контроль виконавчими органами влади за якістю надання освітніх послуг.

7. Надано рекомендацію щодо прогресивного механізму бюджетування – за програмами, яке передбачає надання фінансових засобів ВНЗ/окремому підрозділу/викладачу безпосередньо. Така інновація стимулюватиме до інновацій працівників ВНЗ, тим самим підвищуючи конкурентоспроможність освітніх послуг на ринку України та світу.

8. Проведено аналіз регіонального розподілу освітніх послуг у сфері вищої освіти. Загалом його можна назвати рівномірним, за винятком Північної та Центральної України. Проте, це має своє місце, оскільки до складу включено м. Київ, де є найбільша кількість ВНЗ. Проаналізовано розподіл найкращих ВНЗ на території України. Також дійшли до висновку, що найкраще представлено на території Північної України, у Центральній частині порівняно найгірше.

9. Внаслідок наукового дослідження було виявлено, що гіпотеза, за якою індекс конкурентоспроможності економіки країни залежить від індексу конкурентоспроможності освіти, є підтвердженою на основі дослідження індексів конкурентоспроможності упродовж 2010-2015 рр. На цьому підґрунті проведено кластерний аналіз в основі якого покладено 5 основних груп країн, показано місце України серед таких груп країн та запропоновано основні напрями підвищення конкурентоспроможності економіки країни. В результаті

взято до уваги підгрупу країн , що розвиваються у Європі, оскільки вони є географічно та історично близькими до України, а саме – Польща та Угорщина.

10. Внаслідок проведеного дослідження, виокремлено ряд рекомендацій, що матимуть своє позитивне відображення на конкурентоспроможність освітніх послуг у сфері вищої освіти: реальне впровадження стандартів Болонського процесу; боротьба з корупцією шляхом підняття заробітних плат або повною зміною працівників у системі вищої освіти; перегляд використання фінансових засобів шляхом створення комітетів з міжнародними експертами; скорочення чисельності вищих навчальних закладів шляхом підвищення вимог щодо якості надання освітніх послуг; проведення моніторингів щодо якості професорсько-викладацького складу; введення бюджетування за цільовими програмами; надання сертифікатів бюджетних місць абітурієнтам за результатами зовнішнього незалежного тестування, з якими вони зможуть самостійно обирати вищий навчальний заклад і спеціальність; перездача сесії на платній основі; щосеместрове надання бюджетних місць за результатами успішності; вибір студентами викладача, котрий надаватиме їм освітні послуги; налагодження більш тісних постійних взаємозв'язків між вищими навчальними закладами та бізнесом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агабабьян Э. М. Экономический анализ сферы услуг / Э.М. Агабабьян. – М.: Экономика, 1968. – 160 с.
2. Азоев Г. Л. Конкуренция: анализ, стратегия и практика. - М.: Центр экономики и маркетинга, 1996.–208 с.
3. Александров В. Освітня послуга: суть та моделі якості / В. Александров // Освіта і управління. – 2006. – № 1. – С. 156-164.
4. Алексеев С. Б. Теоретические аспекты конкурентоспособности предприятий / С. Б. Алексеев // Економіка: проблеми теорії та практики. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2004. – Вип. 191 : в 4 т. – Т. II. – С. 614-619.
5. Андреева О.Д. Технологія бізнесу: маркетинг: [навч. посіб.] / Андреева О.Д. – М. : Видавнича група ІНФРА: НОРМА, 2000. – 224 с.
6. Антошкіна Л.І. Науково-методичні основи державного регулювання вищої освіти: Дис...док. ек. наук: 08.02.03. – К., 2005. – 420 с.
7. Багдік'ян С. В. Освітні послуги: дослідження поняття, класифікація, базові характеристики / С. В. Багдік'ян // Економіка, Менеджмент, Підприємництво. – 2010. – № 22 (1). – С. 97-100.
8. Базиліук Я. Б. Конкурентоспроможність національної економіки: сутність та умови забезпечення / Я. Б. Базиліук. – К.: НІСД, 2002. – 132 с.
9. Балабанова Л. В. Маркетинг : [підруч.] / Балабанова Л. В. – Донецьк : 2002. – 562 с.
10. Беккер Г. Человеческий капитал / Г. Беккер, Т. Шульц // США: экономика, политика, идеология. – 1993. – № 11. – С. 11 – 12.
11. Білінець М.Ю. Фінансування вищої освіти в Україні: сучасні тенденції, проблеми та перспективи – [Електронний режим] – Режим доступу: <http://www.global-national.in.ua/archive/4-2015/166.pdf>
12. Богиня Д.П. Основи економіки праці / Д.П. Богиня, О.А. Грішнова. – К: Знання-Прес, 2000. – 252 с.

13. Боголіб Т. М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти науки в трансформаційний період: монографія / Т. М. Боголіб. – К., 2006. – 508 с.
14. Бондаренко М. Проблематика поняття «конкурентоспроможність та диференціації її похідних [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/25217/13-Bondarenko.pdf?sequence=1>.
15. Брюховецька Н.Ю. Економічний механізм підприємства в ринковій економіці: методологія і практика. – Донецьк: ІЕП НАН України, 1999. – С. 25-28.
16. Буцька О. Ю. Особливості джерел фінансування вищих навчальних закладів за організаційно-правовою формою власності та управління / О. Ю. Буцька // Вісник СумДУ. Серія Економіка. – 2010. – №1.– С. 177-183.
17. Валиев Ш. З. Рынок образовательных услуг: теоретические аспекты / Ш. З. Валиев, В. И. Сухочев. – Уфа : ДизайнПолиграфСервис, 2008. – 84 с.
18. Ванькина И. В. Маркетинг образования : учебное пособие / И. В. Ванькина, А. П. Егоршин, В. И. Кучеренко. – М. : Логос, 2007. – 336 с.
19. Василенко В. О. Стратегічне управління / Василенко В. О. – К. : ЦУЛ, 2003. – 396 с.
20. Вища освіта України і Болонський процес : навч. посіб / [М. Ф. Степко, Я. Я. БАЛЮБАШ, В. Д. Шинкарук та ін.] ; за ред. В. Г. Кремня. – Тернопіль : Навч. Книга – Богдан, 2004. – 384 с.
21. Відповідь на запит на публічну інформацію від 25.02.2015 №4/1-21-328-15.
22. Волкова, Н.А. Кластерный анализ результатов социологического опроса работников предприятия / О.В. Стукач. [Электронный ресурс] – Режим доступу: <http://ieee.tusur.ru/nauka/cluster.pdf>. – Назва з екрана.
23. Ворачек Х. О состоянии теории маркетинга услуг // Проблемы теории и практики управления. – 2002. – №1. – С. 36.

24. Воронін Г. О. Конкуентоспроможність промислових підприємств / Г. О. Воронін // Економіст. – 2004. – № 6. – С. 18.

25. Воронкова А.Е., Калюжна Н.Г., Оленко В.І. Управлінські рішення в забезпеченні конкурентоспроможності підприємства: організаційний аспект: Монографія. – Х.: ВД „ІН-ЖЕК”, 2008. – 512 с.

26. Востряков О. В. Обмеження і перешкоди впровадження процесного підходу в управлінні компанією / О. В. Востряков, П. Б. Галушко. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Uproz/2013_1/u1301vas.pdf.

27. Гарифуллин Н.Ю. Финансовое обеспечение деятельности бюджетных образовательных учреждений по оказанию образовательной услуги / Н.Ю. Гарифуллин, В.А. Гуртов // Экономика образования. – 2011. – № 1. – С. 5-17.

28. Гаркавенко С. С. Маркетинг / С.С. Гаркавенко. – К.: Лібра, 2002. – 708 с.

29. Гаркавенко, С. С. Маркетинг [Текст]: підручник для вузів / С.С. Гаркавенко. – К.: Лібра, 2002. – 712 с.

30. Геворкян, А. Ю. Адаптація підприємств машинобудування до умов СОТ [Текст]: автореф. ... канд. екон. наук за спец. 08.00.04 НТУ «ХПІ» / А.Ю. Геворкян. – Харків, 2010. – 20 с.

31. Гельвановский М. Конкуентоспособность в микро-, мезо- и макроуровневом измерениях / М. Гельвановский, В. Жуковская, И. Трофимова // Российский экономический журнал [Текст]. – 1998. – № 3. – С. 67-77.

32. Гельвановский М. Конкуентоспособность на микро-, мезо-, макроуровневом измерениях / М. Гельвановский, В. Жуковская // РЭЖ. – 2005. – № 3. – С. 67-70.

33. Герасимчук В. Г. Маркетинг: Теорія і практика / В. Г. Герасимчук. – К.: Вища шк., 1994. – 326 с.

34. Головчанская Е. Э. Маркетинговые аспекты формирования и реализации образовательных услуг / Е. Э. Головчанская, С. Ю. Чеботкова. –

Сарбрукен, Германия : LAP LAMBERT Academic Publishing GmbH & Co. KG, 2011. – 182 с.

35. Голубко Є. В. Суть та зміст конкурентоспроможності підприємства / Є. В. Голубко // Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПІ» : зб. наук. пр. Темат. вип. : Актуальні проблеми управління та фінансово-господарської діяльності підприємства. – Харків : НТУ «ХПІ». – 2011. – № 62. – С. 28-33.

36. Горанин А. И. Бытовые услуги при социализме / А.И. Горанин. – Минск: Наука и техника, 1977. – 238 с.

37. Горинь Я. О. До проблеми аналізу взаємозв'язку розвитку економіки і системи освіти / Я. О. Горинь. // Збірник наукових праць Львівського національного університету імені Івана Франка «Формування ринкової економіки в Україні». – 2014. – №33. – С. 26-30.

38. Горинь Я. О. До характеристики ринку освітніх послуг у сфері вищої освіти України / Я. О. Горинь, М. О. Горинь // Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми управління економічною безпекою підприємства, регіону, країни». – Полтава: Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, 2015. – С. 38-39.

39. Горинь Я. О. Індекс глобальної конкурентоспроможності у розрізі сфери вищої освіти / Я. О. Горинь, М. О. Горинь // IV Міжнародна заочна конференція «Обмін результатами досліджень в рамках міжнародного зближення вчених». – Монреаль, Канада. – 2014. – С. 11-13.

40. Горинь Я. О. Конкурентоспроможність освітніх послуг в Україні / Я. О. Горинь // Матеріали X науково-технічної конференції науково-педагогічних працівників «Проблеми та перспективи розвитку економіки і підприємництва та комп'ютерних технологій в Україні». – Львів: Національний університет «Львівська Політехніка», 2014. – С. 240-243.

41. Горинь Я. О. Маркетингова стратегія як чинник забезпечення конкурентоспроможності вищого навчального закладу / Я. О. Горинь, М. О. Горинь // III Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих учених «Детермінанти сучасного розвитку соціально-

економічних систем в умовах глобальної нестабільності». – Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2014. – С. 140-142.

42. Горинь Я. О. Методологія оцінки ефективності маркетингових зусиль на загально-корпоративному рівні управління компанією / Я. О. Горинь, М. О. Горинь, О. С. Сенишин // Вісник Львівського університету. Серія економічна. – 2011. – № 46. – С. 110-121.

43. Горинь Я. О. Нормативно-правове регулювання вищої освіти в Україні / Я. О. Горинь, О. С. Сенишин // Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток бухгалтерського обліку. аналізу і контролю в умовах інтеграційних процесів». – Київ: Київський економічний науковий центр, 2014.

44. Горинь Я. О. Особливості аналізу стратегічності компанії на національному ринку / Я. О. Горинь, О. С. Сенишин // Матеріали Всеукраїнської меморіальної наукової конференції «Наукова спадщина професора Злупка В.М. у світлі формування сучасної парадигми економічної науки в Україні». – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка. – 2011. – С. 179-180.

45. Горинь Я. О. Особливості оцінки стратегічної позиції вищого навчального закладу на ринку освітніх послуг / Я. О. Горинь, М. О. Горинь // XIV міжнародна конференція аспірантів та студентів «Теоретичні та прикладні аспекти аналізу фінансових систем». – Львів: Львівський інститут банківської справи Національного банку України, 2014. – С. 536-538.

46. Горинь Я. О. Процес впровадження теорії обмежень у діяльність підприємства / Я. О. Горинь // Збірник тез конференції «Актуальні проблеми розвитку національної економіки України». – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2011. – С.126-127.

47. Горинь Я. О. Теоретичний аналіз поняття «освітня послуга» та її види / Я. О. Горинь. // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – №1. – С. 167-173.

48. Горинь Я. О. Фактори конкурентоспроможності ВНЗ у сфері вищої освіти України / Я. О. Горинь, М. О. Горинь, О. С. Сенишин // Електронне наукове видання «Молодіжний економічний дайджест». – 2014. – № 1(1). – С. 123-126.

49. Горинь Я. О. Формування маркетингової конкурентної стратегії вищого навчального закладу / Я. О. Горинь, М. О. Горинь. // Вісник Чернівецького національного університету. Серія економічна. – 2014. – №710-711. – С. 83-85.

50. Горинь Я. О. Функціонування ринку освітніх послуг в Україні / Я. О. Горинь // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. – 2015. – №1. – С. 81-89.

51. Горинь Я. О. Цілі розвитку організації через призму управлінських теорій / Я. О. Горинь, М. О. Горинь // Матеріали Міжнародної конференції молодих вчених і студентів «Світова економічна криза: причини, наслідки та перспективи подолання». – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2011. – С. 114-115.

52. Горинь Я. Поняття конкурентоспроможності та її специфіка в освітніх послугах / Ярина Горинь // Evropský časopis ekonomiky a managementu. – 2016. – Svazek 2. – 5. Vydani. – S. 83–88.

53. Градов А.П. Экономическая стратегия фирмы / А.П. Градов. – СПб. : Спецлит, 2000. – 589 с.

54. Гринько Т. В. Фактори конкурентоспроможності підприємств / Т. В. Гринько // Держава та регіони. – 2004. – № 2. – С. 50-53.

55. Грошев, В.П. Краткий словарь менеджера / под ред. В.П.Грошева. М., 1991.— 72 с.

56. Данилова Т. В. Бенчмаркинг как инструмент обеспечения конкурентоспособности образовательных услуг ВУЗа : автореф. дисс. ... канд. эконом. наук: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / Т. В. Данилова. – Казань : Казанский национальный исследовательский технический университет им. А. Н. Туполева, 2007. – 27 с.

57. Данилюк Т. І. Сутність поняття «послуга»: теоретичні аспекти / Ш. Т. Данилюк // Ефективна економіка: Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет. – 2014. – № 8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3247>.
58. Джапарова Р. Маркетинг услуг профессионального образования / Р. Джапарова // Маркетинг. – 2005. – № 4. – С. 55-66.
59. Дикань В. Л. Обеспечения конкурентоустойчивости предприятий: монография / Дикань В. Л. – Х. : Основа, 1995. – 160 с.
60. Дихтль Е. Практический маркетинг / Е.Дихтль, Х.Хершген. – М., 2006. – 217 с.
61. Дмитрів А. Я. Характеристика особливостей освітньої послуги з погляду маркетингу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Logistyka/2010_690/07.pdf.
62. Дмитрієв В. Ю. Особливості ринку освітніх послуг у системі вищої освіти [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/18/statti/dmitriev.htm.
63. Евсеев В.И. Потребление услуг непроизводственной сферы / В.И. Евсеев. – К.: Наукова думка, 1987. – 114 с.
64. Екшикеев Т.К. Развитие конкурентного потенциала вуза на рынке образовательных услуг / Т.К. Екшикеев // Проблемы современной экономики. – 2009. – № 2 (30). – С. 375-378.
65. Ермолов М. О. Чем отличается конкурентоспособность фирмы от конкурентоспособности товара. Как продать товар на вашем рынке / М. О. Ермолов. – М.: Мысль, 1990. – 364 с.
66. Євменькова К. М. Освітня послуга як економічна категорія / К. М. Євменькова // Економіка і регіон. – 2009. – № 3(22). – С. 172-175.
67. Євменькова К. Фінансування послуг вищої освіти в країнах Заходу / К. Євменькова // Наука молода.– 2008. – №9. – С. 88-90.
68. Єлець О. П. Сутність конкуренції та конкурентоспроможності підприємства / О. П. Єлець, Є. В. Богдан [Електронний ресурс] – Режим

доступу до ресурсу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/evzdia_7_082.pdf. – Назва з екрана.

69. Жарська І. О. Особливості дослідження поведінки споживачів освітніх послуг в Інтернет-середовищі / І. О. Жарська, Д. В. Зіньковська // Бізнес Інформ. – 2014. – № 6. – С. 404–412. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2014_6_71.

70. Забелин П. В., Моисеева Н. К. Основы стратегического управления: учеб. пособ. / П. В. Забелин, Н. К. Моисеева. – М.: Информационно внедренческий центр, «Маркетинг», 1998. – 195 с.

71. Завьялов П. Проблемы международной конкурентоспособности товаропроизводителей и пути их решения // Маркетинг. – 1997. – № 3. – С. 21-32.

72. Зайчикова С. А. Стратегия маркетинга высшего учебного заведения в системе открытого образования : монография / С. А. Зайчикова, И. Н. Маяцкая. – М. : Изд-во РГСУ, 2006. – 114 с.

73. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2984-14>. – Назва з екрана.

74. Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – Назва з екрана.

75. Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001 року №2210. – 14 (Редакція від 11.08.2013, підстава 406-18) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – С. 64.

76. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1060-12/page>. – Назва з екрана.

77. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1060-12/page2>. – Назва з екрана.

78. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/1060-12/page3>. – Назва з екрана.

79. Запесоцкий А. С. Образование: философия, культурология, политика / А. С. Запесоцкий. – М. : Наука, 2002. – 456 с.

80. Заруба В.Я. Системний аналіз впливу людського фактору на інноваційний розвиток економіки / В. Я. Заруба, Н. В. Кузьминчук // Механізм стратегічного управління інноваційним розвитком: монографія за ред. О.А. Біловодської. Суми: Університетська книга. – 2010. – 432 с.

81. Зиннуров У. Г. Методологические основы и методы маркетинговой деятельности в вузе : автореф. дисс. ... д-ра экон. наук: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / У. Г. Зиннуров. – СПб. : ИНЖЭКОН, 1994. – 36 с.

82. Зотов В. Н. Разработка стратегии и тактики маркетинговой деятельности вузов на рынке образовательных услуг и научно-технической продукции : автореф. дисс. ... канд. эконом. наук: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / В. Н. Зотов. – М. : РЭА им. Г. В. Плеханова, 1997. – 21 с.

83. Иванов Н.Н. Управление сферой услуг: инфраструктурный подход. - СПб.: Изд-во СПб ГУЭФ, 2001. – 361 с.

84. Иванов Ю. Б. Конкурентоспособность предприятия в условиях формирования рыночной экономики: Монография. – Харьков, 1997. – 267 с.

85. Индекс конкурентоспроможності. Вікіпедія: вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BA%D1%83%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%BE%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96. – Назва з екрана.

86. Калачова І. В. Статистика послуг: концептуальні основи реформування / І. В. Калачова // Статистика України. – 2001. – № 4. – С. 24-28.

87. Каленюк І. С. Економіка освіти: навч. посіб. / І.С. Каленюк. – К.: Знання України, 2003. – С.45-46.

88. Каленюк І. С. Економічна природа та особливості розвитку освітнього потенціалу України : дис. ... д-ра екон. наук : 08.01.01 / І. С. Каленюк ; Національний аграрний ун-т. – К., 2002. – 442 с.

89. Кандиба К. О. Сутність поняття «конкурентоспроможність» / К. О. Кандиба // Управління розвитком. – 2014. – № 4. – С. 68-69. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uproz_2014_4_27.

90. Карлоф Б. Деловая стратегия. – М. : Экономика, 2006. – 296 с.

91. Карпюк О. А. Проблеми оцінки якості освітніх послуг у системі освітнього менеджменту / О. А. Карпюк // Наукові праці Національного університету харчових технологій. – 2014. – Т. 20, № 2. – С. 146-152. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnukht_2014_20_2_19

92. Карчевський К.А. Платные образовательные услуги высших заведений образования МВД Украины : гражданско правовой аспект : дис... кандидата юрид. наук : 12.00.03.// Карчевский Константин Анатольевич. – Х., 2001. – 193 с.

93. Качалина Л. М. Конкурентоспособный менеджмент / Качалина Л. М. – М. : Издательство Эксмо, 2006. – 464 с.

94. Квіт: Кількість ВНЗ зменшиться через підвищення вимог // Освіта.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/46020/>.

95. Класифікація послуг в Україні / Студопедія // Інтернет-джерело. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studopedia.info/10-55697.html>.

96. Кныш М.И. Конкурентные стратегии: Учеб. пособие. – СПб.: Б. и., 2000. – 284 с.

97. Кобзева Л.В. Предпринимательский университет: как университету встроиться в экономику в новом десятилетии / Л.В. Кобзева [Електронний ресурс]. – Режим доступу: innclub.info/wp.../05/кобзева_56_обр_00_ИТР.doc.

98. Колужнова Н. Я. Маркетинг: общий курс / Н. Я. Колужнова, А. Я. Якобсон. – М. : Омега-Л., 2006. – 476 с.

99. Комаров В. Е. Социально-экономическая эффективность сферы услуг / В.Е. Комаров, В.Д. Улановская. – М.: Наука, 1980. – 126 с.
100. Конкуентоспроможність економіки України в умовах глобалізації / Я.А. Жаліло, Я.Б. Базиліук, Я.В. Белінська, С.В. Давиденко, В.А. Комаров; За ред. Я.А. Жаліла. – К.: Знання України, НІСД, 2005. – 388с.
101. Конкуентоспроможність національної економіки / за ред. д.е.н. Б.Є.Кваснюка. – К.: Фенікс, 2005. – 582с.
102. Кононова І. В. Аналіз підходів до управління підприємством у сучасних умовах / І. В. Кононова // Прометей . – 2013. – № 1. – С. 146-151.
103. Концепция [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
104. Котелевская, Н.В. Экономическая диагностика предприятия: просто о сложном [Текст] / Н.В. Котелевская. – Харьков: Консульт, 2007. – Том 10 (160). – 160 с.
105. Котлер Ф. Основы маркетинга. – СПб.: АО «КОРУНА», АОЗТ «ЛИТЕРА ПЛЮС», 1994. – 699 с.
106. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер, Г. Армстронг, Д. Сондерс и др.; [пер. с англ.]. – М.: Изд. дом «Вильямс», 2006. – 942 с.
107. Кратт О. А. Класифікація послуг: предметна систематизація підходів / О. А. Кратт, М. Г. Слоква // Економічний простір. - 2013. - № 79. - С. 78-87. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/есpros_2013_79_10.
108. Кредисов, А.И. Маркетинг / под ред. Кредисова А.И. Киев: Украина, 1995. -399 с.
109. Кузьмина Е. Е. Маркетинг образовательных услуг: учебное пособие [для магистров] / Е.Е.Кузьмина. – М.: Юрайт, 2012. – 330 с.
110. Лавлок К. Маркетинг услуг: персонал, технология, стратегия / К. Лавлок, пер. с англ. – 4-е изд. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2005. – 1008 с.

111. Лавренко, А.С. Кластеризация в задачах ассортиментного планирования в торговых сетях [Электронный ресурс] / А.С. Лавренко // Управление экономическими системами: электронный научный журнал, 2011. – № 5 (29). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://uecs.mcnip.ru>.
112. Левицька А. О. Дослідження еволюції визначення та трактування конкурентоспроможності підприємства / А. О. Левицька. // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – №3. – С. 200–204.
113. Лекція 4. Системний підхід, місце та роль у науковому пізнанні. Поняття системи та її властивості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nuczu.edu.ua/files/books/L_MOND/L_MOND%2035.pdf.
114. Леонт'єва Ю. Ю., Рудакова К. А. Дослідження сутності поняття «конкурентоспроможність» [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://eprints.kname.edu.ua/29637/1/60.pdf>.
115. Лившина В.В. Формирование системы менеджмента качества вуза : монография / В.В.Лившина, Э.С. Бука. – Красноярск : СибГТУ, 2004. – 324 с.
116. Ліщишин О. І. Довідник економіста підприємця (терміни ринкової економіки) / О. І. Ліщишин, С. В. Мятолич. – Львів, 2002. – 176 с.
117. Лукашенко М. А. Высшее учебное заведение на рынке образовательных услуг: актуальные проблемы управления : монография / М. А. Лукашенко. – М. : Маркет ДС, 2003. – 368 с.
118. Міщенко В. Я. Економіка виробничо-підприємницької діяльності / Міщенко В. Я. – К. : ІСДО, 1995. – 256 с.
119. Макконнел К.Р., Брю С.Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. В 2 т.: Пер. с англ. – М.: Республика, 1992. –799 с.
120. Малеина М. Н. Договор о подготовке специалиста с высшим профессиональным образованием // Государство и право. – 2004. – № 8.
121. Малий економічний словник / За ред. А.Н. Азріліяна. - К.: Інститут нової економіки, 2003. – 240 с.

122. Маркетинг образовательных услуг // Менеджмент в дистанционном образовании : учебный курс / гл. редактор Бендова Л.В. – М., 2008. – 108 с.
123. Маркова В. Д. Маркетинг услуг / В. Д. Маркова. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 128 с.
124. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл ; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1993. – Т. 1. – 26 с.
125. Международный маркетинг : учебн. пособ./ под ред. Н. И. Перцовского. – М. : Высшая школа, 2001. – 239 с.
126. Муравьева Н. Н. Маркетинг услуг: учебное пособие / Н. Н. Муравьева. – Ростов н/Д. : Феникс, 2009. – 251 с.
127. Мягков П. А. Малые предприятия. - М., 1992.
128. Оболенська Т. Є. Маркетинг освітніх послуг: вітчизняний і зарубіжний досвід. — К.: КНЕУ, 2001. — 208 с.
129. Оболенська Т.Є. Маркетинг у сфері освітніх послуг : дис. ... док. економ. наук: 08.06.02. – Харків, 2002. – 346 с.
130. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М. : Советская энциклопедия, 1972. – 846 с.
131. Освітні послуги вищого навчального закладу і їх ресурсне забезпечення / Дмитренко О. М. // Вісник НТУ «ХП». Серія: Актуальні проблеми управління та фінансово-господарської діяльності підприємства – Харків: НТУ «ХП». – 2012. – № 56(962). – С. 48-57.
132. Оцінка інтегрального показника діяльності ВНЗ 2009 рік [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://euroosvita.net/prog/data/upimages/rating2009_2.jpg. – Назва з екрана.
133. Панкрухин А.П. Маркетинг образовательных услуг / А. П. Панкрухин // Маркетинг в России и за рубежом. – 1997. – № 6. – С. 79–85.
134. Пашкус Н.А. Маркетинг образовательных услуг : [учебное пособие] / Н.А. Пашкус, В.Ю. Пашкус, М.П. Соловейкина, Л.В. Чебыкина / под. ред. Н.А.Пашкус. – СПб. : ООО «Книжный Дом», 2007. – 112 с.

135. Пащенко О.В. Конкуренція на ринку оствініх послуг. / Режим перегляду: http://www.rusnauka.com/18_NiIN_2007/Economics/22866.doc.htm. – Назва з екрану.
136. Пащук О. В. Маркетинг послуг: стратегічний підхід: навчальний посібник / О. В. Пащук. – К.: ВД «Професіонал», 2005. – 560 с.
137. Петрова А. Л. Совершенствование технологии маркетинговых исследований рынка образовательных услуг: дисс.... канд. экон. наук: 08.00.05 / А. Л. Петрова. – М.: Моск. гос. соц. ун-т, 2005. – 135 с.
138. Печінкин А., Фомін В. Про оцінку конкурентоспроможності товарів та товаровиробників // Маркетинг. – 2000. – № 2. – с. 23-27.
139. Поляков М. Болонський процес: зближення, а не уніфікація / М.Поляков // Вища освіта України. – 2004. – №2. – С. 47-50.
140. Попов О. Н. Услуги образования и рынок / О. Н. Попов // Российский экономический журнал. – 1992. - № 6. – С. 18-19.
141. Попова Л.М. Методичний підхід до оцінки розподілу пріоритетів сфер діяльності з метою ефективного проведення диверсифікації діяльності підприємства [Электронный ресурс] / Л.М. Попова. – Режим доступу: http://www.nbuiv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Aprer/2009_5_1/36.pdf. – Загол. з екрана.
142. Портер М. Международная конкуренция. – М.: Международные отношения, 1993. – 798 с.
143. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. № 950 «Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-%D0%BF>.
144. Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися навчальними закладами, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 грудня 2011 р. № 1271. [Електронний

ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1271-2011-%D0%BF>

145. Радаев В. В. Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация / В. В. Радаев // Экономическая социология: электронный журнал. – 2002. – Том 3. – № 4. – С. 20-33. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://ecsoc.hse.ru/pdf/ecsoc011.pdf>.

146. Райзберг Б. А. Управление экономикой: Учеб. / Б. А. Райзберг, Р. А. Фатхутдинов – М.: ЗАО «Бизнес-шк. «Интел-Синтез», 1999. – 782 с.

147. Рейтинг університетів України III, IV рівнів акредитації Топ-200 Україна у 2010 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://euroosvita.net/?category=1&id=1093/> – Назва з екрана.

148. Рейтинг університетів України III, IV рівнів акредитації Топ-200 Україна у 2011 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://euroosvita.net/index.php/?category=49&id=1661>. – Назва з екрана.

149. Рейтинг університетів України III, IV рівнів акредитації Топ-200 Україна у 2012 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.euroosvita.net/index.php/?category=49&id=2656/>. – Назва з екрана.

150. Рейтинг університетів України III, IV рівнів акредитації Топ-200 Україна у 2013 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.euroosvita.net/index.php/?category=49&id=3282/>. – Назва з екрана.

151. Рейтинг університетів України III, IV рівнів акредитації Топ-200 Україна у 2014 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.euroosvita.net/index.php/?category=1&id=4068/>. – Назва з екрана.

152. Рета М.В. Управління витратами на створення нової продукції [Текст]: автореф. ... канд. екон. наук за спец. 08.00.04 НТУ «ХП». – М. В. Рета. – Харків, 2010 – 19 с.

153. Решетникова Е. Г. Сфера услуг: планирование, проблемы, перспективы / Е.Г. Решетникова. – Саратов: Из-во Саратов. ун-та, 1988. – 256 с.

154. Решетникова Т. П. Методы оценки конкурентоспособности предприятия/ Т.П. Решетникова// Вісник Східноукраїнського національного університету. – 2001. – № 9. – С. 166-173.
155. Рibaкова О.В. Конкуренція і конкурентоспроможність: економічна суть та фактори підвищення / Рibaкова О.В. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua>.
156. Різник Н. М. Фінансування вищої освіти в Україні: реалії та перспективи / Н. М. Різник, О. М. Бачинська. // Економіка. Управління. Інновації. – 2013. – № 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2013_1_51
157. Романова И. Б. Управление конкурентоспособностью высшего учебного заведения / И. Б. Романова. - Ульяновск : Средневолжский научный центр, 2005. – 140 с.
158. Россинский М. Б. Сфера услуг в экономике развитого социализма / М. Б. Россинский. – Саратов: Из-во Саратовс. ун-та, 1976. – 152 с.
159. Рыночная экономика: словарь / под общ. ред. Г. Я. Кипермана. – М.: Республика, 1993. – 524 с.
160. Савинов Ю. А. Как сделать товар конкурентоспособным // В кн. : Как продать ваш товар на внешнем рынке / Ю. А. Савинов, М. Н. Чепурин. – М. : Мысль, 1990. – С. 214–227.
161. Савчук О. Системний підхід до аналізу конкурентоспроможності промислового виробництва / О. Савчук// Економіст. – 2001. – № 12. – С. 58-61.
162. Сагинова О.В. Маркетинг образовательных услуг / О.В. Сагинова // Маркетинг в России и за рубежом. – 1999. – № 1(9). – С.48-59.
163. Сей Ж.-Б. Трактат по политической экономии / Ж.-Б.Сей ; сост., вступ.ст., комментарий М. К. Бункина. – М. : Дело, 2000. –231 с.
164. Сидорова А. В. Экономико-статистические методы в управлении сферой услуг / А.В. Сидорова. – Донецк: ДонНУ, 2002. – 240 с.

165. Синько В. Конкуренция и конкурентоспособность: основные понятия // Стандарты и качество. – 2000. – № 4 – С. 54-59.
166. Спиридонов А.И. Международная конкуренция и пути повышения конкурентоспособности экономики России: [навч. посіб.] / Спиридонов А. И. – М. : 1997. – 170 с.
167. Спільна декларація міністрів освіти Європи «Європейський простір у сфері вищої освіти» від 19 червня 1999 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
168. Стаханов В. Н. Маркетинг сферы услуг: учеб. пособ. / В.Н. Стаханов. – М.: Экспертное бюро, 2001. – 160 с.
169. Стеблюк Н.Ф. Економічна природа освітніх послуг в системі вищої освіти України / Н.Ф.Стеблюк [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/15_DNI_2008/Economics/33530.doc.htm.
170. Стивенсон В. Дж. Управление производством: Пер. с англ. — М.: Лаборатория базовых знаний: БИНОМ, 1998. — 928 с.
171. Стратегическое планирование деятельности вуза на рынке образовательных услуг : Монография. / Под ред. В.А. Долятовского. – Ростов-на-Дону, 2005. – 235 с.
172. Стрижов А. М. Понятие качества образовательной услуги в условиях рыночных отношений/А. М. Стрижов // Стандарты и мониторинг в образовании. - 1999. - №3.- С. 47-50.
173. Тихонов Р. М. Конкурентоспособность промышленной продукции. — М.: Изд. стандартов, 1985. — 175 с.
174. Ткаченко Л. В. Маркетинг услуг: навч. посіб.. / Л.В. Ткаченко. – Д.: ДАУБП, 2000. – 102 с.
175. Тультаев Т. А. Маркетинг услуг: учебник / Т. А. Тультаев. – М.: ИНФРА-М, 2012. – 208 с.
176. Управління діяльністю підприємства у конкурентному середовищі: монографія / Л.В. Соколова, Г.М. Верясова, О.В. Манакова та ін.; за заг. ред. Л.В. Соколової. – Х.: ТОВ «Компанія СМІТ», 2010. – 190 с.

177. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства : Навч. посіб. / І. О. Піддубний, А. І. Піддубна; Харк. держ. екон. ун-т. - Х. : ВД «ІНЖЕК», 2004. - 264 с.
178. Фасхиев Х. А. Как измерить конкурентоспособность предприятия? / Х. А. Фасхиев, Е. В. Попова // Маркетинг в России и за рубежом. – 2003. – № 4 (36). – С. 53-68.
179. Фатхутдинов Р.А. Конкурентоспособность организации в условиях кризиса: экономика, маркетинг, менеджмент. – М.: Издательско-книготорговый центр «Маркетинг», 2002. – 892 с.
180. Фомина С. Ю. Маркетинг образовательных услуг при подготовке специалистов в регионах России: автореф. дисс.... канд. экон. наук: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / С. Ю. Фомина. – Волгоград : Волгогр. гос. техн. ун-т, 2008. – 27 с.
181. Хмелевська Л. П. Особливості розвитку малого підприємництва у сфері побутового обслуговування населення України: дис. ... канд. экон. наук: 08.01.01 / Л.П. Хмелевська. – К., 2002. – 230 с.
182. Хруцкий В. Е. Современный маркетинг / В. Е. Хруцкий, И. В. Корнеева. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 528 с.
183. Центр міжнародних проектів НДІ прикладних інформаційних технологій «Євро Освіта» / Оцінка інтегрального показника діяльності ВНЗ 2009 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://euroosvita.net/prog/data/upimages/rating2009_2.jpg. – Назва з екрана.
184. Чайникова Л.Н. Методологические и практические аспекты оценки конкурентоспособности региона / Л.Н. Чайнокова. – Тамбов: Изд-во ТГТУ, 2008. – 148с.
185. Ченцов А. А. О бизнесе образовательных услуг / А. А. Ченцов // Высшее образование в России. – 1999. – № 2. – С. 120-123.
186. Чернега О. Б. Управление конкурентоспособностью в условиях трансформации экономических отношений / Чернега О. Б. / НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 1999. – 447 с.

187. Шарихманьян И. К. Маркетинг образовательных услуг – требования времени / И. К. Шарихманьян // Маркетинг. – 1992. – № 4. – С. 44-53.
188. Швець В. Е. Про управління конкурентоспроможністю продукції на підприємстві/ В. Е. Швець. – Ленінград: ЛДНТП, 1990. – 32 с.
189. Шевченко Д.А. Маркетинговые стратегии ценообразования в вузе (на опыте отдела маркетинга и рекламы РГГУ) / Д.А. Шевченко // Практический маркетинг. – 2002. – № 68 (10). – С. 7-14.Ч
190. Шевченко Л. С. Конкурентное управление / Л. С. Шевченко. – Харьков : Эспада. – 2004. – 520 с.
191. Шевченко Л.С. Фінансування вищої освіти: диверсифікація джерел / Л.С. Шевченко. // Теорія і практика правознавства. – 2013. – Вип. 2. – С. 222–233.
192. Шершньова З. Є. Стратегічне управління : Підручник / Шершньова З. Є. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2004. – 699с.
193. Шнирков О. І. Конкуренція в економічних взаємовідносинах країн Східної Європи / Шнирков О. І. – К. : Київський ін-т ім. Т.Г.Шевченка, 1996. – 234 с.
194. Шнипко О.С. Конкурентоспроможність України в умовах глобалізації / О. С. Шнипко; Ін-т економ. та прогнозув. – К.: Експерс, 2009. – 456 с.
195. Щетинин В. П. Экономика образования : учебное пособие / В. П. Щетинин, Н. А. Хроменков, Б. С. Рябушкин. – М.: Российское педагогическое агентство. – 1998. – 305 с.
196. Энциклопедический словарь бизнесмена: Менеджмент, маркетинг, информатика / под общ. ред. М.И. Молдованова. – К.: Техніка, 1993. – 856 с.
197. Юданов А. Конкуренция: теория и практика / А. Юданов. – М. : ГномиД, 2001. – 142 с.
198. Юданов А. Ю. Конкуренция : теория и практика. – М.: АКАЛИС, 1996. – 272 с.

199. Які професії в Україні найпопулярніші? // Урядовий кур'єр. – 23 листопада 2015. – Режим доступу: <http://ukurier.gov.ua/uk/news/yaki-profesiyi-v-ukrayini-najpopulyarnishi/>. – Назва з екрана.
200. Янковський В. В. Болонський процес: шляхом європейської інтеграції / В.В. Янковський // Дзеркало тижня. – 2003.– № 40. – 18-24 жовтня. – С. 17.
201. Ярошенко С. П. Резерви підвищення конкурентоспроможності підприємства / Ярошенко С. П. – Суми: Козацький вал, 1998. – 249 с.
202. Ящук Т.А. Особливості функціонування ринку освітніх послуг в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/2080/1/Rynok_osvitnih_posluh_v_Ukraini.pdf. – Назва з екрану.
203. Baron S. Services marketing. / S. Baron, K. Harris. – Second edition. – NY: Palgrave Macmillan, 2003. – 274 p.
204. Davies B. Ellison L. Strategic Marketing for Schools. Pitman Publishing, London 1997. – pp.88.
205. Gronroos C. Service management and marketing. West Sussex, 2000.
206. Horyn Y. O. Legal regulation of higher education in Ukraine // Y. O. Horyn // Economics, Management, Law: current state and perspectives of development: Collection of scientific articles. – Thorpe-Bowker, Melbourne, Australia, 2015. – p. 36–40.
207. Liberalizing International Transactions in Services: a Handbook. – Geneva: UNCTAD, World Bank. – 1994.
208. Michael E. Porter. «The Five Competitive Forces that Shape Strategy», Harvard Business Review, January, 2008, p.86.
209. Mudie P. Services marketing management / P. Mudie, A. Pirrie; University of Oxford. – 3rd edition. – BH; ELSEVIER ltd, 2006. – 270 p.
210. Service management. Strategy and leadership in Service Business / Ed.R.Norman. - N.Y., 2000.

211. The Global Competitiveness Report 2010-2011. World Economic Forum. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2010-11.pdf. – Назва з екрана.

212. The Global Competitiveness Report 2011-2012. World Economic Forum. [Электронный ресурс]. – Режим доступа]: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GCR_Report_2011-12.pdf. – Назва з екрана.

213. The Global Competitiveness Report 2012-2013. World Economic Forum. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2012-13.pdf. – Назва з екрана.

214. The Global Competitiveness Report 2013-2014. World Economic Forum. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013-14.pdf. – Назва з екрана.

215. The Global Competitiveness Report 2014-2015. World Economic Forum. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf. – Назва з екрана.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А
Таблиця 1

**Розподіл вищих навчальних закладів по областях України
протягом 2009-2010 навчального року**

№	Адміністративна одиниця	Всього	Університети	Академії	Інститути	Консерваторії
1.	Україна	367	198	58	110	1
2.	АР Крим	15	8	2	5	-
3.	Вінницька	7	5	-	2	-
4.	Волинська	4	3	-	1	-
5.	Дніпропетровська	27	12	6	8	1
6.	Донецька	27	10	4	13	-
7.	Житомирська	4	3	-	1	-
8.	Закарпатська	6	4	-	2	-
9.	Запорізька	13	8	1	4	-
10.	Івано-Франківська	9	5	-	4	-
11.	Київська	6	4	-	2	-
12.	Кіровоградська	7	2	1	4	-
13.	Луганська	10	6	-	4	-
14.	Львівська	24	12	6	6	-
15.	Миколаївська	5	4	-	1	-
16.	Одеська	22	11	7	4	-
17.	Полтавська	8	5	2	1	-
18.	Рівненська	6	4	-	2	-
19.	Сумська	5	4	1	-	-
20.	Тернопільська	9	4	-	5	-
21.	Харківська	39	20	10	9	-
22.	Херсонська	8	4	-	4	-
23.	Хмельницька	10	6	2	2	-
24.	Черкаська	6	5	1	-	-
25.	Чернівецька	4	3	1	-	-
26.	Чернігівська	5	3	-	2	-
27.	м. Київ	77	40	14	23	-
28.	м. Севастополь	4	3	-	1	-

Таблиця 2

**Розподіл вищих навчальних закладів по областях України
протягом 2010-2011 навчального року**

№	Адміністративна одиниця	Всього	Університети	Академії	Інститути	Консерваторії
1.	Україна	369	197	62	109	1
2.	АР Крим	15	8	2	5	-
3.	Вінницька	7	5	-	2	-
4.	Волинська	4	3	-	1	-
5.	Дніпропетровська	26	12	6	7	1
6.	Донецька	27	10	4	13	-
7.	Житомирська	4	3	-	1	-
8.	Закарпатська	6	4	-	2	-
9.	Запорізька	13	8	1	4	-
10.	Івано-Франківська	9	5	-	4	-
11.	Київська	8	4	2	2	-
12.	Кіровоградська	7	2	1	4	-
13.	Луганська	10	6	-	4	-
14.	Львівська	23	12	6	5	-
15.	Миколаївська	5	4	-	1	-
16.	Одеська	22	11	7	4	-
17.	Полтавська	8	5	2	1	-
18.	Рівненська	6	4	-	2	-
19.	Сумська	5	4	1	-	-
20.	Тернопільська	8	4	-	4	-
21.	Харківська	39	20	10	9	-
22.	Херсонська	8	4	-	4	-
23.	Хмельницька	10	6	2	2	-
24.	Черкаська	6	5	1	-	-
25.	Чернівецька	4	3	1	-	-
26.	Чернігівська	5	3	-	2	-
27.	м. Київ	80	39	15	26	-
28.	м. Севастополь	4	3	1	-	-

Таблиця 3

**Розподіл вищих навчальних закладів по областях України
протягом 2011-2012 навчального року**

№	Адміністративна одиниця	Всього	Університети	Академії	Інститути	Консерваторії
1.	Україна	366	197	66	102	1
2.	АР Крим	14	8	2	4	-
3.	Вінницька	7	5	-	2	-
4.	Волинська	4	3	-	1	-
5.	Дніпропетровська	27	12	6	8	1
6.	Донецька	26	9	4	13	-
7.	Житомирська	4	3	-	1	-
8.	Закарпатська	6	4	-	2	-
9.	Запорізька	12	8	1	3	-
10.	Івано-Франківська	8	5	-	3	-
11.	Київська	8	4	2	2	-
12.	Кіровоградська	6	2	1	3	-
13.	Луганська	9	6	-	3	-
14.	Львівська	22	12	6	4	-
15.	Миколаївська	5	4	-	1	-
16.	Одеська	23	11	9	3	-
17.	Полтавська	8	5	2	1	-
18.	Рівненська	6	4	-	2	-
19.	Сумська	5	4	1	-	-
20.	Тернопільська	8	4	-	4	-
21.	Харківська	39	21	10	8	-
22.	Херсонська	7	4	1	2	-
23.	Хмельницька	10	6	2	2	-
24.	Черкаська	6	5	1	-	-
25.	Чернівецька	4	3	1	-	-
26.	Чернігівська	5	3	-	2	-
27.	м. Київ	82	39	16	27	-
28.	м. Севастополь	5	3	1	1	-

Таблиця 4

**Розподіл вищих навчальних закладів по областях України
протягом 2012-2013 навчального року**

№	Адміністративна одиниця	Всього	Університети	Академії	Інститути	Консерваторії
1.	Україна	353	199	64	89	1
2.	АР Крим	13	8	2	3	-
3.	Вінницька	7	5	-	2	-
4.	Волинська	4	3	-	1	-
5.	Дніпропетровська	25	11	6	7	1
6.	Донецька	23	9	4	10	-
7.	Житомирська	4	3	-	1	-
8.	Закарпатська	6	4	-	2	-
9.	Запорізька	13	8	1	4	-
10.	Івано-Франківська	6	4	-	2	-
11.	Київська	7	4	1	2	-
12.	Кіровоградська	5	2	-	3	-
13.	Луганська	8	6	1	1	-
14.	Львівська	22	12	6	4	-
15.	Миколаївська	5	4	-	1	-
16.	Одеська	22	12	7	3	-
17.	Полтавська	8	5	2	1	-
18.	Рівненська	6	4	-	2	-
19.	Сумська	5	4	1	-	-
20.	Тернопільська	8	4	-	4	-
21.	Харківська	39	21	10	8	-
22.	Херсонська	7	4	1	2	-
23.	Хмельницька	10	6	2	2	-
24.	Черкаська	6	5	1	-	-
25.	Чернівецька	4	4	-	-	-
26.	Чернігівська	4	3	-	1	-
27.	м. Київ	81	41	18	22	-
28.	м. Севастополь	5	3	1	1	-

Таблиця 5

**Розподіл вищих навчальних закладів по областях України
протягом 2013-2014 навчального року**

№	Адміністративна одиниця	Всього	Університети	Академії	Інститути	Консерваторії
1.	Україна	344	198	62	83	1
2.	АР Крим	12	7	2	3	-
3.	Вінницька	7	5	-	2	-
4.	Волинська	3	2	-	1	-
5.	Дніпропетровська	25	11	6	7	1
6.	Донецька	23	9	4	10	-
7.	Житомирська	4	3	-	1	-
8.	Закарпатська	6	4	-	2	-
9.	Запорізька	13	8	1	4	-
10.	Івано-Франківська	6	4	-	2	-
11.	Київська	6	4	-	2	-
12.	Кіровоградська	5	2	-	3	-
13.	Луганська	8	6	1	1	-
14.	Львівська	22	12	6	4	-
15.	Миколаївська	6	5	-	1	-
16.	Одеська	22	12	7	3	-
17.	Полтавська	8	5	2	1	-
18.	Рівненська	6	4	-	2	-
19.	Сумська	5	4	1	-	-
20.	Тернопільська	8	4	-	4	-
21.	Харківська	39	22	9	8	-
22.	Херсонська	7	4	1	2	-
23.	Хмельницька	10	6	2	2	-
24.	Черкаська	6	5	1	-	-
25.	Чернівецька	4	4	-	-	-
26.	Чернігівська	4	3	-	1	-
27.	м. Київ	80	40	18	22	-
28.	м. Севастополь	5	3	1	1	-

Таблиця 6

**Розподіл вищих навчальних закладів по областях України
протягом 2014-2015 навчального року**

№	Адміністративна одиниця	Всього	Університети	Академії	Інститути	Консерваторії
1.	Україна	296	175	54	66	1
2.	Вінницька	7	5	-	2	-
3.	Волинська	4	2	1	1	-
4.	Дніпропетровська	24	11	6	6	1
5.	Донецька	1	1	-	-	-
6.	Житомирська	4	3	-	1	-
7.	Закарпатська	6	4	-	2	-
8.	Запорізька	13	8	1	4	-
9.	Івано-Франківська	5	4	-	1	-
10.	Київська	6	4	-	2	-
11.	Кіровоградська	5	2	-	3	-
12.	Луганська	2	2	-	-	-
13.	Львівська	22	12	6	4	-
14.	Миколаївська	7	6	-	1	-
15.	Одеська	21	12	7	2	-
16.	Полтавська	8	5	2	1	-
17.	Рівненська	5	4	-	1	-
18.	Сумська	5	4	1	-	-
19.	Тернопільська	8	4	-	4	-
20.	Харківська	38	21	9	8	-
21.	Херсонська	7	4	1	2	-
22.	Хмельницька	9	6	2	1	-
23.	Черкаська	5	5	-	-	-
24.	Чернівецька	4	4	-	-	-
25.	Чернігівська	3	3	-	-	-
26.	м. Київ	78	39	18	21	-

ДОДАТОК Б

**Топ галузі за кількістю заяв (ОКР бакалавр, денна форма навчання)
протягом 2012-2015 н.р.**

№	2012-2013 н.р.		2013-2014 н.р.		2014-2015 н.р.		2015-2016 н.р.	
	Галузь	Заяви	Галузь	Заяви	Галузь	Заяви	Галузь	Заяви
1.	Економіка та підприємництво	199552	Економіка та підприємництво	238086	Економіка та підприємництво	194621	Економіка та підприємництво	169347
2.	Гуманітарні науки	99891	Гуманітарні науки	137046	Гуманітарні науки	111653	Гуманітарні науки	99593
3.	Інформатика та обчислювальна техніка	62764	Інформатика та обчислювальна техніка	85097	Інформатика та обчислювальна техніка	84603	Інформатика та обчислювальна техніка	74037
4.	Право	59432	Право	76842	Право	67284	Право	50660
5.	Менеджмент та адміністрування	53285	Менеджмент та адміністрування	59796	Менеджмент та адміністрування	52616	Менеджмент та адміністрування	42275
6.	Соціально-політичні науки	45659	Соціально-політичні науки	58979	Соціально-політичні науки	48052	Соціально-політичні науки	41348
7.	Природничі науки	41122	Природничі науки	51557	Природничі науки	39190	Природничі науки	37981
8.	Педагогічна освіта	35472	Педагогічна освіта	46491	Педагогічна освіта	37299	Педагогічна освіта	35010
9.	Сфера обслуговування	31184	Сфера обслуговування	39958	Сфера обслуговування	33917	Сфера обслуговування	32413
10.	Журналістика та інформація	21940	Транспорт і транспортна інфраструктура	27456	Міжнародні відносини	24001	Міжнародні відносини	29752
11.	Транспорт і транспортна інфраструктура	19951	Автоматика та управління	24847	Транспорт і транспортна інфраструктура	22647	Машинобудування та матеріалообробка	19800
12.	Автоматика та управління	19415	Журналістика та інформація	23778	Системні науки та кібернетика	21231	Автоматика та управління	18431
13.	Системні науки та кібернетика	18020	Системні науки та кібернетика	23283	Будівництво та архітектура	21192	Системні науки та кібернетика	18253
14.	Машинобудування та матеріалообробка	17679	Машинобудування та матеріалообробка	23162	Автоматика та управління	20008	Журналістика та інформація	17941
15.	Будівництво та архітектура	16478	Будівництво та архітектура	20270	Машинобудування та матеріалообробка	19732	Транспорт і транспортна інфраструктура	17789
16.	Культура	13348	Фізико-математичні науки	18897	Журналістика та інформація	19308	Будівництво та архітектура	14258
17.	Геодезія та землеутрій	13166	Міжнародні відносини	18867	Фізико-математичні науки	14342	Інформаційна безпека	12756
18.	Міжнародні відносини	13120	Мистецтво	12634	Інформаційна безпека	13928	Електротехніка та електромеханіка	12081
19.	Фізико-математичні науки	13105	Електротехніка та електромеханіка	15570	Культура	13107	Сільське господарство і лісництво	11875
20.	Мистецтво	12634	Культура	15451	Електротехніка та електромеханіка	12884	Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини	11090

ДОДАТОК В

**Абсолютне та відносне відношення студентів, які навчаються за
різними джерелами фінансування у ВНЗ III-IV рівня акредитації***

	2009/2010		2010/2011		2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Всього	2245200	100	2129835	100	1954789	100	1824906	100	1673287	100	1437955	100
У тому числі за рахунок												
Державного бюджету	820503	36,5	815211	38,3	777379	39,8	767596	42,1	735864	44,0	663194	46,1
Місцевих бюджетів	21655	1,0	20956	1,0	18372	0,9	18379	1,0	13087	0,8	12201	0,9
Центральних органів влади Юридичних осіб	8511	0,4	8502	0,4	8886	0,5	6519	0,3	7829	0,4	10223	0,7
Фізичних осіб	1394531	62,1	1285166	60,3	1150152	58,8	1032412	56,6	916507	54,8	752337	52,3

ДОДАТОК Г

**Регіональний поділ вищих навчальних закладів на основі рейтингу оцінки
інтегрального показника діяльності ВНЗ 2009-2014 роки[183]**

ВНЗ	2009	2010	2011	2012	2013	2014	Регіон
Національний технічний університет України "Київський Політехнічний Інститут"	1	1	1	1	1-2	1-2	Пн. Україна
Київський національний університет ім. Тараса Шевченка	2	2	2	2	1-2	1-2	Пн. Україна
Харківський національний університет ім. Василя Каразіна	3	3	3	3	3	3	Сх. Україна
Національний медичний університет ім. Олександра Богомольця	4	4	5	5	8	8	Пн. Україна
Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут"	5	6	6	6	5	4	Сх. Україна
Національний гірничий університет	6	7	7	7	7	7	Центр. Україна
Дніпропетровський національний університет	7	8	9	10	10	10	Центр. Україна
Національний університет "Кієво-Могилянська Академія"	8	5	4	4	4	5	Пн. Україна
Національний університет біоресурсів і природокористування України	9	9	8	9	12	12	Пн. Україна
Донецький національний університет	10	12	14	17	20	25	Сх. Україна
Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана	11	10	10	11	13	13	Пн. Україна
Національний університет "Львівська Політехніка"	12	11	11	8	6	6	Зх. Україна
Національний авіаційний університет	13	14	13	16	15	14	Пн. Україна
Донецький національний медичний університет ім. Максима Горького	14	16	20	23	23	30	Сх. Україна
Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого	15	13	12	12	18	17	Сх. Україна
Національна металургійна академія України	16	18	17	13	11	11	Центр. Україна
Донецький національний технічний університет	17	17	16	18	16	20	Сх. Україна
Харківський національний університет радіотехніки	18	15	15	15	14	16	Сх. Україна
Вінницький національний технічний університет	19	19	24	26	30	28	Центр. Україна
Національний фармацевтичний університет	20	20	19	22	33	32	Сх. Україна
Вінницький національний медичний університет ім. Миколи Пирогова	21	24	25	28	28	29	Центр. Україна
Луганський національний педагогічний університет ім. Тараса Шевченка	22	23	21	21	25	33	Сх. Україна
Київський національний торговельно-економічний університет	23	21	22	19	22	24	Пн. Україна
Одеський державний медичний університет	24	27	31	35	49	49	Пд. Україна
Тернопільський національний технічний університет ім. Івана Пулюя	25	22	29	29	29	27	Зх. Україна
Національний лісотехнічний університет України	26	30	32	31	38	37	Зх. Україна
Східноукраїнський національний університет ім. Володимира Дала	27	25	33	30	27	34	Сх. Україна
Київський національний університет технологій	28	26	26	25	24	23	Пн. Україна

ВНЗ	2009	2010	2011	2012	2013	2014	Регіон
та дизайну							
Одеський національний університет ім. Іллі Мечникова	29	29	23	20	19	18	Пд. Україна
Львівський національний університет ім. Івана Франка	30	28	18	14	9	9	Зх. Україна
Національний університет харчових технологій	31	32	30	34	35	36	Пн. Україна
Тернопільський національний економічний університет	32	34	34	37	45	41	Зх. Україна
Національний педагогічний університет ім. Михайла Драгоманова	33	31	28	27	21	19	Пн. Україна
Одеська національна академія харчових технологій	34	36	38	40	40	40	Пд. Україна
Одеський державний економічний університет	35	37	37	36	36	35	Пд. Україна
Національний аерокосмічний університет ім. Миколи Жуковського "Харківський авіаційний університет"	36	33	27	24	17	15	Сх. Україна
Одеський національний політехнічний університет	37	35	35	33	32	22	Пд. Україна
Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника	38	38	40	41	39	38	Зх. Україна
Івано-Франківський національний медичний університет	39	42	42	42	42	44	Зх. Україна
Чорноморський державний університет ім. Петра Могили	40	40	41	44	43	42	Пд. Україна
Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського	41	39	36	32	26		Пд. Україна
Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича	42	41	39	38	31	26	Зх. Україна
Дніпропетровська державна медична академія	43	46	46	47	51	51	Центр. Україна
Одеська національна юридична академія	44	46	44	48	47	45	Пд. Україна
Харківський національний економічний університет	45	43	49	49	55	48	Сх. Україна
Харківський національний медичний університет	46	47	47	46	46	46	Сх. Україна
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу	47	44	43	39	34	31	Зх. Україна
Ужгородський національний університет	48	48	45	43	41	39	Зх. Україна
Кіровоградський національний технічний університет	49	50	50	53	54	54	Центр. Україна
Українська медична стоматологічна академія	50	52	52	51	53	53	Центр. Україна
Київський національний університет будівництва та архітектури	51	49	48	45	44	52	Пн. Україна
Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. Константина Ушинського	52	53	51	50	50	50	Пд. Україна
Київський міжнародний університет	53	51	53	57	63	72	Пн. Україна
Національний університет фізичного виховання і спорту України (НУФВСУ)	54	54	57	62	95	91	Пн. Україна
Луганський державний медичний університет	55	58	58	61	61	67	Сх. Україна
Запорізький національний технічний університет	56	55	54	52	48	47	Пд. Україна
Національна академія управління	57	57	56	54	60	65	Пн. Україна
Кременчуцький державний політехнічний університет ім. Михайла Остроградського	58	56	55	55	56	55	Центр. Україна
Львівський національний медичний університет ім. Данила Галицького	59	61	60	59	57	56	Зх. Україна

ВНЗ	2009	2010	2011	2012	2013	2014	Регіон
Донецький державний університет управління	60	60	63	65	64	66	Сх. Україна
Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського	61	59	59	58	52	58	Сх. Україна
Буковинський державний медичний університет	62	64	64	68	68	64	Зх. Україна
Харківський національний технічний університет сільського господарства ім. Петра Василенка	63	63	61	66	66	62	Сх. Україна
Одеський національний морський університет	64	62	62	60	59	57	Пд. Україна
Кримський державний медичний університет ім. Сергія Георгієвського	65	68	69	69	91		Пд. Україна
Університет економіки і права "КРОК"	66	65	65	63	62	59	Пн. Україна
Львівська комерційна академія	67	67	66	67	67	60	Зх. Україна
Харківський національний автомобільно-дорожній університет	68	66	68	72	71	69	Сх. Україна
Таврійський державний агротехнологічний університет	69	69	70	71	70	70	Пд. Україна
Національна академія управління при президентіві України	70	70	71				Пн. Україна
Львівський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ)	71	-	-				Зх. Україна
Українська інженерно-педагогічна академія	72	74	77	56	58	63	Сх. Україна
Національний університет водного господарства та природокористування	73	72	-	70	69	68	Зх. Україна
Сумський державний університет	74	71	67	64	37	21	Сх. Україна
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури	75	73	72	75	90	87	Центр. Україна
Полтавська державна аграрна академія	76	75	73	74	116	113	Центр. Україна
Херсонський національний технічний університет	77	77	74	77	82	82	Пд. Україна
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв	78	78	83	80	79	79	Пн. Україна
Донбаська державна машинобудівна академія	79	76	75	73	72	71	Сх. Україна
Луганський національний аграрний університет	80	84	86	90	118	123	Сх. Україна
Херсонський державний аграрний університет	81	79	78	79	80	80	Пд. Україна
Одеська національна академія зв'язку ім. Олександра Попова	82	82	79	78	78	77	Пд. Україна
Волинський національний університет ім. Лесі Українки	83	80	76	76	75	76	Зх. Україна
Запорізький національний університет	84	85	81	81	81	81	Пд. Україна
Національна музична академія України ім. Петра Чайковського	85	83	80	83	83	83	Пн. Україна
Миколаївський державний університет ім. Василя Сухомлинського	86	81	82	84	74	73	Пн. Україна
Львівська національна музична академія ім. Миколи Лисенка	87	86	85	85	89	88	Зх. Україна
Херсонський державний університет	88	88	88	88	86	85	Пд. Україна
Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту ім. академіка Всеволода Лазаряна	89	87	84	82	76	74	Центр. Україна
Запорізький державний медичний університет	90	92	92	89	88	84	Пд. Україна
Миколаївський державний аграрний університет	91	91	87	87	87	86	Пд. Україна
Харківський державний технічний університет будівництва та архітектури	92	90	91	95	93	92	Сх. Україна

ВНЗ	2009	2010	2011	2012	2013	2014	Регион
Українська державна академія залізничного транспорту	93	94	95	94	94	93	Сх. Україна
Харківський національний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди	94	89	90	92	92	94	Сх. Україна
Харківська національна академія міського господарства	95	93	89	86	109	108	Сх. Україна
Луцький національний технічний університет	96	95	93	91	77	75	Зх. Україна
Севастопольський національний університет ядерної енергії та промисловості	97	96	96	93	97		Пд. Україна
Київський національний університет культури і мистецтв	98	97	94	98	104	104	Пн. Україна
Одеська державна академія холоду	99	98	98				Пд. Україна
Кам'янець-Подільський національний університет	100	99	97	97	101	99	Зх. Україна
Маріупольський державний гуманітарний університет	101	102	100	99	99	95	Сх. Україна
Київський національний університет театру, кіно і телебачення ім. Івана Карпенка-Карого	102	100	103	103	126	121	Пн. Україна
Одеська державна музична академія ім. Антоніни Нежданової	103	103	102	101	106	102	Пд. Україна
Севастопольський національний технічний університет	104	101	99	96	73		Пд. Україна
Білоцерківський національний аграрний університет	105	104	101	100	100	98	Пн. Україна
Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка	106	107	109	108	108	103	Зх. Україна
Київський національний лінгвістичний університет	107	110	112	111	111	110	Пн. Україна
Одеська національна морська академія	108	105	104	102	96	89	Пд. Україна
Національний університет "Острозька академія"	109	106	106	105	105	100	Зх. Україна
Національний транспортний університет	110	109	108	106	85	78	Пн. Україна
Приазовський державний технічний університет	111	108	107	104	102	97	Сх. Україна
Дніпропетровський державний аграрний університет	112	111	111	107	107	107	Центр. Україна
Одеська державна академія будівництва та архітектури	113	113	113	113	110	105	Пд. Україна
Харківський державний університет харчування та торгівлі	114	115	115	115	120	117	Сх. Україна
Класичний приватний університет	115	112	110	112	112	106	Пд. Україна
Харківський національний аграрний університет ім. Василя Докучаєва	116	116	116	114	114	112	Сх. Україна
Університет банківської справи НБУ	117	114	148	144	84	61	
Одеський державний екологічний університет	118	117	114	110	103	96	Пд. Україна
Київський університет ринкових відносин	119	119	117	121			Пн. Україна
Донбаський державний технічний університет	120	118	118	116	115	120	Сх. Україна
Запорізька державна інженерна академія	121	120	120	124	131	128	Пд. Україна
Харківська державна зооветеринарна академія	122	121	121	120	133	132	Сх. Україна
Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури	123	122	119	117	117	115	Пн. Україна
Подільський державний аграрно-технічний університет	124	123	123	119	119	119	Зх. Україна
Академія адвокатури України	125	125	126	123	124	118	Пн. Україна
Український державний хіміко-технологічний університет	126	124	127	127	127	125	Центр. Україна

ВНЗ	2009	2010	2011	2012	2013	2014	Регіон
Харківська державна академія фізичної культури	127	127	129	133	140	149	Сх. Україна
Дніпропетровський університет економіки та права	128	126	-				Центр. Україна
Академія праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України	129	130	131	131	173	167	Пн. Україна
Національний університет державної податкової служби України	130	131	132	129	135	135	Пн. Україна
Криворізький технічний університет	131	128	125	122		114	Центр. Україна
Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького	132	130	128	125	128	126	Центр. Україна
Кіровоградський державний педагогічний університет ім. Володимира Винниченка	133	131	130	126	125	122	Центр. Україна
Житомирський державний університет ім. Івана Франка	134	133	133	130	130	127	Пн. Україна
Київський економічний інститут менеджменту	135	134	138				Пн. Україна
Державна академія житлово-комунального господарства	136	135	136	139			Пн. Україна
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди	137	137	134	134	129	124	Пн. Україна
Львівська державна фінансова академія	138	136	139	135	137	140	Зх. Україна
Харківський державний університет мистецтв ім. Івана Котляревського	139	139	137	136	136	131	Сх. Україна
Вінницький національний аграрний університет	140	138	135	132	132	129	Центр. Україна
Київський гуманітарний інститут	141	141	140	143	148	164	Пн. Україна
Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини	142	142	141	137	139	139	Центр. Україна
Вінницький фінансово-економічний університет	143	140	143				Центр. Україна
Львівський державний університет фізичної культури	144	143	142	138	138	138	Зх. Україна
Академія муніципального управління	145	144	149	149	145	141	Пн. Україна
Національна академія статистики, обліку та аудиту Держкомстату України	146	146	144	140		142	Пн. Україна
Українська академія друкарства	147	149	153	150	157	154	Зх. Україна
Чернігівський державний технологічний університет	148	145	146	142	141	133	Пн. Україна
Черкаський державний технологічний університет	149	148	147	145		134	Центр. Україна
Національний університет кораблебудування ім. адмірала Макарова	150	147	145	141	144	143	Пд. Україна
Харківська державна академія культури	151	152	154	152	155	151	Сх. Україна
Міжнародний Соломонів університет	152	155	159				Пн. Україна
Сумський національний аграрний університет	153	150	151	147	147	144	Пн. Україна
Національна академія природоохоронного та курортного будівництва	154	151	156	155	153		Пд. Україна
Полтавський національний технічний університет ім. Юрія Кондратюка	155	153	150	146	123	111	Центр. Україна
Уманський національний університет садівництва	156	156	157	153	149	145	Центр. Україна
Хмельницький національний університет	157	154	152	148	65	43	Зх. Україна
Закарпатський державний університет	158	158	162				Зх. Україна
Житомирський державний технологічний університет	159	157	155	151	146	137	Пн. Україна

ВНЗ	2009	2010	2011	2012	2013	2014	Регіон
Київський славістичний університет	160	160	160	173			Пн. Україна
Дніпропетровська державна фінансова академія	161	159	158	154	156		Центр. Україна
Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського	162	162	165	161	175	165	Центр. Україна
Кримський гуманітарний університет	163	161	161	157	152		Пд. Україна
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія	164	166	171	166	178	179	Зх. Україна
Східноєвропейський університет економіки і менеджменту	165	164	166				Центр. Україна
Київський університет права Національної академії наук України	166	163	163	159	160	160	Пн. Україна
Київський національний університет туризму, економіки і права	167	165	164	160	159	168	Пн. Україна
Національний університет цивільного захисту України	168	167	168	162	161	152	Сх. Україна
Хмельницький університет управління та права	169	168	167			157	Зх. Україна
Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка	170	170	170	168	167	163	Зх. Україна
Слов'янський державний педагогічний університет	171	169	172	167	166	159	Сх. Україна
Державний економіко-технологічний університет транспорту	172	172	179	176	186	180	Пн. Україна
Бердянський університет менеджменту і бізнесу	173	171	176	174	181	186	Пд. Україна
Житомирський національний агроекологічний університет	174	174	175	170	168	158	Пн. Україна
Львівська національна академія мистецтв	175	173	169	169	176	175	Зх. Україна
Донбаська національна академія будівництва і архітектури	176	175	174	164	151	169	Сх. Україна
Мелітопольський державний педагогічний університет	177	176	173	163	163	162	Пд. Україна
Чернігівський державний інститут економіки і управління	178	178	178	175	174		Пн. Україна
Харківська державна академія дизайну і мистецтв	179	177	187	182	190	185	Сх. Україна
Державна льотна академія України	180	179					Центр. Україна
Дніпродзержинський державний технічний університет	181	181	183	180	179	171	Центр. Україна
Ялтинський університет менеджменту	182	182	-				Пд. Україна
Кримський інженерно-педагогічний університет	183	180	177	171	170		Пд. Україна
Державний університет інформатики і штучного інтелекту	184	186	-				Сх. Україна
Чернігівський державний педагогічний університет ім. Тараса Шевченка	185	185	185	181	177	166	Пн. Україна
Міжнародний університет фінансів	186	183	181	179	172	172	Пн. Україна
Міжнародний науково-технічний університет	187	184	180	177	171	170	Пн. Україна
Одеський державний аграрний університет	188	187	193	197	197	187	Пд. Україна
Мукачівський державний університет	189	188	189	185	180	173	Зх. Україна
Академія пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля МНС України	190	189		172			Центр. Україна
Полтавський університет споживчої кооперації України	191	191	182	178	154	148	Центр. Україна
Бердянський державний педагогічний університет	192	194	191	187	164	156	Пд. Україна
Ніжинський державний університет ім. Миколи	193	194	192	188	183	181	Пн. Україна

ВНЗ	2009	2010	2011	2012	2013	2014	Регіон
Гоголя							
Кременчуцький університет економіки, інформаційних технологій і управління	194	196	-	200	199		Центр. Україна
Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій ім. Степана Гжицького	195	192	190	183	182	176	Зх. Україна
Українська академія банківської справи Національного банку України	196	193	188	186	165	150	Пн. Україна
Львівський національний аграрний університет	197	190	184	165	162	147	Зх. Україна
Сумський державний педагогічний університет ім. Антона Макаренка	198	199	195	189	184	177	Пн. Україна
Київський інститут ім. Бориса Грінченка	199	197	186	184	98	90	Пн. Україна
Донецький інститут туристичного бізнесу	200	198	194		200		Сх. Україна
Криворізький державний педагогічний університет	204	200	-				
Тернопільський державний медичний університет ім. І. Я. Горбачевського	-	-	105	109	113	101	
Дніпропетровський університет ім. Альфреда Нобеля	-	-	122	118	122	116	
Міжнародний економіко-гуманітарний університет	-	-	124	128	134	136	
Рівненський державний гуманітарний університет	-	-	196	190	189	178	
Буковинський державний фінансово-економічний університет	-	-	197	193	193	188	
Хмельницький економічний університет	-	-	198				
Харківський гуманітарний університет "Народна українська академія"	-	-	199	191	185	174	
Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка	-	-	200	192	187	182	
Київський медичний університет УАНМ	-	-	-	158	158	155	
Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій	-	-	-	156	150		
Ізмаїльський державний гуманітарний університет	-	-	-	194	191		
Глухівський національний педагогічний університет	-	-	-	195	188	183	
Донецька державна музична академія ім. С. С. Прокоф'єва	-	-	-	196	192	197	
Дніпропетровський державний інститут фізичної культури та спорту	-	-	-	198	196	191	
Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний інститут ім. Тараса Шевченка	-	-	-	199	198	192	
Державний університет телекомунікацій					150	146	
Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна"					169	161	
Макіївський економіко-гуманітарний інститут					194		
Луганська державна академія культури і мистецтв					195	197	
Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі						109	
Університет митної справи та фінансів						130	
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності						153	

ВНЗ	2009	2010	2011	2012	2013	2014	Регіон
Київська державна академія водного транспорту ім. гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного						184	
Херсонська державна морська академія						189	
Європейський університет						190	
Університет сучасних знань						193	
Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій						194	
Дніпропетровський гуманітарний університет						196	
Львівський інститут економіки і туризму						198	
Івано-Франківський університет права ім. Короля Данила Галицького						199	
Одеська державна академія технічного регулювання та якості						200	

ДОДАТОК Г

**Рейтинг країн за індексом конкурентоспроможності економіки,
2010-2015 рр.[211-215]**

№	2010-2011 рр.		2011-2012 рр.		2012-2013 рр.		2013-2014 рр.		2014-2015 рр.	
1.	Швейцарія	5.63	Швейцарія	5.74	Швейцарія	5.72	Швейцарія	5.67	Швейцарія	5.70
2.	Швеція	5.56	Сінгапур	5.63	Сінгапур	5.67	Сінгапур	5.61	Сінгапур	5.65
3.	Сінгапур	5.48	Швеція	5.61	Фінляндія	5.55	Фінляндія	5.54	США	5.54
4.	США	5.43	Фінляндія	5.47	Швеція	5.53	Німеччина	5.51	Фінляндія	5.50
5.	Німеччина	5.39	США	5.43	Нідерланди	5.50	США	5.48	Німеччина	5.49
6.	Японія	5.37	Німеччина	5.41	Німеччина	5.48	Швеція	5.48	Японія	5.47
7.	Фінляндія	5.37	Нідерланди	5.41	США	5.47	Гонг-Конг	5.47	Гонг-Конг	5.56
8.	Нідерланди	5.33	Данія	5.40	Великобританія	5.45	Нідерланди	5.42	Нідерланди	5.45
9.	Данія	5.32	Японія	5.40	Гонг-Конг	5.41	Японія	5.40	Великобританія	5.41
10.	Канада	5.30	Великобританія	5.39	Японія	5.40	Великобританія	5.37	Швеція	5.41
11.	Гонг-Конг	5.30	Гонг-Конг	5.36	Катар	5.38	Норвегія	5.33	Норвегія	5.35
12.	Великобританія	5.25	Канада	5.33	Данія	5.29	Тайвань, Китай	5.29	ОАЕ	5.33
13.	Тайвань, Китай	5.21	Тайвань, Китай	5.26	Тайвань, Китай	5.28	Катар	5.24	Данія	5.29
14.	Норвегія	5.14	Катар	5.24	Канада	5.27	Канада	5.20	Тайвань, Китай	5.25
15.	Франція	5.13	Бельгія	5.20	Норвегія	5.27	Данія	5.18	Канада	5.24
16.	Австралія	5.11	Норвегія	5.18	Австрія	5.22	Австрія	5.15	Катар	5.24
17.	Катар	5.10	Саудівська Аравія	5.17	Бельгія	5.21	Бельгія	5.13	Нова Зеландія	5.20
18.	Австрія	5.09	Франція	5.14	Саудівська Аравія	5.19	Нова Зеландія	5.11	Бельгія	5.18
19.	Бельгія	5.07	Австрія	5.14	Південна Корея	5.12	ОАЕ	5.11	Люксембург	5.17
20.	Люксембург	5.05	Австралія	5.11	Австралія	5.12	Саудівська Араваія	5.10	Малайзія	5.16
21.	Саудівська Аравія	4.95	Малайзія	5.08	Франція	5.11	Австралія	5.09	Австрія	5.16
22.	Південна Корея	4.93	Ізраїль	5.07	Люксембург	5.09	Люксембург	5.09	Австралія	5.08
23.	Нова Зеландія	4.92	Люксембург	5.03	Нова Зеландія	5.09	Франція	5.05	Франція	5.08
24.	Ізраїль	4.91	Південна Корея	5.02	ОАЕ	5.07	Малайзія	5.03	Саудівська Аравія	5.06
25.	Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ)	4.89	Нова Зеландія	4.93	Малайзія	5.06	Південна Корея	5.01	Ірландія	4.98
26.	Малайзія	4.88	Китай	4.90	Ізраїль	5.02	Бруней	4.95	Південна Корея	4.96
27.	Китай	4.84	ОАЕ	4.89	Ірландія	4.91	Ізраїль	4.94	Ізраїль	4.95
28.	Бруней	4.75	Бруней	4.78	Бруней	4.87	Ірландія	4.92	Китай	4.89
29.	Ірландія	4.74	Ірландія	4.77	Китай	4.83	Китай	4.84	Естонія	4.71
30.	Чилі	4.69	Ісландія	4.75	Ісландія	4.74	Пуерто Ріко	4.67	Ісландія	4.71
31.	Ісландія	4.68	Чилі	4.70	Пуерто Ріко	4.67	Ісландія	4.66	Таїланд	4.66
32.	Туніс	4.65	Оман	4.64	Оман	4.65	Естонія	4.65	Пуерто Ріко	4.64

№	2010-2011 pp.		2011-2012 pp.		2012-2013 pp.		2013-2014 pp.		2014-2015 pp.	
33.	Естонія	4,61	Естонія	4,62	Чилі	4,65	Оман	4,64	Чилі	4,60
34.	Оман	4,61	Кувейт	4,62	Естонія	4,64	Чилі	4,61	Індонезія	4,57
35.	Кувейт	4,59	Пуерто Ріко	4,58	Бахрейн	4,63	Іспанія	4,57	Іспанія	4,55
36.	Чеська Республіка	4,57	Іспанія	4,54	Іспанія	4,60	Кувейт	4,56	Португалія	4,54
37.	Бахрейн	4,54	Бахрейн	4,54	Кувейт	4,56	Таїланд	4,54	Чеська Республіка	4,53
38.	Таїланд	4,51	Чеська Республіка	4,52	Таїланд	4,52	Індонезія	4,53	Азербайджан	4,53
39.	Польща	4,51	Таїланд	4,52	Чеська Республіка	4,51	Азербайджан	4,51	Маврикій	4,52
40.	Кіпр	4,50	Туніс	4,47	Панама	4,49	Панама	4,50	Кувейт	4,51
41.	Пуерто Ріко	4,49	Польща	4,46	Польща	4,46	Мальта	4,50	Литва	4,51
42.	Іспанія	4,49	Барбадос	4,44	Італія	4,46	Польща	4,46	Латвія	4,50
43.	Барбадос	4,45	Італія	4,43	Туреччина	4,45	Бахрейн	4,45	Польща	4,48
44.	Індонезія	4,43	Литва	4,41	Барбадос	4,42	Туреччина	4,45	Бахрейн	4,48
45.	Словенія	4,42	Португалія	4,40	Литва	4,41	Маврикій	4,45	Туреччина	4,46
46.	Португалія	4,38	Індонезія	4,38	Азербайджан	4,41	Чеська Республіка	4,43	Оман	4,46
47.	Литва	4,38	Кіпр	4,36	Мальта	4,41	Барбадос	4,42	Мальта	4,45
48.	Італія	4,37	Угорщина	4,36	Бразилія	4,40	Литва	4,41	Панама	4,43
49.	Монтенегро	4,36	Панама	4,35	Португалія	4,40	Італія	4,41	Італія	4,42
50.	Мальта	4,34	ПАР	4,34	Індонезія	4,40	Казахстан	4,41	Казахстан	4,42
51.	Індія	4,33	Мальта	4,33	Казахстан	4,38	Литва	4,41	Коста Ріко	4,42
52.	Панама	4,33	Шрі Ланка	4,33	ПАР	4,37	Латвія	4,4	Філіппіни	4,4
53.	Угорщина	4,33	Бразилія	4,32	Мексика	4,36	Португалія	4,4	Болгарія	4,37
54.	Маврикій	4,32	Азербайджан	4,31	Латвія	4,35	ПАР	4,37	Російська Федерація	4,37
55.	ПАР	4,32	Маврикій	4,31	Маврикій	4,35	Коста Ріко	4,35	Барбадос	4,36
56.	Південна Африка	4,32	Індія	4,30	Коста Ріко	4,34	Мексика	4,34	ПАР	4,35
57.	Коста Ріко	4,31	Словенія	4,30	Словенія	4,34	Бразилія	4,33	Бразилія	4,34
58.	Азербайджан	4,29	Мексика	4,29	Індія	4,32	Болгарія	4,31	Кіпр	4,31
59.	Бразилія	4,28	Туреччина	4,28	Кіпр	4,32	Кіпр	4,3	Румунія	4,3
60.	В'єтнам	4,27	Коста Ріко	4,27	Угорщина	4,3	Філіппіни	4,29	Угорщина	4,28
61.	Словаччина	4,25	Монтенегро	4,27	Перу	4,28	Індія	4,28	Мексика	4,27
62.	Туреччина	4,25	Іран	4,26	Болгарія	4,27	Перу	4,25	Руанда	4,27
63.	Шрі Ланка	4,25	Уругвай	4,25	Руанда	4,24	Російська Федерація	4,25	Македонія	4,26
64.	Російська Федерація	4,24	В'єтнам	4,24	Йордан	4,23	Словенія	4,25	Йордан	4,25
65.	Уругвай	4,23	Латвія	4,24	Філіппіни	4,23	Угорщина	4,25	Перу	4,24
66.	Йордан	4,21	Перу	4,21	Іран	4,22	Шрі Ланка	4,22	В'єтнам	4,23
67.	Мексика	4,19	Російська Федерація	4,21	Російська Федерація	4,2	Руанда	4,21	Колумбія	4,23
68.	Румунія	4,16	Колумбія	4,20	Шрі Ланка	4,19	Йордан	4,2	Монтенегро	4,23
69.	Іран	4,14	Йордан	4,19	Колумбія	4,18	Монтенегро	4,2	Грузія	4,22
70.	Колумбія	4,14	Руанда	4,19	Марокко	4,15	Колумбія	4,19	Словенія	4,22
71.	Латвія	4,14	Словаччина	4,19	Монтенегро	4,14	В'єтнам	4,18	Індія	4,21
72.	Болгарія	4,13	Казахстан	4,18	Словаччина	4,14	Еквадор	4,18	Марокко	4,21
73.	Казахстан	4,12	Болгарія	4,16	Україна	4,14	Грузія	4,15	Шрі Ланка	4,19

№	2010-2011 pp.		2011-2012 pp.		2012-2013 pp.		2013-2014 pp.		2014-2015 pp.	
74.	Перу	4,11	Марокко	4,16	Уругвай	4,13	Македонія	4,14	Ботсвана	4,15
75.	Намібія	4,09	Румунія	4,08	В'єтнам	4,11	Ботсвана	4,13	Словаччина	4,15
76.	Марокко	4,08	Філіппіни	4,08	Сейшельські острови	4,1	Румунія	4,13	Україна	4,14
77.	Ботсвана	4,05	Хорватія	4,08	Грузія	4,07	Хорватія	4,13	Хорватія	4,13
78.	Гватемала	4,04	Албанія	4,06	Румунія	4,07	Марокко	4,11	Гватемала	4,1
79.	Хорватія	4,04	Ботсвана	4,05	Ботсвана	4,06	Вірменія	4,1	Алжир	4,08
80.	Македонія	4,02	Македонія	4,05	Македонія	4,04	Сейшельські острови	4,10	Греція	4,04
81.	Єгипт	4,00	Гватемала	4,00	Хорватія	4,04	Словаччина	4,10	Уругвай	4,04
82.	Руанда	4,00	Намібія	4,00	Вірменія	4,02	ЛАОС	4,08	Іран	4,03
83.	Греція	3,99	Тринідад і Тобаго	4,00	Гватемала	4,01	Іран	4,07	Молдова	4,03
84.	Сальвадор	3,99	Україна	4,00	Камбоджа	4,01	Туніс	4,06	Вірменія	4,01
85.	Тринідад і Тобаго	3,97	Аргентина	3,99	Тринідад і Тобаго	4,01	Україна	4,05	Сальвадор	4,01
86.	Алжир	3,96	Гондурас	3,98	Еквадор	3,94	Уругвай	4,05	Джамайка	3,98
87.	Філіппіни	3,96	Алжир	3,96	Молдова	3,94	Гватемала	4,04	Намібія	3,96
88.	Аргентина	3,95	Грузія	3,95	Боснія і Герцоговина	3,93	Боснія і Герцоговина	4,02	Туніс	3,96
89.	Албанія	3,94	Ліван	3,95	Албанія	3,91	Камбоджа	4,01	Тринідад і Тобаго	3,95
90.	Гамбія	3,90	Греція	3,92	Гондурас	3,88	Молдова	3,94	Кенія	3,93
91.	Україна	3,90	Вірменія	3,89	Ліван	3,88	Греція	3,93	Таджикистан	3,93
92.	Гондурас	3,89	Молдова	3,89	Намібія	3,88	Намібія	3,93	ЛАОС	3,91
93.	Ліван	3,89	Сальвадор	3,89	Аргентина	3,87	Тринідад і Тобаго	3,91	Сейшельські острови	3,91
94.	Грузія	3,86	Єгипт	3,88	Монголія	3,87	Джамайка	3,86	Сербія	3,90
95.	Молдова	3,86	Сербія	3,88	Сербія	3,87	Замбія	3,86	Камбоджа	3,89
96.	Джамайка	3,85	Монголія	3,86	Греція	3,86	Албанія	3,85	Замбія	3,86
97.	Сербія	3,84	Камбоджа	3,85	Джамайка	3,84	Кенія	3,85	Албанія	3,84
98.	Сирія	3,79	Сирія	3,85	Гамбія	3,83	Болівія	3,84	Монголія	3,83
99.	Вірменія	3,76	Гамбія	3,84	Габон	3,82	Нікарагуа	3,84	Гондурас	3,82
100.	Монголія	3,75	Боснія і Герцоговина	3,83	Замбія	3,80	Сальвадор	3,84	Домініканська Республіка	3,82
101.	Лівія	3,74	Болівія	3,82	Сальвадор	3,80	Алжир	3,79	Нікарагуа	3,82
102.	Домініканська Республіка	3,72	Еквадор	3,82	Таджикистан	3,80	Гаяна	3,77	Непал	3,81
103.	Боснія і Герцоговина	3,70	Кенія	3,82	Гана	3,79	Ліван	3,77	Бутан	3,80
104.	Бенін	3,69	Бенін	3,78	Болівія	3,78	Сербія	3,77	Аргентина	3,79
105.	Сенегал	3,67	Таджикистан	3,77	Домініканська Республіка	3,77	Аргентина	3,76	Болівія	3,77
106.	Еквадор	3,65	Джамайка	3,76	Кенія	3,75	Домініканська Республіка	3,76	Габон	3,74
107.	Кенія	3,65	Ефіопія	3,76	Гаяна	3,73	Монголія	3,75	Киргизстан	3,73
108.	Бангладеш	3,64	Бангладеш	3,73	Єгипт	3,73	Сурінам	3,75	Лесото	3,73
109.	Болівія	3,64	Гаяна	3,73	Нікарагуа	3,73	Бутан	3,73	Бангладеш	3,72
110.	Камбоджа	3,63	Домініканська Республіка	3,73	Алжир	3,72	Лівія	3,73	Гана	3,71
111.	Гаяна	3,62	Сенегал	3,70	Ліберія	3,71	Бангладеш	3,71	Сурінам	3,71
112.	Камерун	3,58	Замбія	3,67	Камерун	3,69	Габон	3,70	Сенегал	3,70
113.	Нікарагуа	3,57	Сурінам	3,67	Лівія	3,68	Гондурас	3,70	Кабо-Верде	3,68

№	2010-2011 pp.		2011-2012 pp.		2012-2013 pp.		2013-2014 pp.		2014-2015 pp.	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
114.	Гана	3,56	Гана	3,65	Сурінам	3,68	Сенегал	3,70	Ліван	3,68
115.	Танзанія	3,56	Камерун	3,61	Нігерія	3,67	Гана	3,69	Кот-д'Івуар	3,67
116.	Замбія	3,55	Нікарагуа	3,61	Парагвай	3,67	Камерун	3,68	Камерун	3,66
117.	Таджикистан	3,53	Кабо-Верде	3,58	Сенегал	3,66	Гамбія	3,67	Гаяна	3,65
118.	Ефіопія	3,51	Малаві	3,58	Бангладеш	3,65	Непал	3,66	Ефіопія	3,60
119.	Кабо-Верде	3,51	Пакистан	3,58	Бенін	3,61	Єгипт	3,63	Єгипт	3,60
120.	Уганда	3,51	Танзанія	3,56	Танзанія	3,60	Парагвай	3,61	Парагвай	3,59
121.	Киргизстан	3,49	Уганда	3,56	Ефіопія	3,55	Киргизстан	3,57	Танзанія	3,57
122.	Парагвай	3,49	Парагвай	3,53	Кабо-Верде	3,55	Нігерія	3,57	Уганда	3,56
123.	Венесуела	3,48	Беліз	3,52	Уганда	3,53	Кабо-Верде	3,53	Свазіленд	3,55
124.	Пакистан	3,48	Венесуела	3,51	Пакистан	3,52	Лесото	3,52	Зімбабве	3,54
125.	Мадагаскар	3,46	Непал	3,47	Непал	3,49	Свазіленд	3,52	Гамбія	3,53
126.	Малаві	3,45	Киргизстан	3,45	Венесуела	3,46	Ефіопія	3,50	Лівія	3,48
127.	Свазіленд	3,40	Нігерія	3,45	Киргизстан	3,44	Кот-д'Івуар	3,50	Нігерія	3,44
128.	Нігерія	3,38	Малі	3,39	Малі	3,43	Танзанія	3,5	Малі	3,43
129.	Лесото	3,36	Кот-д'Івуар	3,37	Мадагаскар	3,38	Бенін	3,45	Пакистан	3,42
130.	Кот-д'Івуар	3,35	Мадагаскар	3,36	Малаві	3,38	Ліберія	3,45	Мадагаскар	3,41
131.	Непал	3,34	Східний Тімор	3,35	Кот-д'Івуар	3,36	Уганда	3,45	Венесуела	3,32
132.	Мозамбік	3,32	Зімбабве	3,33	Буркіна Фасо	3,34	Зімбабве	3,44	Малаві	3,25
133.	Малі	3,28	Мозамбік	3,31	Зімбабве	3,34	Мадагаскар	3,42	Мозамбік	3,24
134.	Східний Тімор	3,23	Свазіленд	3,30	Мавританія	3,32	Пакистан	3,41	М'янма	3,24
135.	Буркіна Фасо	3,20	Лесото	3,26	Свазіленд	3,28	Венесуела	3,35	Буркіна Фасо	3,21
136.	Мавританія	3,14	Буркіна Фасо	3,25	Східний Тімор	3,27	Малі	3,33	Східний Тімор	3,17
137.	Зімбабве	3,03	Мавританія	3,20	Лесото	3,19	Малаві	3,32	Гаїті	3,14
138.	Бурунді	2,96	Ємен	3,06	Мозамбік	3,17	Мозамбік	3,3	Сьєрра-Леоне	3,10
139.	Ангола	2,93	Ангола	2,96	Чад	3,05	Східний Тімор	3,25	Бурунді	3,09
140.	Чад	2,73	Бурунді	2,95	Ємен	2,97	М'янма	3,23	Ангола	3,04
141.			Гаїті	2,90	Гаїті	2,90	Буркіна Фасо	3,21	Мавританія	3,00
142.			Чад	2,87	Гвінея	2,90	Мавританія	3,19	Ємен	2,96
143.					Сьєрра-Леоне	2,82	Ангола	3,15	Чад	2,85
144.					Бурунді	2,78	Гаїті	3,11	Гвінея	2,79
145.							Сьєрра-Леоне	3,01		
146.							Ємен	2,98		
147.							Бурунді	2,92		
148.							Гвінея	2,91		
149.							Чад	2,85		

ДОДАТОК Д

**Рейтинг країн за індексом конкурентоспроможності економіки
(у контексті освіти), 2010-2015 рр. [211-215]**

№	2010-2011 рр.		2011-2012 рр.		2012-2013 рр.		2013-2014 рр.		2014-2015 рр.	
1.	Фінляндія	6.06	Фінляндія	6.09	Фінляндія	6.18	Фінляндія	6.27	Фінляндія	6.22
2.	Швеція	5.90	Швеція	5.81	Сінгапур	5.93	Сінгапур	5.91	Сінгапур	6.09
3.	Данія	5.84	Швейцарія	5.80	Швейцарія	5.90	Німеччина	5.90	Нідерланди	5.99
4.	Швейцарія	5.79	Сінгапур	5.77	Бельгія	5.81	Швейцарія	5.88	Швейцарія	5.98
5.	Сінгапур	5.77	Бельгія	5.75	Німеччина	5.80	Бельгія	5.83	Бельгія	5.93
6.	Ісландія	5.74	Данія	5.75	Нідерланди	5.79	Нідерланди	5.78	ОАЕ	5.90
7.	Бельгія	5.71	Німеччина	5.73	Швеція	5.75	США	5.75	США	5.82
8.	Канада	5.66	Нідерланди	5.66	США	5.72	Швеція	5.69	Норвегія	5.75
9.	США	5.64	Ісландія	5.65	Тайвань	5.68	Нова Зеландія	5.68	Нова Зеландія	5.72
10.	Нідерланди	5.63	Тайвань	5.64	Нова Зеландія	5.66	Норвегія	5.67	Данія	5.68
11.	Тайвань	5.63	Австралія	5.62	Австралія	5.64	Тайвань	5.65	Австралія	5.67
12.	Норвегія	5.59	Канада	5.59	Норвегія	5.61	Ісландія	5.58	Тайвань	5.63
13.	Нова Зеландія	5.55	США	5.57	Ісландія	5.60	Австрія	5.57	Ісландія	5.62
14.	Австралія	5.53	Нова Зеландія	5.53	Данія	5.59	Данія	5.54	Швеція	5.59
15.	Південна Корея	5.42	Норвегія	5.49	Канада	5.57	Австралія	5.51	Австрія	5.56
16.	Австрія	5.38	Великобританія	5.47	Великобританія	5.57	Канада	5.46	Німеччина	5.55
17.	Франція	5.36	Південна Корея	5.44	Південна Корея	5.52	Великобританія	5.45	Ірландія	5.54
18.	Великобританія	5.34	Австрія	5.38	Австрія	5.48	Ірландія	5.43	Канада	5.50
19.	Німеччина	5.33	Японія	5.27	Барбадос	5.38	Південна Корея	5.41	Великобританія	5.50
20.	Японія	5.28	Франція	5.24	Ірландія	5.30	Барбадос	5.29	Естонія	5.49
21.	Словенія	5.27	Словенія	5.16	Японія	5.28	Японія	5.28	Японія	5.44
22.	Естонія	5.17	Ірландія	5.15	Гонг Конг	5.26	Гонг Конг	5.24	Гонг Конг	5.44
23.	Ірландія	5.17	Естонія	5.15	Словенія	5.20	Естонія	5.22	Південна Корея	5.38
24.	Чеська Республіка	5.11	Гонг Конг	5.13	Пуерто Ріко	5.19	Франція	5.21	Португалія	5.37
25.	Литва	5.07	Барбадос	5.08	Естонія	5.17	Словенія	5.21	Словенія	5.33
26.	Польща	5.00	Литва	5.08	Литва	5.15	Іспанія	5.19	Литва	5.30
27.	Барбадос	4.97	Ізраїль	5.03	Франція	5.14	Литва	5.15	Пуерто Ріко	5.27
28.	Гонг Конг	4.94	Бахрейн	5.00	Ізраїль	5.07	Португалія	5.15	Франція	5.26
29.	Кіпр	4.91	Пуерто Ріко	4.97	Іспанія	5.02	Катар	5.11	Іспанія	5.23
30.	Туніс	4.89	Чеська Республіка	4.95	Португалія	4.98	Пуерто Ріко	5.09	Барбадос	5.22
31.	Іспанія	4.85	Польща	4.95	Сейшельські острови	4.98	Мальта	5.04	Латвія	5.13
32.	Катар	4.84	Іспанія	4.90	Кіпр	4.98	Кіпр	5.01	Чилі	5.09
1	Ізраїль	4.82	ОАЕ	4.84	Катар	4.94	Коста Ріка	5.01	Кіпр	5.06
33.	Угорщина	4.81	Латвія	4.84	Бахрейн	4.93	Ізраїль	5.00	Польща	5.04
34.	Латвія	4.81	Португалія	4.82	Мальта	4.93	ОАЕ	4.93	Чеська Республіка	5.02
35.	ОАЕ	4.80	Саудівська Аравія	4.81	Польща	4.92	Люксембург	4.89	Ізраїль	5.00
36.	Мальта	4.79	Мальта	4.81	ОАЕ	4.90	Польща	4.88	Коста Ріка	5.00
37.	Пуерто Ріко	4.77	Малайзія	4.76	Чеська Республіка	4.87	Чилі	4.87	Катар	4.99
38.	Португалія	4.76	Кіпр	4.70	Малайзія	4.83	Чеська Республіка	4.85	Російська Федерація	4.96
39.	Уругвай	4.68	Люксембург	4.69	Саудівська	4.79	Латвія	4.84	Україна	4.93

№	2010-2011 pp.		2011-2012 pp.		2012-2013 pp.		2013-2014 pp.		2014-2015 pp.	
					Аравія					
40.	Люксембург	4.68	Італія	4.69	Коста Ріка	4.78	Греція	4.81	Бразилія	4.92
41.	Греція	4.67	Уругвай	4.69	Латвія	4.78	Італія	4.75	Мальта	4.92
42.	Коста Ріка	4.64	Чилі	4.67	Греція	4.74	Україна	4.75	Люксембург	4.88
43.	Бахрейн	4.64	Туніс	4.67	Люксембург	4.74	Угорщина	4.72	Греція	4.84
44.	Чилі	4.63	Угорщина	4.66	Італія	4.73	Ліван	4.69	Аргентина	4.83
45.	Україна	4.61	Греція	4.66	Чилі	4.72	Малайзія	4.68	Малайзія	4.80
46.	Італія	4.60	Коста Ріка	4.65	Україна	4.70	Російська Федерація	4.66	Італія	4.78
47.	Ліван	4.57	Монтенегро	4.65	Ліван	4.70	Саудівська Аравія	4.65	Йорданія	4.78
48.	Малайзія	4.55	Ліван	4.63	Угорщина	4.67	Аргентина	4.62	Уругвай	4.71
49.	Російська Федерація	4.55	Катар	4.62	Уругвай	4.64	Монтенегро	4.61	Туреччина	4.69
50.	Угорщина	4,81	Україна	4,58	Монтенегро	4,63	Хорватія	4,53	Таїланд	4,58
51.	Латвія	4,81	Російська Федерація	4,54	Російська Федерація	4,59	Уругвай	4,53	Індонезія	4,53
52.	Уругвай	4,68	Словаччина	4,50	Аргентина	4,59	Бруней	4,52	Албанія	4,53
53.	Греція	4,67	Аргентина	4,48	Словаччина	4,50	Бахрейн	4,52	Болгарія	4,49
54.	Коста Ріко	4,64	Румунія	4,42	Йордан	4,49	Казахстан	4,52	Філіппіни	4,45
55.	Україна	4,61	Хорватія	4,41	Хорватія	4,47	Йордан	4,50	Китай	4,42
56.	Ліван	4,57	Бразилія	4,35	Бруней	4,40	Оман	4,46	Панама	4,40
57.	Російська Федерація	4,55	Китай	4,34	Казахстан	4,37	Словаччина	4,44	Ліван	4,39
58.	Словаччина	4,49	Йордан	4,33	Румунія	4,36	Румунія	4,41	Монголія	4,37
59.	Румунія	4,47	Колумбія	4,27	Таїланд	4,35	Колумбія	4,33	Колумбія	4,37
60.	Аргентина	4,46	Бруней	4,25	Оман	4,33	Маврикій	4,32	Венесуела	4,34
61.	Хорватія	4,35	Таїланд	4,25	Китай	4,32	Шрі Ланка	4,31	Казахстан	4,33
62.	Йордан	4,32	Оман	4,24	Болгарія	4,31	Індонезія	4,3	Македонія	4,32
63.	Бразилія	4,29	Тринідад і Тобаго	4,20	Філіппіни	4,30	Боснія і Герцоговина	4,30	Шрі Ланка	4,30
64.	Шрі Ланка	4,24	Шрі Ланка	4,18	Маврикій	4,29	Тайвань, Китай	4,29	Туніс	4,28
65.	Тринідад і Тобаго	4,24	Казахстан	4,18	Бразилія	4,27	Туреччина	4,29	Сербія	4,25
66.	Казахстан	4,20	Маврикій	4,17	Колумбія	4,27	Філіппіни	4,28	Вірменія	4,20
67.	Болгарія	4,14	Венесуела	4,17	Венесуела	4,24	Панама	4,26	Тринідад і Тобаго	4,19
68.	Венесуела	4,10	Індонезія	4,16	Панама	4,22	Болгарія	4,25	Джамайка	4,19
69.	Маврикій	4,09	Болгарія	4,16	Вірменія	4,22	Китай	4,23	Оман	4,17
70.	Колумбія	4,09	Філіппіни	4,13	Тринідад і Тобаго	4,20	Бразилія	4,22	Іран	4,17
71.	Туреччина	4,04	Мексика	4,07	Боснія і Герцоговина	4,18	Еквадор	4,22	Замбія	4,16
72.	Македонія	4,04	ПАР	4,03	Індонезія	4,17	Туніс	4,22	Кувейт	4,15
73.	Філіппіни	4,02	Туреччина	4,02	Туреччина	4,15	Тринідад і Тобаго	4,21	Гаяна	4,12
1	ПАР	4,01	Азербайджан	4,01	Джамайка	4,12	Венесуела	4,21	Перу	4,08
74.	Південна Африка	4,01	Вірменія	4,01	Мексика	4,11	Македонія	4,18	Молдова	4,08
75.	Сербія	4,01	Перу	4,00	Албанія	4,11	Вірменія	4,18	Сейшельські острови	4,04
76.	Перу	4,00	Панама	3,99	Іран	4,10	Албанія	4,17	ПАР	4,04
77.	Азербайджан	3,96	Гаяна	3,99	Шрі Ланка	4,06	Сейшельські острови	4,13	Мексика	3,99
78.	Молдова	3,95	Македонія	3,98	Перу	4,05	Джамайка	4,11	Таджикистан	3,97
79.	Мексика	3,94	Сербія	3,98	Македонія	4,04	Монголія	4,07	Кабо-Верде	3,91

№	2010-2011 рр.		2011-2012 рр.		2012-2013 рр.		2013-2014 рр.		2014-2015 рр.	
80.	Джамайка	3,92	Албанія	3,97	Кувейт	4,01	Сербія	4,05	Азербайджан	3,90
81.	Гаяна	3,91	Молдова	3,93	Монголія	3,99	Кувейт	4,04	Киргизстан	3,89
82.	Панама	3,87	Монголія	3,93	ПАР	3,98	Мексика	4,03	Грузія	3,89
83.	Албанія	3,86	Джамайка	3,92	Індія	3,97	Перу	4,01	Індія	3,86
84.	Індія	3,85	Боснія і Герцоговина	3,91	Сербія	3,97	Азербайджан	4,00	Сальвадор	3,85
85.	Киргизстан	3,83	Індія	3,88	Гаяна	3,97	Іран	3,99	Кенія	3,77
86.	Іран	3,80	Грузія	3,87	Молдова	3,96	Індія	3,88	В'єтнам	3,74
87.	Боснія і Герцоговина	3,80	Іран	3,86	Азербайджан	3,91	Молдова	3,88	Болівія	3,73
88.	Монголія	3,76	Еквадор	3,85	Таджикистан	3,86	Грузія	3,79	Домініканська Республіка	3,69
89.	Грузія	3,74	Киргизстан	3,76	Еквадор	3,84	Болівія	3,79	Алжир	3,69
90.	Вірменія	3,66	Ботсвана	3,72	Болівія	3,83	Кабо-Верде	3,71	Гондурас	3,63
91.	Еквадор	3,65	Кенія	3,72	Грузія	3,82	В'єтнам	3,69	Лівія	3,59
92.	В'єтнам	3,64	Болівія	3,68	Гамбія	3,77	Домініканська Республіка	3,65	Ботсвана	3,59
93.	Ботсвана	3,64	Таджикистан	3,64	Ботсвана	3,74	Киргизстан	3,64	Марокко	3,56
94.	Лівія	3,63	Марокко	3,62	В'єтнам	3,69	Сурінам	3,59	Гватемала	3,56
95.	Кенія	3,62	Гамбія	3,62	Домініканська Республіка	3,69	Ботсвана	3,56	Сурінам	3,50
96.	Єгипт	3,59	Домініканська Республіка	3,56	Киргизстан	3,66	Сальвадор	3,55	Гана	3,46
97.	Алжир	3,59	Гватемала	3,52	Кабо-Верде	3,65	Алжир	3,55	Гамбія	3,45
98.	Домініканська Республіка	3,59	Алжир	3,51	Кенія	3,59	Марокко	3,54	Бутан	3,45
99.	Болівія	3,58	Кабо-Верде	3,48	Марокко	3,58	Кенія	3,54	Гаїті	3,43
100.	Сальвадор	3,52	В'єтнам	3,47	Сурінам	3,57	Лівія	3,52	ЛАОС	3,28
101.	Марокко	3,51	Сальвадор	3,46	Лівія	3,56	Гватемала	3,51	Парагвай	3,27
102.	Гамбія	3,50	Сурінам	3,46	Гватемала	3,52	Гамбія	3,48	Єгипт	3,27
103.	Гватемала	3,47	Сирія	3,45	Сальвадор	3,45	Бутан	3,44	Непал	3,25
104.	Таджикистан	3,41	Єгипт	3,44	Гондурас	3,43	Гана	3,42	Нікарагуа	3,23
105.	Гондурас	3,35	Гондурас	3,36	Гана	3,4	Нікарагуа	3,36	Намібія	3,23
106.	Сирія	3,31	Гана	3,35	Алжир	3,38	Гондурас	3,32	Лесото	3,23
107.	Гана	3,27	Сенегал	3,27	Камбоджа	3,32	ЛАОС	3,31	Камерун	3,22
108.	Кабо-Верде	3,25	Бенін	3,24	Єгипт	3,32	Камерун	3,25	Сенегал	3,18
109.	Сенегал	3,23	Беліз	3,20	Нікарагуа	3,32	Парагвай	3,20	Свазіленд	3,18
110.	Намібія	3,21	Намібія	3,19	Парагвай	3,32	Сенегал	3,14	Зімбабве	3,18
111.	Бенін	3,18	Нігерія	3,18	Нігерія	3,31	Камбоджа	3,12	Кот-д'Івуар	3,12
112.	Нікарагуа	3,17	Камерун	3,16	Ліберія	3,3	Намібія	3,12	Руанда	2,98
113.	Замбія	3,17	Парагвай	3,16	Камерун	3,25	Свазіленд	3,09	Камбоджа	2,92
114.	Зімбабве	3,07	Нікарагуа	3,13	Сенегал	3,23	Єгипт	3,08	Нігерія	2,88
115.	Кот-д'Івуар	3,02	Зімбабве	3,12	Руанда	3,21	Замбія	3,05	Бангладеш	2,86
116.	Камерун	3,00	Руанда	3,09	Намібія	3,14	Нігерія	3,03	Габон	2,78
117.	Нігерія	2,99	Камбоджа	3,07	Зімбабве	3,14	Кот-д'Івуар	3,03	Пакистан	2,76
118.	Парагвай	2,98	Замбія	3,03	Замбія	3,07	Руанда	3	Малі	2,7
119.	Руанда	2,92	Пакистан	3,01	Бенін	3,07	Бенін	2,95	Уганда	2,68
120.	Камбоджа	2,92	Малаві	2,99	Габон	3,05	Зімбабве	2,95	Мадагаскар	2,64
121.	Малаві	2,92	Кот-д'Івуар	2,96	Пакистан	2,99	Лесото	2,88	Ефіопія	2,63
122.	Пакистан	2,91	Уганда	2,86	Кот-д'Івуар	2,99	Ліберія	2,86	Малаві	2,57
123.	Лесото	2,85	Бангладеш	2,81	Свазіленд	2,95	Бангладеш	2,83	Східний Тімор	2,52
124.	Свазіленд	2,81	Свазіленд	2,80	Бангладеш	2,88	Гаїті	2,77	Танзанія	2,45
125.	Бангладеш	2,77	Малі	2,79	Уганда	2,86	Пакистан	2,76	М'янма	2,44
126.	Уганда	2,76	Непал	2,74	Непал	2,84	Непал	2,73	Буркіна Фасо	2,42
127.	Мадагаскар	2,76	Лесото	2,74	Малаві	2,81	Уганда	2,72	Сьєрра-Леоне	2,39
128.	Ефіопія	2,72	Танзанія	2,69	Малі	2,77	Мадагаскар	2,66	Мозамбік	2,39
129.	Східний Тімор	2,66	Ефіопія	2,68	Східний Тімор	2,75	Малаві	2,65	Ємен	2,29

ДОДАТОК Е

Вихідні дані кластеризації (2010-2011 рр.)

№	Країна	ІК економіки	ІК освіти	Місце в рейтингу	Евклідові відстані
1.	Австралія	5,11	5,53	16	0,10
2.	Австрія	5,09	5,38	18	0,17
3.	Бельгія	5,07	5,71	19	0,15
4.	Великобританія	5,25	5,34	12	0,17
5.	Гонг-Конг	5,3	4,94	10	0,45
6.	Данія	5,32	5,84	9	0,20
7.	Ісландія	4,68	5,74	31	0,41
8.	Канада	5,3	5,66	11	0,07
9.	Нідерланди	5,33	5,63	8	0,08
10.	Німеччина	5,39	5,33	5	0,20
11.	Нова Зеландія	4,92	5,55	23	0,23
12.	Норвегія	5,14	5,59	14	0,07
13.	Південна Корея	4,93	5,42	22	0,24
14.	Сінгапур	5,48	5,77	3	0,22
15.	США	5,43	5,64	4	0,14
16.	Тайвань, Китай	5,21	5,63	13	0,04
17.	Фінляндія	5,37	6,06	6	0,35
18.	Франція	5,13	5,36	15	0,17
19.	Швейцарія	5,63	5,79	1	0,32
20.	Швеція	5,56	5,9	2	0,32
21.	Японія	5,37	5,28	7	0,23
22.	Барбадос	4,45	4,97	43	0,13
23.	Бахрейн	4,54	4,64	37	0,14
24.	Естонія	4,61	5,17	33	0,24
25.	Ізраїль	4,91	4,82	24	0,24
26.	Ірландія	4,74	5,17	29	0,26
27.	Іспанія	4,49	4,85	41	0,06
28.	Італія	4,37	4,6	48	0,22
29.	Катар	5,1	4,84	17	0,37
30.	Кіпр	4,5	4,91	40	0,07
31.	Коста Ріко	4,31	4,64	57	0,23
32.	Латвія	4,14	4,81	71	0,31
33.	Литва	4,38	5,07	46	0,21
34.	Люксембург	5,05	4,68	20	0,35
35.	Малайзія	4,88	4,55	26	0,30
36.	Мальта	4,34	4,79	50	0,17
37.	Об'єднані Арабські Емірати	4,89	4,8	25	0,23
38.	Польща	4,51	5	38	0,12
39.	Португалія	4,38	4,76	47	0,15
40.	Пуерто Ріко	4,49	4,77	42	0,08
41.	Саудівська Аравія	4,95	4,55	21	0,33
42.	Словенія	4,42	5,27	45	0,32
43.	Туніс	4,65	4,89	32	0,07
44.	Угорщина	4,33	4,81	53	0,17
45.	Уругвай	4,23	4,68	65	0,27
46.	Чеська Республіка	4,57	5,11	36	0,19

№	Країна	ІК економіки	ІК освіти	Місце в рейтингу	Евклідові відстані
47.	Чилі	4,69	4,63	30	0,17
48.	Азербайджан	4,29	3,96	58	0,17
49.	Аргентина	3,95	4,46	88	0,27
50.	Болгарія	4,13	4,14	72	0,08
51.	Бразилія	4,28	4,29	59	0,08
52.	Бруней	4,75	4,21	28	0,37
53.	Греція	3,99	4,67	83	0,38
54.	Йордан	4,21	4,32	66	0,09
55.	Індія	4,33	3,85	51	0,25
56.	Індонезія	4,43	4,18	44	0,14
57.	Іран	4,14	3,8	69	0,29
58.	Казахстан	4,12	4,2	73	0,08
59.	Китай	4,84	4,24	27	0,43
60.	Колумбія	4,14	4,09	70	0,10
61.	Кувейт	4,59	3,87	35	0,34
62.	Ліван	3,89	4,57	93	0,36
63.	Маврикій	4,32	4,09	54	0,10
64.	Македонія	4,02	4,04	80	0,18
65.	Мексика	4,19	3,94	67	0,18
66.	Монтенегро	4,36	4,51	49	0,24
67.	Оман	4,61	4,22	34	0,27
68.	Панама	4,33	3,87	52	0,24
69.	ПАР	4,32	4,01	55	0,15
70.	Перу	4,11	4	74	0,16
71.	Південна Африка	4,32	4,01	56	0,15
72.	Російська Федерація	4,24	4,55	64	0,25
73.	Румунія	4,16	4,47	68	0,20
74.	Сербія	3,84	4,01	97	0,30
75.	Словаччина	4,25	4,49	61	0,21
76.	Таїланд	4,51	4,25	39	0,20
77.	Тринідад і Тобаго	3,97	4,24	85	0,19
78.	Туреччина	4,25	4,04	62	0,11
79.	Україна	3,9	4,61	91	0,37
80.	Філіппіни	3,96	4,02	87	0,23
81.	Хорватія	4,04	4,35	79	0,17
82.	Шрі Ланка	4,25	4,24	63	0,04
83.	Албанія	3,94	3,86	89	0,25
84.	Алжир	3,96	3,59	86	0,12
85.	Бенін	3,69	3,18	104	0,27
86.	Болівія	3,64	3,58	109	0,11
87.	Боснія і Герцоговина	3,7	3,8	103	0,19
88.	Ботсвана	4,05	3,64	77	0,20
89.	Венесуела	3,48	4,1	123	0,45
90.	В'єтнам	4,27	3,64	60	0,35
91.	Вірменія	3,76	3,66	99	0,08
92.	Гана	3,56	3,27	114	0,25
93.	Гаяна	3,62	3,91	111	0,28
94.	Гондурас	3,89	3,35	92	0,16
95.	Грузія	3,86	3,74	94	0,15

№	Країна	ІК економіки	ІК освіти	Місце в рейтингу	Евклідові відстані
96.	Гамбія	3,9	3,5	90	0,08
97.	Гватемала	4,04	3,47	78	0,18
98.	Джамайка	3,85	3,92	96	0,27
99.	Домініканська Республіка	3,72	3,59	102	0,06
100.	Еквадор	3,65	3,65	106	0,12
101.	Єгипт	4	3,59	81	0,15
102.	Замбія	3,55	3,17	116	0,31
103.	Кабо-Верде	3,51	3,25	119	0,29
104.	Кенія	3,65	3,62	107	0,11
105.	Киргизстан	3,49	3,83	121	0,29
106.	Лівія	3,74	3,63	101	0,07
107.	Марокко	4,08	3,51	76	0,21
108.	Молдова	3,86	3,95	95	0,29
109.	Монголія	3,75	3,76	100	0,15
110.	Намібія	4,09	3,21	75	0,32
111.	Нікарагуа	3,57	3,17	113	0,31
112.	Руанда	4	2,92	82	0,47
113.	Сальвадор	3,99	3,52	84	0,14
114.	Сенегал	3,67	3,23	105	0,24
115.	Сирія	3,79	3,31	98	0,17
116.	Таджикистан	3,53	3,41	117	0,21
117.	Ангола	2,93	2,13	139	0,48
118.	Бангладеш	3,64	2,77	108	0,23
119.	Буркіна Фасо	3,2	2,45	135	0,19
120.	Бурунді	2,96	2,03	138	0,53
121.	Ефіопія	3,51	2,72	118	0,13
122.	Зімбабве	3,03	3,07	137	0,35
123.	Камбоджа	3,63	2,92	110	0,27
124.	Камерун	3,58	3	112	0,28
125.	Кот-д'Івуар	3,35	3,02	130	0,24
126.	Лесото	3,36	2,85	129	0,12
127.	Мавританія	3,14	2,15	136	0,40
128.	Мадагаскар	3,46	2,76	125	0,11
129.	Малаві	3,45	2,92	126	0,19
130.	Малі	3,28	2,56	133	0,10
131.	Мозамбік	3,32	2,47	132	0,15
132.	Непал	3,34	2,62	131	0,05
133.	Нігерія	3,38	2,99	128	0,22
134.	Пакистан	3,48	2,91	124	0,19
135.	Парагвай	3,49	2,98	122	0,24
136.	Свазіленд	3,4	2,81	127	0,10
137.	Східний Тімор	3,23	2,66	134	0,07
138.	Танзанія	3,56	2,54	115	0,19
139.	Уганда	3,51	2,76	120	0,14
140.	Чад	2,73	2,33	140	0,49

ДОДАТОК Є

Вихідні дані кластеризації (2011-2012 рр.)

№	Країна	ІК економіки	ІК освіти	Місце в рейтингу	Евклідові відстані
1.	Австралія	5,11	5,62	20	0,14
2.	Австрія	5,14	5,38	18	0,19
3.	Бельгія	5,2	5,75	15	0,13
4.	Великобританія	5,39	5,47	10	0,11
5.	Гонг-Конг	5,33	5,13	12	0,33
6.	Данія	5,4	5,75	8	0,13
7.	Ісландія	4,75	5,65	30	0,39
8.	Канада	5,36	5,59	11	0,04
9.	Нідерланди	5,41	5,66	6	0,09
10.	Німеччина	5,41	5,73	7	0,13
11.	Нова Зеландія	4,93	5,53	25	0,27
12.	Норвегія	5,18	5,49	16	0,11
13.	Південна Корея	5,02	5,44	24	0,22
14.	Сінгапур	5,63	5,77	2	0,27
15.	США	5,43	5,57	5	0,09
16.	Тайвань, Китай	5,26	5,64	13	0,05
17.	Фінляндія	5,4	6,09	9	0,36
18.	Франція	5,14	5,24	19	0,27
19.	Швейцарія	5,74	5,8	1	0,34
20.	Швеція	5,61	5,81	3	0,27
21.	Японія	5,47	5,27	4	0,26
22.	Барбадос	4,44	5,08	42	0,22
23.	Бахрейн	4,54	5	36	0,14
24.	Бруней	4,78	4,25	28	0,42
25.	Естонія	4,62	5,15	33	0,24
26.	Ізраїль	5,07	5,03	22	0,36
27.	Ірландія	4,77	5,15	29	0,27
28.	Іспанія	4,58	4,9	35	0,06
29.	Італія	4,43	4,69	43	0,15
30.	Катар	5,24	4,62	14	0,47
31.	Китай	4,9	4,34	26	0,40
32.	Кіпр	4,36	4,7	47	0,19
33.	Коста Ріко	4,27	4,65	60	0,26
34.	Латвія	4,24	4,84	65	0,26
35.	Литва	4,4	5,08	45	0,24
36.	Люксембург	5,03	4,69	23	0,31
37.	Малайзія	5,08	4,76	21	0,34
38.	Мальта	4,33	4,81	51	0,19
39.	Монтенегро	4,27	4,65	61	0,26
40.	Об'єднані Арабські Емірати	4,89	4,84	27	0,20
41.	Польща	4,52	4,95	38	0,11
42.	Португалія	4,41	4,82	44	0,14
43.	Пуерто Ріко	4,54	4,97	37	0,12
44.	Саудівська Аравія	5,17	4,81	17	0,40
45.	Словенія	4,3	5,16	57	0,33

№	Країна	ІК економіки	ІК освіти	Місце в рейтингу	Евклідові відстані
46.	Туніс	4,47	4,67	40	0,14
47.	Угорщина	4,36	4,66	48	0,20
48.	Уругвай	4,25	4,69	63	0,26
49.	Чеська Республіка	4,52	4,95	39	0,11
50.	Чилі	4,7	4,67	31	0,12
51.	Азербайджан	4,31	4,01	54	0,17
52.	Албанія	4,06	3,97	78	0,13
53.	Аргентина	3,99	4,48	85	0,25
54.	Болгарія	4,16	4,16	73	0,04
55.	Боснія і Герцоговина	3,83	3,91	100	0,26
56.	Ботсвана	4,05	3,72	79	0,30
57.	Бразилія	4,32	4,35	53	0,21
58.	Венесуела	3,51	4,17	124	0,42
59.	Вірменія	3,89	4,01	91	0,18
60.	Гаяна	3,73	3,99	109	0,29
61.	Греція	3,92	4,66	90	0,39
62.	Грузія	3,95	3,87	88	0,22
63.	Джамайка	3,76	3,92	106	0,29
64.	Еквадор	3,82	3,85	102	0,29
65.	Йордан	4,19	4,33	69	0,14
66.	Індія	4,3	3,88	56	0,23
67.	Індонезія	4,38	4,16	46	0,20
68.	Іран	4,26	3,86	62	0,23
69.	Казахстан	4,18	4,18	72	0,06
70.	Колумбія	4,2	4,27	68	0,11
71.	Ліван	3,95	4,63	89	0,36
72.	Маврикій	4,31	4,17	55	0,15
73.	Македонія	4,05	3,98	80	0,12
74.	Мексика	4,29	4,07	58	0,14
75.	Молдова	3,89	3,93	92	0,21
76.	Оман	3,86	3,93	96	0,23
77.	Панама	4,64	4,24	32	0,38
78.	ПАР	4,35	3,99	49	0,21
79.	Перу	4,34	4,03	50	0,19
80.	Російська Федерація	4,21	4	66	0,13
81.	Румунія	4,21	4,54	67	0,29
82.	Сербія	4,08	4,42	75	0,20
83.	Словаччина	4,19	4,5	71	0,26
84.	Таїланд	4,46	4,25	41	0,26
85.	Тринідад і Тобаго	4	4,2	83	0,08
86.	Туреччина	4,28	4,02	59	0,15
87.	Україна	4	4,58	84	0,32
88.	Філіппіни	4,08	4,13	76	0,02
89.	Хорватія	4,08	4,41	77	0,19
90.	Шрі Ланка	4,33	4,18	52	0,16
91.	Алжир	3,96	3,51	87	0,18
92.	Беліз	3,52	3,2	123	0,20
93.	Бенін	3,78	3,24	104	0,08
94.	Болівія	3,82	3,68	101	0,23
95.	В'єтнам	4,24	3,47	64	0,35

№	Країна	ІК економіки	ІК освіти	Місце в рейтингу	Евклідові відстані
96.	Гана	3,65	3,35	114	0,08
97.	Гондурас	3,98	3,36	86	0,15
98.	Гамбія	3,84	3,62	99	0,20
99.	Гватемала	4	3,52	81	0,20
100.	Домініканська Республіка	3,73	3,56	110	0,15
101.	Єгипет	3,88	3,44	94	0,10
102.	Замбія	3,67	3,03	112	0,24
103.	Кабо-Верде	3,33	3,12	132	0,35
104.	Камбоджа	3,58	3,48	117	0,16
105.	Камерун	3,85	3,07	97	0,21
106.	Кенія	3,61	3,16	115	0,17
107.	Киргизстан	3,82	3,72	103	0,26
108.	Малаві	3,45	3,76	126	0,36
109.	Марокко	3,58	2,99	118	0,29
110.	Намібія	4,16	3,62	74	0,34
111.	Нігерія	4	3,19	82	0,20
112.	Нікарагуа	3,45	3,18	127	0,25
113.	Пакистан	3,61	3,13	116	0,19
114.	Парагвай	3,58	3,01	119	0,28
115.	Руанда	3,53	3,16	122	0,21
116.	Сальвадор	4,19	3,09	70	0,35
117.	Сенегал	3,89	3,46	93	0,12
118.	Сирія	3,7	3,27	111	0,07
119.	Сурінам	3,85	3,45	98	0,09
120.	Таджикистан	3,67	3,46	113	0,10
121.	Ангола	2,96	1,91	139	0,50
122.	Бангладеш	3,73	2,81	108	0,37
123.	Буркіна Фасо	3,25	2,52	136	0,03
124.	Бурунді	2,95	1,99	140	0,45
125.	Гаїті	2,9	1,98	141	0,48
126.	Ефіопія	3,76	2,68	107	0,35
127.	Ємен	3,06	2,3	138	0,23
128.	Кот-д'Івуар	3,37	2,96	129	0,31
129.	Лесото	3,26	2,74	135	0,15
130.	Мавританія	3,2	2,09	137	0,32
131.	Мадагаскар	3,36	2,66	130	0,10
132.	Малі	3,39	2,79	128	0,20
133.	Мозамбік	3,31	2,52	133	0,01
134.	Непал	3,47	2,74	125	0,19
135.	Свазіленд	3,3	2,8	134	0,19
136.	Східний Тімор	3,35	2,63	131	0,08
137.	Танзанія	3,56	2,69	120	0,22
138.	Уганда	3,56	2,86	121	0,30
139.	Чад	2,87	2,38	142	0,32

ДОДАТОК Ж

Вихідні дані кластеризації (2012-2013 рр.)

№	Країна	ІК економіки	ІК освіти	Місце в рейтингу	Евклідові відстані
1.	Австралія	5,11	5,62	20	0,14
2.	Австрія	5,14	5,38	18	0,19
3.	Бельгія	5,2	5,75	15	0,13
4.	Великобританія	5,39	5,47	10	0,11
5.	Гонг-Конг	5,33	5,13	12	0,33
6.	Данія	5,4	5,75	8	0,13
7.	Ісландія	4,75	5,65	30	0,39
8.	Канада	5,36	5,59	11	0,04
9.	Нідерланди	5,41	5,66	6	0,09
10.	Німеччина	5,41	5,73	7	0,13
11.	Нова Зеландія	4,93	5,53	25	0,27
12.	Норвегія	5,18	5,49	16	0,11
13.	Південна Корея	5,02	5,44	24	0,22
14.	Сінгапур	5,63	5,77	2	0,27
15.	США	5,43	5,57	5	0,09
16.	Тайвань, Китай	5,26	5,64	13	0,05
17.	Фінляндія	5,4	6,09	9	0,36
18.	Франція	5,14	5,24	19	0,27
19.	Швейцарія	5,74	5,8	1	0,34
20.	Швеція	5,61	5,81	3	0,27
21.	Японія	5,47	5,27	4	0,26
22.	Барбадос	4,42	5,38	44	0,36
23.	Бахрейн	4,63	4,93	35	0,02
24.	Бруней	4,87	4,4	28	0,40
25.	Естонія	4,64	5,17	34	0,18
26.	Ізраїль	5,02	5,07	26	0,31
27.	Ірландія	4,91	5,3	27	0,34
28.	Іспанія	4,6	5,02	36	0,08
29.	Італія	4,46	4,73	41	0,17
30.	Китай	4,83	4,32	29	0,45
31.	Кіпр	4,32	4,98	59	0,22
32.	Коста Ріко	4,34	4,78	56	0,22
33.	Латвія	4,35	4,78	54	0,21
34.	Литва	4,41	5,15	46	0,22
35.	Люксембург	5,09	4,74	22	0,36
36.	Малайзія	5,06	4,83	25	0,32
37.	Мальта	4,41	4,93	47	0,15
38.	Об'єднані Арабські Емірати	5,07	4,9	24	0,32
39.	Польща	4,46	4,92	42	0,11
40.	Португалія	4,4	4,98	50	0,16
41.	Пуерто Ріко	4,67	5,19	31	0,20
42.	Саудівська Аравія	5,19	4,79	18	0,41
43.	Сейшельські острови	4,1	4,98	76	0,37
44.	Словенія	4,34	5,2	57	0,28
45.	Угорщина	4,3	4,67	60	0,28
46.	Чеська Республіка	4,51	4,87	39	0,08
47.	Чилі	4,65	4,72	33	0,14
48.	Азербайджан	4,41	3,91	45	0,31

№	Країна	ІК економіки	ІК освіти	Місце в рейтингу	Евклідові відстані
49.	Албанія	3,91	4,11	89	0,21
50.	Аргентина	3,87	4,59	93	0,31
51.	Болгарія	4,27	4,31	62	0,08
52.	Боснія і Герцоговина	3,93	4,18	88	0,18
53.	Бразилія	4,4	4,27	48	0,17
54.	Венесуела	3,46	4,24	126	0,50
55.	Вірменія	4,02	4,22	82	0,11
56.	Греція	3,86	4,74	96	0,40
57.	Джамайка	3,84	4,12	97	0,25
58.	Йордан	4,23	4,49	64	0,16
59.	Індія	4,32	3,97	58	0,24
60.	Індонезія	4,4	4,17	49	0,18
61.	Іран	4,22	4,1	66	0,12
62.	Казахстан	4,38	4,37	51	0,17
63.	Колумбія	4,18	4,27	69	0,01
64.	Кувейт	4,56	4,01	37	0,33
65.	Ліван	3,88	4,7	91	0,37
66.	Маврикій	4,35	4,29	55	0,13
67.	Македонія	4,04	4,04	80	0,18
68.	Мексика	4,36	4,11	53	0,18
69.	Молдова	3,94	3,96	87	0,27
70.	Монголія	3,87	3,99	94	0,29
71.	Монтенегро	4,14	4,63	71	0,26
72.	Оман	4,65	4,33	32	0,35
73.	Панама	4,49	4,22	40	0,23
74.	ПАР	4,37	3,98	52	0,25
75.	Перу	4,28	4,05	61	0,17
76.	Російська Федерація	4,2	4,59	67	0,23
77.	Румунія	4,07	4,36	78	0,09
78.	Сербія	3,87	3,97	95	0,30
79.	Словаччина	4,14	4,5	72	0,17
80.	Таїланд	4,52	4,35	38	0,26
81.	Тринідад і Тобаго	4,01	4,2	85	0,12
82.	Туреччина	4,45	4,15	43	0,22
83.	Україна	4,14	4,7	73	0,31
84.	Уругвай	4,13	4,67	74	0,29
85.	Філіппіни	4,23	4,3	65	0,05
86.	Хорватія	4,04	4,47	81	0,17
87.	Шрі Ланка	4,19	4,06	68	0,15
88.	Алжир	3,72	3,38	110	0,10
89.	Бенін	3,61	3,07	119	0,32
90.	Болівія	3,78	3,83	104	0,25
91.	Ботсвана	4,06	3,74	79	0,25
92.	В'єтнам	4,11	3,69	75	0,26
93.	Гана	3,79	3,4	103	0,06
94.	Гаяна	3,73	3,97	107	0,35
95.	Гондурас	3,88	3,43	90	0,06
96.	Грузія	4,07	3,82	77	0,30
97.	Габон	3,82	3,05	99	0,31
98.	Гамбія	3,83	3,77	98	0,20
99.	Гватемала	4,01	3,52	83	0,14

№	Країна	ІК економіки	ІК освіти	Місце в рейтингу	Евклідові відстані
100.	Домініканська Республіка	3,77	3,69	105	0,15
101.	Еквадор	3,94	3,84	86	0,27
102.	Єгипет	3,73	3,32	108	0,13
103.	Замбія	3,8	3,07	100	0,29
104.	Кабо-Верде	3,55	3,65	122	0,22
105.	Камбоджа	4,01	3,32	84	0,18
106.	Камерун	3,69	3,25	112	0,19
107.	Кенія	3,75	3,59	106	0,09
108.	Киргизстан	3,44	3,66	127	0,29
109.	Ліберія	3,71	3,3	111	0,15
110.	Лівія	3,68	3,56	113	0,11
111.	Марокко	4,15	3,58	70	0,25
112.	Намібія	3,88	3,14	92	0,25
113.	Нігерія	3,67	3,31	115	0,16
114.	Нікарагуа	3,73	3,32	109	0,13
115.	Парагвай	3,67	3,32	116	0,15
116.	Руанда	4,24	3,21	63	0,36
117.	Сальвадор	3,8	3,45	101	0,02
118.	Сенегал	3,66	3,23	117	0,21
119.	Сурінам	3,68	3,57	114	0,11
120.	Таджикистан	3,8	3,86	102	0,27
121.	Бангладеш	3,65	2,88	118	0,33
122.	Буркіна Фасо	3,34	2,5	132	0,10
123.	Бурунді	2,78	1,98	144	0,57
124.	Гаїті	2,9	1,9	141	0,57
125.	Гвінея	2,9	2,6	142	0,26
126.	Ефіопія	3,55	2,67	121	0,20
127.	Ємен	2,97	2,35	140	0,37
128.	Зімбабве	3,34	3,14	133	0,27
129.	Кот-д'Івуар	3,36	2,99	131	0,06
130.	Лесото	3,19	2,65	137	0,28
131.	Мавританія	3,32	2,23	134	0,09
132.	Мадагаскар	3,38	2,67	129	0,15
133.	Малаві	3,38	2,81	130	0,15
134.	Малі	3,43	2,77	128	0,18
135.	Мозамбік	3,17	2,39	138	0,22
136.	Непал	3,49	2,84	125	0,32
137.	Пакистан	3,52	2,99	124	0,23
138.	Свазіленд	3,28	2,95	135	0,09
139.	Східний Тимор	3,27	2,75	136	0,39
140.	Сьєрра-Леоне	2,82	2,3	143	0,24
141.	Танзанія	3,6	2,71	120	0,25
142.	Уганда	3,53	2,86	123	0,25
143.	Чад	3,05	2,34	139	0,37

ДОДАТОК 3

Вихідні дані кластеризації (2013-2014 рр.)

№	Країна	ІК економіки	ІК освіти	Місце в рейтингу	Евклідові відстані
1.	Австралія	5,09	5,51	21	0,12
2.	Австрія	5,15	5,57	16	0,07
3.	Бельгія	5,13	5,83	17	0,18
4.	Великобританія	5,37	5,45	10	0,14
5.	Гонг-Конг	5,47	5,24	7	0,30
6.	Данія	5,18	5,54	15	0,06
7.	Ірландія	4,92	5,43	28	0,26
8.	Ісландія	4,66	5,58	31	0,41
9.	Канада	5,2	5,46	14	0,10
10.	Катар	5,24	5,11	13	0,35
11.	Нідерланди	5,42	5,78	8	0,18
12.	Німеччина	5,51	5,9	4	0,28
13.	Нова Зеландія	5,11	5,68	18	0,11
14.	Норвегія	5,33	5,67	11	0,08
15.	Південна Корея	5,01	5,41	25	0,21
16.	Сінгапур	5,61	5,91	2	0,34
17.	США	5,48	5,75	5	0,20
18.	Тайвань, Китай	4,54	5,65	37	0,50
19.	Фінляндія	5,54	6,27	3	0,52
20.	Франція	5,05	5,21	23	0,31
21.	Швейцарія	5,67	5,88	1	0,36
22.	Швеція	5,48	5,69	6	0,18
23.	Японія	5,4	5,28	9	0,25
24.	Барбадос	4,42	5,29	47	0,35
25.	Бахрейн	4,45	4,52	43	0,25
26.	Бруней	4,95	4,52	26	0,33
27.	Естонія	4,65	5,22	32	0,27
28.	Ізраїль	4,94	5	27	0,26
29.	Іспанія	4,57	5,19	35	0,25
30.	Італія	4,41	4,75	48	0,15
31.	Казахстан	4,41	4,52	49	0,26
32.	Китай	4,84	4,23	29	0,46
33.	Кіпр	4,3	5,01	58	0,25
34.	Коста Ріко	4,35	5,01	54	0,22
35.	Латвія	4,4	4,84	51	0,15
36.	Литва	4,41	5,15	50	0,26
37.	Люксембург	5,09	4,89	22	0,34
38.	Малайзія	5,03	4,68	24	0,32
39.	Мальта	4,5	5,04	40	0,16
40.	Об'єднані Арабські Емірати	5,11	4,93	19	0,36
41.	Оман	4,64	4,46	33	0,27
42.	ПАР	4,37	4,65	53	0,21
43.	Польща	4,46	4,88	42	0,11
44.	Португалія	4,4	5,15	52	0,26
45.	Пуерто Ріко	4,67	5,09	30	0,18

№	Країна	ІК економіки	ІК освіти	Місце в рейтингу	Евклідові відстані
46.	Російська Федерація	4,25	4,66	62	0,28
47.	Саудівська Аравія	5,1	4,65	20	0,37
48.	Словенія	4,25	5,21	63	0,36
49.	Таїланд	5,29	4,29	12	0,62
50.	Угорщина	4,25	4,72	64	0,26
51.	Чеська Республіка	4,43	4,85	46	0,12
52.	Чилі	4,61	4,87	34	0,02
53.	Азербайджан	4,51	4	39	0,33
54.	Албанія	3,85	4,17	95	0,20
55.	Аргентина	3,76	4,62	104	0,36
56.	Болгарія	4,31	4,25	57	0,13
57.	Боснія і Герцоговина	4,02	4,3	87	0,08
58.	Бразилія	4,33	4,22	56	0,15
59.	Венесуела	3,35	4,21	134	0,55
60.	Вірменія	4,1	4,18	78	0,06
61.	Греція	3,93	4,81	90	0,41
62.	Грузія	4,15	3,79	72	0,33
63.	Джамайка	3,86	4,11	93	0,21
64.	Еквадор	4,18	4,22	71	0,05
65.	Йордан	4,2	4,5	67	0,18
66.	Індія	4,28	3,88	60	0,29
67.	Індонезія	4,53	4,3	38	0,29
68.	Іран	4,07	3,99	82	0,19
69.	Колумбія	4,19	4,33	69	0,07
70.	Кувейт	4,56	4,04	36	0,35
71.	Ліван	3,77	4,69	102	0,39
72.	Маврикій	4,45	4,32	44	0,24
73.	Македонія	4,14	4,18	73	0,06
74.	Мексика	4,34	4,03	55	0,22
75.	Молдова	3,94	3,88	89	0,30
76.	Монголія	3,75	4,07	106	0,30
77.	Монтенегро	4,2	4,61	68	0,25
78.	Панама	4,5	4,26	41	0,27
79.	Перу	4,25	4,01	61	0,20
80.	Румунія	4,13	4,41	75	0,11
81.	Сейшельські острови	4,1	4,13	79	0,09
82.	Сербія	3,77	4,05	103	0,29
83.	Словаччина	4,1	4,44	80	0,13
84.	Тринідад і Тобаго	3,91	4,21	92	0,15
85.	Туніс	4,06	4,22	83	0,05
86.	Туреччина	4,45	4,29	45	0,23
87.	Україна	4,05	4,75	84	0,35
88.	Уругвай	4,05	4,53	85	0,20
89.	Філіппіни	4,29	4,28	59	0,12
90.	Хорватія	4,13	4,53	76	0,19

№	Країна	ІК економіки	ІК освіти	Місце в рейтингу	Евклідові відстані
91.	Шрі Ланка	4,22	4,31	65	0,08
92.	Алжир	3,79	3,55	100	0,12
93.	Болівія	3,84	3,79	97	0,29
94.	Ботсвана	4,13	3,56	74	0,27
95.	Бутан	3,73	3,44	108	0,07
96.	В'єтнам	4,18	3,69	70	0,35
97.	Гана	3,69	3,42	114	0,08
98.	Гондурас	3,7	3,32	112	0,08
99.	Гамбія	3,67	3,48	116	0,12
100.	Гватемала	4,04	3,51	86	0,19
101.	Домініканська Республіка	3,76	3,65	105	0,20
102.	Єгипет	3,63	3,08	118	0,24
103.	Замбія	3,86	3,05	94	0,23
104.	Кабо-Верде	3,53	3,71	122	0,30
105.	Камбоджа	4,01	3,12	88	0,23
106.	Камерун	3,68	3,25	115	0,12
107.	Кенія	3,85	3,54	96	0,12
108.	Киргизстан	3,57	3,64	120	0,25
109.	Кот-д'Івуар	3,5	3,03	126	0,32
110.	ЛАОС	4,08	3,31	81	0,20
111.	Лівія	3,73	3,52	109	0,11
112.	Марокко	4,11	3,54	77	0,25
113.	Намібія	3,93	3,12	91	0,20
114.	Нігерія	3,57	3,03	121	0,29
115.	Нікарагуа	3,84	3,36	98	0,03
116.	Парагвай	3,61	3,2	119	0,18
117.	Руанда	4,21	3	66	0,39
118.	Сальвадор	3,84	3,55	99	0,13
119.	Свазіленд	3,52	3,09	124	0,28
120.	Сенегал	3,7	3,14	113	0,18
121.	Сурінам	3,75	3,59	107	0,16
122.	Ангола	3,15	2,07	142	0,36
123.	Бангладеш	3,71	2,83	110	0,35
124.	Бенін	3,45	2,95	128	0,30
125.	Буркіна Фасо	3,21	2,39	140	0,13
126.	Бурунді	2,92	2,03	146	0,46
127.	Гаїті	3,11	2,77	143	0,21
128.	Габон	3,7	2,62	111	0,28
129.	Гвінея	2,91	2,42	147	0,29
130.	Ефіопія	3,5	2,55	125	0,14
131.	Ємен	2,98	2,31	145	0,29
132.	Зімбабве	3,44	2,95	131	0,30
133.	Лесото	3,52	2,88	123	0,28
134.	Ліберія	3,45	2,86	129	0,24
135.	Мавританія	3,19	2,07	141	0,35
136.	Мадагаскар	3,42	2,66	132	0,11
137.	Малаві	3,32	2,65	136	0,07
138.	Малі	3,33	2,55	135	0,02

№	Країна	ІК економіки	ІК освіти	Місце в рейтингу	Евклідові відстані
139.	Мозамбік	3,3	2,34	137	0,15
140.	М'янма	3,23	2,52	139	0,06
141.	Непал	3,66	2,73	117	0,28
142.	Пакистан	3,41	2,76	133	0,17
143.	Східний Тімор	3,25	2,63	138	0,07
144.	Сьєрра-Леоне	3,01	2,36	144	0,25
145.	Танзанія	3,5	2,54	127	0,14
146.	Уганда	3,45	2,72	130	0,16
147.	Чад	2,85	2,09	148	0,46

ДОДАТОК І

Вихідні дані кластеризації (2014-2015 рр.)

№	Країна	ІК економіки	ІК освіти	Місце в рейтингу	Евклідові відстані
1.	Австралія	5,08	5,67	22	0,14
2.	Австрія	5,16	5,56	20	0,10
3.	Бельгія	5,18	5,93	18	0,21
4.	Великобританія	5,41	5,5	9	0,14
5.	Гонг-Конг	5,46	5,44	7	0,20
6.	Данія	5,29	5,68	13	0,02
7.	Естонія	4,71	5,49	29	0,41
8.	Ірландія	4,98	5,54	25	0,22
9.	Ісландія	4,71	5,62	30	0,40
10.	Канада	5,24	5,5	15	0,11
11.	Катар	5,24	4,99	16	0,47
12.	Нідерланди	5,45	5,99	8	0,27
13.	Німеччина	5,49	5,55	5	0,17
14.	Нова Зеландія	5,2	5,72	17	0,07
15.	Норвегія	5,35	5,75	11	0,09
16.	ОАЕ	5,33	5,9	12	0,18
17.	Південна Корея	4,96	5,38	26	0,29
18.	Сінгапур	5,65	6,09	2	0,41
19.	США	5,54	5,82	3	0,22
20.	Тайвань, Китай	5,25	5,63	14	0,02
21.	Фінляндія	5,5	6,22	4	0,43
22.	Франція	5,08	5,26	23	0,31
23.	Швейцарія	5,7	5,98	1	0,38
24.	Швеція	5,41	5,59	10	0,11
25.	Японія	5,47	5,44	6	0,20
26.	Аргентина	3,79	4,83	104	0,47
27.	Барбадос	4,36	5,22	55	0,27
28.	Бахрейн	4,48	4,66	43	0,14
29.	Болгарія	4,37	4,49	53	0,26
30.	Бразилія	4,34	4,92	57	0,09
31.	Греція	4,04	4,84	80	0,29
32.	Йордан	4,25	4,78	64	0,15
33.	Ізраїль	4,95	5	27	0,37
34.	Індонезія	4,57	4,53	34	0,24
35.	Іспанія	4,55	5,23	35	0,28
36.	Італія	4,42	4,78	49	0,06
37.	Китай	4,89	4,42	28	0,43
38.	Кіпр	4,31	5,06	58	0,18
39.	Коста Ріко	4,42	5	51	0,11
40.	Латвія	4,5	5,13	42	0,20
41.	Литва	4,51	5,3	41	0,32
42.	Люксембург	5,17	4,88	19	0,51
43.	Маврикій	4,52	4,66	39	0,14
44.	Малайзія	5,16	4,8	21	0,50
45.	Мальта	4,45	4,92	47	0,05
46.	Монтенегро	4,23	4,68	68	0,20

№	Країна	ІК економіки	ІК освіти	Місце в рейтингу	Евклідові відстані
47.	Панама	4,43	4,4	48	0,32
48.	Польща	4,48	5,04	44	0,14
49.	Португалія	4,54	5,37	36	0,37
50.	Пуерто Ріко	4,64	5,27	32	0,32
51.	Російська Федерація	4,37	4,96	54	0,10
52.	Румунія	4,3	4,63	59	0,19
53.	Саудівська Аравія	5,06	4,64	24	0,45
54.	Словаччина	4,15	4,65	75	0,26
55.	Словенія	4,22	5,33	70	0,38
56.	Таїланд	4,66	4,58	31	0,24
57.	Туреччина	4,46	4,6	46	0,18
58.	Угорщина	4,28	4,68	60	0,17
59.	Україна	4,14	4,93	76	0,23
60.	Уругвай	4,04	4,71	81	0,31
61.	Філіппіни	4,4	4,45	52	0,29
62.	Хорватія	4,13	4,67	77	0,26
63.	Чеська Республіка	4,53	5,02	38	0,13
64.	Чилі	4,6	5,09	33	0,20
65.	Азербайджан	4,53	3,9	37	0,37
66.	Албанія	3,84	4,53	97	0,33
67.	Алжир	4,08	3,69	79	0,30
68.	Венесуела	3,32	4,34	131	0,54
69.	В'єтнам	4,23	3,74	66	0,29
70.	Вірменія	4,01	4,2	84	0,07
71.	Гаяна	3,65	4,12	117	0,28
72.	Грузія	4,22	3,89	69	0,20
73.	Джамайка	3,98	4,19	86	0,07
74.	Замбія	3,86	4,16	96	0,13
75.	Індія	4,21	3,86	71	0,21
76.	Іран	4,03	4,17	82	0,05
77.	Кабо-Верде	3,68	3,91	113	0,29
78.	Казахстан	4,42	4,33	50	0,31
79.	Кенія	3,93	3,77	90	0,25
80.	Киргизстан	3,73	3,89	107	0,27
81.	Колумбія	4,23	4,37	67	0,23
82.	Кувейт	4,51	4,15	40	0,33
83.	Ліван	3,68	4,39	114	0,33
84.	Македонія	4,26	4,32	63	0,21
85.	Мексика	4,27	3,99	61	0,18
86.	Молдова	4,03	4,08	83	0,02
87.	Монголія	3,83	4,37	98	0,24
88.	Оман	4,46	4,17	45	0,30
89.	ПАР	4,35	4,04	56	0,22
90.	Перу	4,24	4,08	65	0,14
91.	Сальвадор	4,01	3,85	85	0,18
92.	Сейшельські острови	3,91	4,04	93	0,11

№	Країна	ІК економіки	ІК освіти	Місце в рейтингу	Евклідові відстані
93.	Сербія	3,9	4,25	94	0,14
94.	Таджикистан	3,93	3,97	91	0,13
95.	Тринідад і Тобаго	3,95	4,19	89	0,09
96.	Туніс	3,96	4,28	88	0,14
97.	Шрі Ланка	4,19	4,3	73	0,17
98.	Бангладеш	3,72	2,86	109	0,32
99.	Болівія	3,77	3,73	105	0,29
100.	Ботсвана	4,15	3,59	74	0,33
101.	Бутан	3,8	3,45	103	0,10
102.	Гаїті	3,14	3,43	137	0,45
103.	Гана	3,71	3,46	110	0,11
104.	Гондурас	3,82	3,63	99	0,23
105.	Гамбія	3,74	2,78	106	0,38
106.	Гватемала	3,53	3,45	125	0,19
107.	Домініканська Республіка	4,1	3,56	78	0,29
108.	Єгипет	3,82	3,69	100	0,27
109.	Зімбабве	3,6	3,27	119	0,12
110.	Камбоджа	3,54	3,18	124	0,19
111.	Камерун	3,89	2,92	95	0,29
112.	Кот-д'Івуар	3,66	3,22	116	0,10
113.	ЛАОС	3,67	3,12	115	0,15
114.	Лесото	3,91	3,28	92	0,11
115.	Лівія	3,73	3,23	108	0,06
116.	Марокко	3,48	3,59	126	0,28
117.	Намібія	4,21	3,56	72	0,36
118.	Непал	3,96	3,23	87	0,15
119.	Нікарагуа	3,81	3,25	102	0,06
120.	Парагвай	3,82	3,23	101	0,07
121.	Руанда	3,59	3,27	120	0,13
122.	Свазіленд	4,27	2,98	62	0,43
123.	Сенегал	3,55	3,18	123	0,18
124.	Сурінам	3,7	3,18	112	0,11
125.	Ангола	3,04	1,94	140	0,37
126.	Буркіна Фасо	3,21	2,42	135	0,02
127.	Бурунді	3,09	2,14	139	0,23
128.	Гвінея	2,79	2,19	144	0,36
129.	Ефіопія	3,6	2,63	118	0,30
130.	Ємен	2,96	2,29	142	0,22
131.	Мавританія	3	2,16	141	0,25
132.	Мадагаскар	3,41	2,64	130	0,19
133.	Малаві	3,25	2,57	132	0,10
134.	Малі	3,43	2,7	128	0,24
135.	Мозамбік	3,24	2,39	133	0,03
136.	М'янма	3,24	2,44	134	0,01
137.	Нігерія	3,44	2,88	127	0,35
138.	Пакистан	3,42	2,76	129	0,27
139.	Східний Тимор	3,17	2,52	136	0,07

№	Країна	ІК економіки	ІК освіти	Місце в рейтингу	Евклідові відстані
140.	Сьєрра-Леоне	3,1	2,39	138	0,10
141.	Танзанія	3,57	2,45	121	0,24
142.	Уганда	3,56	2,68	122	0,29